Covid-19 Pandemisi Sürecinde Türkiye

Eğitim ve Finans Alanlarında İncelemeler

Çizgi Kitabevi | e - Kitap | PDF

Editör
Öğr. Gör. Oğuz Emre BALKAR

Covid-19 Pandemisi Sürecinde Türkiye

Eğitim ve Finans Alanlarında İncelemeler

Editör
Öğr. Gör. Oğuz Emre BALKAR

ÇİZGİ KİTABEVİ

Çizgi Kitabevi Yayınları (e-kitap)

©Çizgi Kitabevi
Aralık 2022

ISBN: 978-605-196-934-3
Yayıncı Sertifika No:52493

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
- Cataloging in Publication Data (CIP) -
Editör
BALKAR, Oğuz Emre
Covid-19 Pandemisi Sürecinde Türkiye
Eğitim ve Finans Alanlarında İncelemeler

Sayfa Düzeni ve Kapak Tasarımı
Öğr. Gör. Yunus Emre ÖZENOĞLU

Yayına Hazırlık: Çizgi Kitabevi Yayınları
Tel: 0332 353 62 65- 66

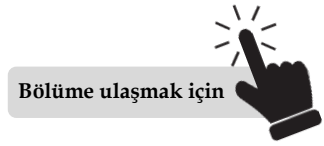
ÇİZGİ KİTABEVİ

Sahibiata Mah. | Alemdar Mah.
M. Muzaffer Cad. No:41/1 | Çatalçeşme Sk. No:42/2
Meram/**Konya** | Cağaloğlu/**İstanbul**
(0332) 353 62 65 - 66 | (0212) 514 82 93

www.cizgikitabevi.com
/ cizgikitabevi

İÇİNDEKİLER

I. BÖLÜM:	**Covid-19 Pandemisi Döneminde Bütünleşik Pazarlama İletişimi Uygulamalarına Dair Kısa Bir Portre** *Çetin ÇİLDİR & Cansu BİRİN ATILGAN*	**1 – 23**
II. BÖLÜM:	**Pandemi Sürecinde Öğretim Etkinliklerine Öğretmenlerin Adaptasyonu** *Fadime SUCU & Ünal ÇAKIROĞLU*	**24 – 33**
III. BÖLÜM:	**Covid-19 Pandemisinin Uzun Dönemde Emtia Fiyatları, Faiz ve Döviz Kuru Üzerindeki Etkisi** *Mehmet Akif AKGEMCİ & Ahmet AKGEMCİ*	**34 – 52**
IV. BÖLÜM:	**Covid-19 Pandemisiyle Yaygınlaşan Açık ve Uzaktan Öğrenme Alanı Bir Disiplin mi?** *İsmail KARA & Turgay ALTINDAĞ*	**53 – 67**
V. BÖLÜM:	**Covid-19 Pandemisinin Türkiye'deki Firmaların Sermaye Yapılarına Etkisi** *Seren AYDINGÜLÜ SAKALSIZ*	**68 – 82**
VI. BÖLÜM:	**Türkiye'de Covid-19 Pandemisi Döneminde Uzaktan Eğitim ile İlgili Yapılan Çalışmaların Görsel Haritalama Tekniğiyle Bibliyometrik Analizi** *Yunus Emre ÖZENOĞLU & Şehnaz BALTACI*	**83 – 98**
VII. BÖLÜM:	**Covid-19 Pandemisinin Ekonomik Yansımaları: Kur Korumalı Mevduat Hesabına Yönelik BIST 100 Endeksinde Bir İnceleme** *Ahmet AKGEMCİ & Mehmet Akif AKGEMCİ*	**99 – 111**
VIII. BÖLÜM:	**Covid-19 Hastalığı Kaygısı ile İnovatif Davranış İlişkisi: Psikolojik İyi Oluşun Aracılık Etkisi** *Oğuz Emre BALKAR & Çetin ÇİLDİR*	**112 – 137**

Bu kitapta yer alan her bölümün tüm sorumluluğu (görseller, tablolar, çizelgeler, çizimler, grafikler, direkt alıntılar, etik/kurum izni vb.) yazarlara aittir. Herhangi hukuki bir olumsuzlukta Çizgi Kitabevi Yayınları ve kitap editörü hiçbir konuda bir yükümlülük ve hukuki sorumluluğu kabul etmez, hukuki yükümlülük altına alınamaz. Her türlü hukuki yükümlülük ve sorumluluk ilgili bölüm yazar(lar)ına aittir. Çok bölümlü/yazarlı olan bu kitap maddi bir değer ile alınıp satılamaz. Kitapta yer alan bilgiler alıntı yapılmak ve ilgili alıntıya atıf yapılmak koşulu ile kaynak gösterilmek üzere bilimsel ya da ilgili araştırmacılar tarafından kullanılabilir.

Ön Söz

17 Kasım 2019 tarihinde görülen ilk vakadan bu yana yeni nesil koronavirüs (Covid-19), farklı ülkelerde görülmeye başlamış ve geniş bir coğrafyaya hızla yayılmıştır. Dünya Sağlık Örgütü'nün "pandemi" olarak nitelendirmesinin ardından, dönem itibariyle insanlığın en büyük sorunu hâline gelmiştir. Bu çerçevede virüsün yayılma hızının yüksek olması, farklı varyantlarının ortaya çıkması ve ölümcül sonuçlarından ötürü devletlerin hızlı bir şekilde reaksiyon göstermeleri gerekmiştir.

Salgının hızlı bir şekilde yayılmasını önlemek amacıyla bazı devletler; sokağa çıkma, maske kullanımı ve sosyal mesafe yasaklarına ilişkin cezalar, kamusal etkinliklerin iptali/ertelenmesi, virüs tespiti için test yapılması ve takibi, karantina uygulamaları, çeşitli sektörlere finansal destekler, okul ve iş yerlerinin faaliyetlerin durması, ulusal ve uluslararası mobiliteyi engelleme gibi bazı önlemler almıştır.

İlk vakanın görüldüğü andan itibaren Türkiye'nin de benzer önlemleri aldığı ve çeşitli kısıtlamaları getirdiği görülmektedir. Öyle ki, salgının toplumsal düzen, sosyal ilişkiler, eğitim sistemi ve ekonomik yapılar üzerindeki etkisini oldukça yüksek oranda hisseden ülkelerden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu durum, bazı araştırmacıların dikkatini çekmiş ve Türkiye ölçeğinde pandeminin farklı boyutlarına yönelik çalışmaların sayısı artmıştır.

Ancak literatürdeki araştırmalar incelendiğinde, konunun özellikle eğitim ile finans temaları altında sınırlı sayıda ele alındığı görülmektedir. Ayrıca bu çalışmalarda, belirtilen alanlara ilişkin bazı boyutların sıklıkla kullanıldığı ve bazılarının ise göz ardı edildiği anlaşılmaktadır.

İlgili eksiklikten yola çıkılarak bu kitapta, Türkiye ekseninde Covid-19 Pandemisi'nin eğitim ve finans alanlarındaki çeşitli yönlerden yansımaları ele alınmıştır. Çalışmada emeği geçen tüm bölüm yazarlarına ve kitabın sayfa ile kapak tasarımını yapan değerli Öğretim Görevlisi Yunus Emre ÖZENOĞLU'na teşekkürlerimi sunuyorum. Kitabın tüm araştırmacılara, uygulayıcılara ve alan yazınına katkı sağlaması temennilerimle…

Editör
Öğr. Gör. Oğuz Emre BALKAR
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

I. BÖLÜM

Covid-19 Pandemisi Döneminde Bütünleşik Pazarlama İletişimi Uygulamalarına Dair Kısa Bir Portre

Çetin ÇİLDİR [1]
Cansu BİRİN ATILGAN [2]

Atıf / Citation: Çildir, Ç. & Birin Atılgan, C. (2022). Covid-19 Pandemisi Döneminde Bütünleşik Pazarlama İletişimi Uygulamalarına Dair Kısa Bir Portre. Oğuz Emre Balkar (Ed.), *Covid-19 Pandemisi Sürecinde Türkiye: Eğitim ve Finans Alanlarında İncelemeler* (ss. 1 - 23). Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Özet

Bütünleşik pazarlama iletişimi, yirminci yüzyılın en önemli iletişim gelişmesi olarak görülmektedir. Diğer taraftan, tüm dünyayı etkisi altına alan ve büyük bir küresel kriz yaratan pandemi ile birlikte işletmeler için tüketiciler ile iletişim kurmak ve yürütmek hiç olmadığı kadar farklılaşmıştır. En yalın haliyle, işletmelerin tüketiciler ile kuracakları iletişimin "tek bir ses" olarak algılanmasını ele alan bir süreç olarak tanımlanan bütünleşik pazarlama iletişimi, günümüz pandemi sürecindeki dünyasında iletişimciler için kriz döneminde uygulanması gereken birer stratejiler bütününe dönüştüğü de söylenebilir. Özellikle, kriz iletişimi, iletişim mesajlarının tüm yönleri belirlenmiş bir sözcü ve stratejik ekip tarafından koordine edildiğinde ve yayıldığında gelişeceği görüşü temel alındığında bütünleşik pazarlama iletişiminin etkisi daha iyi anlaşılacaktır. Hayat memat meselesi söz konusu olduğunda, bireyler aldığı mesajın dikkat etmesi gereken bir mesaj olduğunu bilmek istemektedir. Kriz durumları karşısında birbirinden kopuk mesajlar bireylerin kafalarını karıştırmakta, hayal kırıklığı yaratmakta ve endişelendirmektedir. Bu noktada, kriz karşısında sunulan tutarlı mesajların geliştirilmesi, bireylerde bir güvence ve düzen algısı oluşturması, günümüz pandemisinde tüm kurum ve kuruluşlar için ele almaları ve uygulamaları gerekli bir süreç olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, pandemi döneminde işletmelerim tüketiciler ile iletişiminde neler yaptıklarına dair bir portrenin çizilmesi, bir sonraki kriz döneminde iletişimciler için yol haritası görevi göreceğini düşünmekteyiz. Bu görüşe istinaden, çalışmanın temel amacı işletmelerin pandemi döneminde uygulamış oldukları pazarlama iletişimi çalışmalarına değinerek sonraki kriz dönemlerinde de istifade etmesi planlanan alan yazındaki materyallere katkıda bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Pazarlama İletişimi, Pandemi, Marka.

JEL Sınıflandırması: M31.

[1] Araştırma Görevlisi Doktor, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD.
E-Posta: cetincildir@gmail.com, **ORCID ID:** https://orcid.org/0000-0001-6358-7919.

[2] Doktor Öğretim Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü.
E-Posta: cansu.birinatilgan@mku.edu.tr, **ORCID ID:** https://orcid.org/0000-0002-5227-8835.

Abstract

Integrated marketing communication is seen as the most important communication development of the twentieth century. On the other hand, with the pandemic that has affected the whole world and created a major global crisis, it has become more differentiated than ever for businesses to communicate with consumers. In its simplest form, integrated marketing communication, which is defined as a process that deals with the perception of the communication that businesses will establish with consumers as a "single voice", can also be said to have turned into a set of strategies that should be implemented in the crisis period for communicators in today's pandemic world. In particular, the impact of integrated marketing communication will be better understood when crisis communication is based on the view that communication messages will improve when all aspects of communication messages are coordinated and disseminated by a designated spokesperson and strategic team. When it is a matter of life and death, individuals want to know that the message they receive is a message that they should pay attention to. In the face of crisis situations, disconnected messages confuse, disappoint, and worry individuals. At this point, it is understood that the development of consistent messages presented in the face of crisis, creating a perception of assurance and order in individuals, is a process that all institutions and organizations need to address and implement in today's pandemic. In this context, we think that drawing a portrait of what businesses have done in their communication with consumers during the pandemic period will serve as a road map for communicators in the next crisis period. Based on this view, the main purpose of the study is to contribute to the materials in the literature that are planned to be utilized in the next crisis periods by addressing the marketing communication activities that businesses have implemented during the pandemic period.

Keywords: Marketing Communication, Pandemic, Brand.

JEL Classification: M31.

1. Giriş

İletişim tüm insan ilişkilerinin temeli olduğu bilinen bir gerçektir (Duncan, 2002). Aynı zamanda iletişim bilgi, fikir ve duygu alışverişiyle de ilgili olduğu söylenebilir (Kitchen ve Tourky, 2022). Bu nedenle, iletişim stratejisi geliştirmek, bir iletişim ağı boyunca kapsamlı öğrenme ve koordinasyon gerektirir (Gould vd., 1999).

Bütünleşik Pazarlama İletişimi (BPİ) kavramı, 1980'lerin sonunda ABD'de (Caywood vd., 1991) ortaya çıkıp resmi olarak kavramsallaştırıldığından bu yana, dünya çapında akademisyenler ve uygulayıcılar arasında yaygın bir ilgi görmeye devam etmektedir. Dahası, son yıllarda yapılan literatür incelemesi, tanımsal ve teorik konulardaki tartışmaların, bütünleşik pazarlama iletişimi kavramının hala netlik kazanmadığını göstermektedir (Kliatchko, 2019). Diğer taraftan, seksenlerin sonralarında bütünleşik pazarlama iletişiminin ön plana çıkmasında payı bulunan üç önemli değişim meydana gelmiştir: Dijital teknolojinin iş

dünyasında yayılması ve gelişmesi, rekabette farklılaştırıcı bir araç olarak markalaşmaya yapılan vurgunun artması, uluslararasılaşma ve küreselleşmeye odaklanılması (Schultz ve Schultz, 2003). Ek olarak, Schultz ve Kitchen'a (2000) göre ise pazarlama ve pazarlama iletişimi uygulamalarındaki değişiklikleri dijitalleşme, bilgi teknolojisi, fikri mülkiyet ve iletişim sistemlerindeki gelişmeler tetiklemiştir.

Diğer bir deyişle, bilgi teknolojilerindeki gelişmeler, işletmelerin müşteri odaklı ve müşteri güdümlü olma ihtiyacı, küreselleşme, etkili ve verimli kaynak tahsisi ve örgütsel öğrenmeyi geliştirme çabaları çeşitli pazarlama iletişimi araçlarını bir arada kullanma fikrini bir norm haline getirdiği belirtilmektedir (De Pelsmacker, 2004).

2. Kavramsal Çerçeve

Pazarlama iletişimi şemsiye teriminin altında bir kavram olarak ortaya çıkan bütünleşik pazarlama iletişimi (BPİ); "yeni reklamcılık", "orkestrasyon", "kesintisiz iletişim", "bütünleşik iletişim" vb. farklı terminolojilerle ele alındığı görülmektedir (Kliatchko, 2002; Brown, 1997; Nowak ve Phelps, 1994). Bu bağlamda, bütünleşik pazarlama iletişimi, pazarlama düşüncesinde bir devrim olarak görülmekten ziyade, pazarlama iletişiminde doğal bir evrim olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Dahası, tüketiciler, pazar yeri, medya ve iletişim alanlarında köklü değişikliklere neden olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle bilgi teknolojilerindeki ilerlemeler tarafından yönlendirilerek kitlesel pazarlama yaklaşımlarından, müşteri merkezli, etkileşimli ve ölçülebilir yaklaşımlara doğru kaymaya neden olmuştur (Schultz, 2003). Bir başka deyişle, kitlesel pazarlama ve kitlesel iletişim çağında yaygın olan pazarlama ve iletişime ilişkin yöntemler, uygulamalar ve düşünce biçimleri yerini cesur yeni yüzyılın pazar ve iletişim ortamını etkileyen yeni gerçeklere bırakmıştır (Kliatchko, 2019).

Bütünleşik pazarlama iletişimi literatürü incelendiğinde, pazarlama iletişimi alanındaki yazar ve akademisyenlerin çoğunlukla kavramın tanımı ve kapsamı üzerinde bir anlaşmaya varamadıkları görülmektedir. Bu bağlamda, Duncan ve Everett (1993), bütünleşik pazarlama iletişiminin hem bir kavram hem de bir süreç olması nedeniyle, bir tanımına ulaşmanın zor olduğunu iddia etmişlerdir. De Pelsmacker'a (2004) göre de bütünleşik pazarlama iletişimi hiçbir zaman tek boyutlu bir kavram olmamıştır ve olmayacaktır. Ona göre bunun nedeni bütünleşik pazarlama iletişiminin ne olduğuna ve uygulanmasına kadar neleri içerdiğine dair pek çok farklı

tanım ve fikir var olması, bütünleşik pazarlama iletişiminin kavramsallaştırılmasını muğlaklık ve belirsizlik atfetmektedir. Diğer taraftan, Kaye ise (1999), bütünleşik pazarlama iletişiminin genel kabul gören tanımının kendi kendini sınırladığını, çünkü odak noktasının reklam, tanıtım, veri tabanı, doğrudan pazarlama ve interaktif medya gibi harici, kişisel olmayan iletişimler olduğunu ileri sürmüştür.

Tablo 1. Bütünleşik Pazarlama İletişimi Kavramına Ait Tanımlar

Marka değerini artıran müşteri ilişkilerini yönetmeye yönelik bir süreçtir (Duncan, 2002).
Bir kuruluşun, 'tek bir sesle konuşan' birden fazla iletişim aracını kullanarak bir marka konseptini tanıtmak için birleşik, koordineli çabasıdır (Shimp, 2000).
Tüketiciler, müşteriler, potansiyel müşteriler ve diğer hedeflenen bireylerle zaman içinde koordineli, ölçülebilir, ikna edici marka iletişim programlarını planlamak, geliştirmek, yürütmek ve değerlendirmek için kullanılan stratejik bir iş sürecidir (Schultz ve Kitchen, 2000).
Bir şirketin, kuruluş ve ürünleri hakkında net, tutarlı ve ikna edici bir mesaj vermek için birçok iletişim kanalını dikkatlice entegre ve koordine ettiği bir kavramdır (Kotler vd., 1999).
Pazarlamacının, istenen bir dizi yanıtı ortaya çıkarmak amacıyla tanımlanmış bir hedef kitleye uygun bir dizi iletişim uyaranı geliştirdiği ve sunduğu süreçtir (Yeshin, 1998).
Değer yaratan uzun vadeli karlı ilişkileri teşvik etmek için tüm medya aracılığıyla tutarlı ve şeffaf mesajlar ileterek sürekli diyalog olasılığına izin veren organizasyonel, analitik ve iletişim süreçlerinin çapraz fonksiyonel planlaması ve hizalanmasının paydaş merkezli etkileşimli sürecidir (Porcu vd., 2017).
Bir kuruluş ile mevcut ve potansiyel müşterileri, müşterileri ve tüketicileri arasındaki işlemleri etkili ve ekonomik olarak etkileyecek pazarlama iletişimi unsurlarının stratejik seçimidir (Betts vd., 1995).
Bir marka, hizmet ya da şirket için seçilen her türlü reklam ve promosyon benzeri mesajın, ortak bir dizi iletişim hedefini karşılamak ya da daha özel olarak tek bir 'konumlandırmayı' desteklemek amacıyla planlanması ve yürütülmesidir (Percy, 2008).
Bir kuruluşun algılanan marka değerini etkilemek için kullandığı tüm mesaj ve medyanın stratejik koordinasyonudur (Duncan ve Everett, 1993).
Çeşitli iletişim disiplinlerinin- örneğin genel reklamcılık, doğrudan yanıt, satış promosyonu ve halkla ilişkiler- stratejik rollerini değerlendiren ve bu disiplinleri netlik, tutarlılık ve maksimum iletişim etkisi sağlamak için birleştiren kapsamlı bir planın katma değerini kabul eden bir pazarlama iletişimi planlaması kavramıdır (Schultz, 1993).
Önceden belirlenmiş ürün ve kurumsal pazarlama iletişimi hedeflerine ulaşmada pazarlama iletişimi çabalarının en yüksek düzeyde geliştirilmesini ve tutarlılığını sağlayacak şekilde seçilen hedef kitlelere odaklanan tüm pazarlama iletişimi temaslarının, medyanın, mesajların ve tanıtım araçlarının analizi, planlanması, uygulanması ve kontrolünde tüm aracıların yönetimini ve organizasyonunu içeren bir süreçtir (Broderick ve Pickton, 2005).

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Beard (1997) bütünleşik pazarlama iletişimi literatürünün taramasında tutarlı bir şekilde ortaya çıkan iki ilkesi olduğunu belirtmiştir: "tek bir sesle konuşmak üzere tasarlanmış" ve "ölçülebilir, davranışsal bir tüketici tepkisi ortaya çıkarmaya çalışan" mesajlar olmalarıdır. Buradan hareketle, pazarlama iletişimi, bir ürünün pazarlanmasında kullanılan tüm iletişim işlevleri için kullanılan ortak bir terimdir ve amacı da müşteriler için bir ürüne ikna edici değer katmasıdır (De Pelsmacker, 2004). Sonuç olarak yapılan tartışmalar ve ortaya koyulan tanımlamalar ışığında, bütünleşik pazarlama iletişimini en basit haliyle, tüm pazarlama iletişimi faaliyetlerinin bir araya getirilmesi olarak ifade edilebilir.

Söz konusu tanımlamalardan yola çıkan Kliatchko (2019) yapmış olduğu çalışma ile bütünleşik pazarlama iletişiminin üç temel unsuru bulunduğunu dile getirmiştir.

1) Bütünleşik pazarlama iletişimi kitle odaklıdır: Schultz ve Shultz'a (1998) göre bir kurumun ilgili kitlesi hem iç hem de dış kitleleri içermektedir. Dış kitleler müşteriler, tüketiciler, potansiyel müşteriler, hükümet ve kurum dışındaki diğer kuruluşları ifade ederken, iç kitleler çalışanlar, yöneticiler ve yönetim kurulu üyeleri gibi kurum içindeki kişileri ifade etmektedir. Bütünleşik pazarlama iletişimi de ilgili kitlelere merkezi bir önem vermektedir.

2) Bütünleşik pazarlama iletişimi kanal merkezlidir: Bütünleşik pazarlama iletişimi söz konusu hedef kitlelere ulaşmak ve onlarla bağlantı kurmak için uygun ve çoklu kanalların, disiplinlerin veya iletişim araçlarının (örneğin reklam, halkla ilişkiler, doğrudan pazarlama, satış promosyonları, internet) yanı sıra diğer tüm bilgi kaynaklarının ve marka temas noktalarının koordineli kullanımını planlamak ve yönetmek için entegre bir yaklaşımı içermektedir.

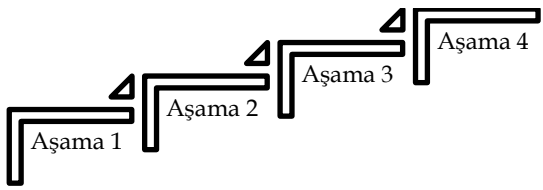
3) Bütünleşik pazarlama iletişiminde kullanılan finansal ölçüm araçları, tutumlar ve iletişim etkileri (örneğin marka farkındalığı) yerine davranışsal tepkileri ölçmeye ve zaman içinde toplam marka iletişim programının çıktıları (ne gönderildiği, hangi medyanın satın alındığı vb.) yerine sonuçlarını (tüketicilerden gelen gelir akışları açısından finansal getiriler) ölçmeye yönelik yönelimini güçlendirmektedir. Böylece değer, pazarlama iletişimi çabaları için ne harcandığına değil, karşılığında ne alındığına (ROCI) verilir (Schultz ve Walters, 1997). Dolayısıyla, bütünleşik pazarlama iletişimi belirlenen pazarların müşteri değerlemesi süreci ve

müşteri yatırımlarının getirisinin (ROCI) tahmin edilmesi yoluyla ölçülebilmekte ve etkinliğini takip etmek için zaman içinde belirli noktalarda doğrulanmakta ve değerlendirilmektedir.

2.1. Aşamaları

Schultz ve Kitchen (2000) bir kurumda bütünleşik pazarlama iletişimi gelişim aşamalarını ilk tanımlayanlar arasındadır. Bu aşamalar sırayla ilerlemektedir (Şekil 1).

Şekil 1. Bütünleşik Pazarlama İletişimi Aşamaları

Kaynak: Littlefield, Sellnow ve Sellnow (2021) 'ın çalışmasından uyarlanmıştır.

Seviye 1 Taktiksel Koordinasyon: Schultz ve Schultz (1998) bütünleşik pazarlama iletişiminin ilk seviyesinin, sinerji ve tutarlılık elde etmek için pazarlama iletişiminin tüm unsurlarının koordinasyonuna odaklandığını belirtmektedir. Bu aşamada, bütünleşik pazarlama iletişimi programından "tek görüntü, tek ses" elde etmek için dışa dönük iletişim faaliyetlerinin etkili bir şekilde sunulması üzerinde durulmaktadır. Vurgu, pazarlama iletişimi araçlarını veya kanallarını içeren koordinasyon olsa da nihai hedef, maksimum iletişim etkisi için öncelikle net ve tutarlı bir mesajın (içerik) iletilmesi ve alınmasıdır (Duncan ve Caywood, 1996). Diğer bir deyişle temel amaç, hedef kitlelerin (paydaşların) birleşik ve bütünleşik bir mesajı almaları ve zihinlerinde oluşturmalarıdır.

Seviye 2 Pazarlama İletişiminin Kapsamının Yeniden Tanımlanması: Pazarlama iletişiminin kapsamının olası tüm temas noktalarını içerecek şekilde genişletilmesi aşamasıdır. Bu aşamada "kanallar" artık sadece geleneksel anlamda ele alınmamakta, hedef kitlenin bakış açısından incelenmektedir. Bir başka deyişle, müşterilerin veya potansiyel müşterilerin tercih ettiği ve onlara ulaşabilen kanallar belirlenmektedir. Pazarlama iletişimine bu bakış açısı, pazarlamacılara hedef müşterilerle daha etkili bir şekilde bağlantı kuran daha ilgili mesajlar (içerik) hazırlama ve sunma konusunda yardımcı olmaktadır.

Seviye 3 Bilgi Teknolojisinin Uygulanması: Kitle hakkında daha derin bilgi sahibi olmak, şirketlerin daha hedefe yönelik mesajlar (içerik) oluşturarak, tercih edilen temas noktalarıyla (kanallar) ulaşılmasına yardım etmektedir. Dahası, bilgi teknolojisi hangi müşteri gruplarının karlı olduğunu, hangilerinin ayrılma riski taşıdığını veya gelecekte büyüme potansiyeli taşıdığını belirlemelerine de olanak tanımaktadır. Böylece, bilgi teknolojisini uygulayan işletme, temel ve sofistike değerleme araç ve tekniklerini kullanarak kitleleriyle daha etkili bir şekilde bağlantı kurmaktadır (Schultz ve Schultz, 1998).

Seviye 4 Stratejik ve Finansal Entegrasyon: Bu seviyede, üst yönetim öncelikle kaynak tahsisi ve kurumsal uyumla ilgilenmekte ve pazarlama iletişimi yatırımları ile getirileri arasındaki ilişkiyi daha doğru bir şekilde analiz etmektedir (Schultz ve Schultz, 1998). Diğer bir deyişle, müşteri veri tabanlarının verimliliği ve tüketicilerden gelen geri bildirimleri işleme kapasiteleri arttıkça, şirket yöneticileri potansiyel yatırım getirisine dayalı kararlar almaya başlamaktadırlar. Böylece, bölümlere ayrılmış her bir grup hakkındaki bilgi ve birikim stratejik seçimler yapmak için kullanılabilmektedir (Littlefield, Sellnow ve Sellnow, 2021).

2.2. Pazarlama Karmasından Pazarlama İletişimi Karmasına ve Entegrasyon Süreci

Pazarlama karması olarak bahsedilen sınıflandırma (ister 4P olsun ister 7P) unsurları birbirleriyle ilişkili olduğu kabul edilmekle birlikte pazarlama iletişimi sürecinde de güçlü rollere sahip oldukları belirtilmektedir (DeLozier, 1976; Rossiter ve Percy, 1997). Bu bağlamda bütünleşik pazarlama iletişimine kolektif olarak katkıda bulunan pazarlama karması elemanlarının, kendi başlarına birer medya aracı gibi hareket etmekte oldukları ileri sürülmektedir (Broderick ve Pickton, 2005).

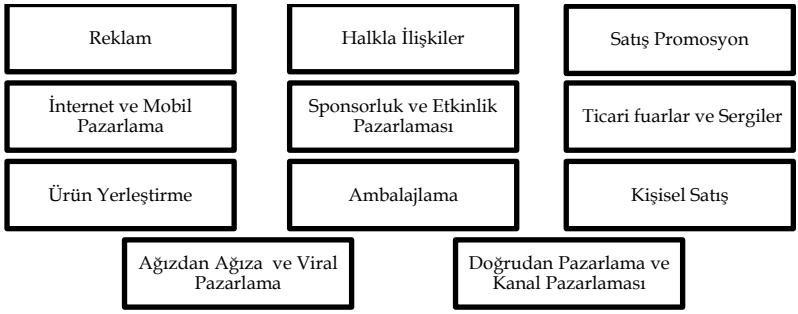
Bu noktada temel karma (4P) içerisindeki unsurların kısaca şu şekilde katkıda bulunduğu belirtilmektedir:

- Ürün: Hem fiziksel özellikler hem de ambalajlama açısından çok şey anlatmaktadır. Boyutu, rengi, şekli, üretildiği malzeme, içinde bulunduğu ambalajın türü vb. özellikleri tüketici ile iletişim kurmaktadır. Örneğin, metalik kaplamaların kullanımı sağlamlığı, değerli metaller ve renkleri ise pahalılığı ve kaliteyi ifade eder.

- Yer: Kanalları ve fiziksel dağıtımı ifade eden bu unsur satış noktasının türü (outlet, zincir mağaza vb.), mağaza imajı ve atmosferi, konumu, düzeni ve teşhirleriyle müşterilerin zihninde yaratılan izlenimleri derinden etkileyebilmekte ve pazarla iletişim kurmaktadır. Diğer taraftan ister yoğun ister seçici veya özel olsun, kanal stratejisi de müşteri ve tüketicilerin zihninde ürünle ilgili izlenimler yaratmaktadır (Balkar ve Pınar, 2022).
- Fiyat: Tüketici üzerindeki psikolojik etkilerinin yanı sıra paranın karşılığı olarak teklifleri ve fırsatları da temsil ederek pazarlama iletişimine etki etmektedir. Örneğin, rakip ürünlere kıyasla yüksek fiyatlar kalite izlenimi yaratırken, düşük fiyatlar ise ucuzluk ve kalitesizlik izlenimi yaratabilmektedir (Broderick ve Pickton, 2005).

Geleneksel olarak, pazarlama iletişimi karmasının araçları reklam, halkla ilişkiler (PR), satış promosyonu, doğrudan pazarlama, kişisel satış, sponsorluk ve son yıllardaki dijitalleşme ile birlikte internet pazarlamasıdır. Diğer taraftan, Blakeman (2018) tanıtım karmasını şu şekilde sıralamıştır: Halkla ilişkiler, reklam, doğrudan pazarlama, satış promosyonu, ev dışı ve transit, internet ve sosyal medya, mobil ve alternatif medya. Mevcut en iyi tanıtım ve medya karmasını kullanarak hedeflenen kitleye ulaşma yeteneği, bütünleşik pazarlama iletişiminin birçok güçlü yönünden bir diğeridir. Söz konusu her bir unsurun iletişim kurma kabiliyeti, muhtemel toplam maliyetleri, sağlanan kontrolü ve etkinlikleri bakımından farklılık göstermektedir (Fill, 1995). Dolayısıyla her bir unsurun farklı iletişim kurma ve farklı hedeflere ulaşma kapasitesi vardır (De Pelsmacker, 2004). Bu bağlamda, her bileşenin iletmek istediği mesaj, karmadaki diğer araçlarla güçlendirilirse büyük ölçüde geliştirilmiş olmaktadır (Yeshin, 1998).

Şekil 2. Pazarlama İletişimi Karması Elemanları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Diğer taraftan, her bir pazarlama iletişimi uzmanlığının diğerlerinden daha önemli olduğunu iddia eden tutumlara da rastlanmaktadır. Özellikle, reklamcılık mesleğinin üyeleri, tanıtım karmasının diğer alanlarının oynadığı eşit rolü kabullenmekte isteksiz oldukları belirtilmektedir. Elbette, belirli durumlar için tanıtım karmasının bir unsuruna diğerlerine kıyasla daha fazla önem verilmesi gerektiği söylenebilir, ancak örneğin reklamın halkla ilişkilerden ya da satış promosyonların kişisel satıştan daha iyi ve üstün olduğunu iddia etmek yanlış olacaktır. Söz konusu karma elemanlarının ve kanalların nasıl kullanılacağı ise tüketici gelenek ve uygulamalarına ve dağıtılacak mesajlara göre değişecektir. Bu nedenle, neyin entegre edileceği sorusu tüketici kitlesi veya paydaş perspektifinden ele alınmalıdır. Dolayısıyla, nasıl ve neyin entegre edileceği sorularının cevabı, pazarlamacıların tüketici ihtiyaçlarına yönelik proaktifliğine bağlı olduğu söylenebilir (Kitchen ve Taylor, 2020).

İletişim karmasının bileşenlerini tek tek optimize etmek tek başına yeterli bir sonuç değildir. Pazarlama iletişiminin başarısına esasen katkıda bulunan faktör, tüm bu bileşenlerin daha uzun bir süre boyunca uyumlu bir şekilde bir araya getirilmesidir. Medya çeşitliliği ve yeni pazar iletişimi biçimlerini uygulama fırsatları arttıkça, iletişim kavramları, bireysel iletişim önlemlerinin çok az veya yetersiz etkiye sahip olduğu, giderek artan sayıda bileşene ayrılma riski taşımaktadır. Bu nedenle mümkün olduğunca çok sayıda iletişim aracı arasında sinerji etkisi yaratmak gerekli hale gelmiştir (Busch, Seidenspinner ve Unger, 2006).

Bu bağlamda, pazarlama iletişiminin entegrasyonundan elde edilen başlıca fayda sinerjidir. Sinerji, 2 + 2 = 5 olgusu olarak tanımlanmaktadır. Pazarlama iletişiminin çeşitli yönlerinin karşılıklı olarak destekleyici ve geliştirici bir şekilde bir araya getirilmesiyle ortaya çıkan "bütün", parçalarının basit toplamından daha fazladır. Bu durum, örneğin televizyon reklamlarında kullanılan görüntü ve mesajların poster ve dergi reklamları aracılığıyla taşınması ve aynı zamanda satış noktası teşhirinde, ambalajda, satış promosyonu ve mağazacılıkta ve diğer promosyon faaliyetlerinde sunulması halinde görülebilir. Her bir unsur diğerlerini tutarlı bir şekilde geliştirmekte ve desteklemektedir (De Pelsmacker, 2004). Diğer taraftan, entegrasyon arayışı iletişimin tekdüzeliği anlamına gelmemektedir. Yaratıcı uygulamalar ve mesajlar, birbiriyle tutarlı olmalı ancak bu tek bir uygulama, mesaj ya da yaklaşım öngörmek yerine, farklı gruplara yönelik farklı

yaklaşım ve mesajların entegrasyonunu olarak düşünülmelidir (Broderick ve Pickton, 2005).

İletişim hedefleri, yöneticinin markanın pazarlama iletişiminin bir sonucu olarak aradığı belirli iletişim etkilerinden kaynaklanmaktadır. Bütünleşik pazarlama iletişiminin tüm yönleri aynı temel iletişim etkileri üzerinde çalışmaktadır: kategori ihtiyacı, marka farkındalığı, marka tutumu ve marka satın alma niyeti (Percy, 2008). Diğer taraftan, kurumların bütünleşik pazarlama iletişimini başarılı bir şekilde kullanabilmek için hedefin tutarlı bir mesaj ve güvenilir bir ürün ya da hizmet almasını sağlamak üzere mesajı kurumsal felsefelerine yedirmeleri gerekmektedir. Bu bağlamda, bütünleşik pazarlama iletişiminin tüketici odaklı olabilmesi için, planlanmasında şu noktalara değinmesi gerektiği belirtilmektedir: - Araştırma - veri tabanı geliştirme - internet kullanımı - doğru medya taktiklerini kullanma - markaya sadık tüketiciler oluşturma - etkileşimli bir ilişki yaratma - marka geliştirme - tutarlı bir görsel/sözel imaj yansıtma - tanıtım ve medya karması - değerlendirme (Blakeman, 2018).

2.3. Bütünleşik Pazarlama İletişimi Avantajları ve Önündeki Engeller

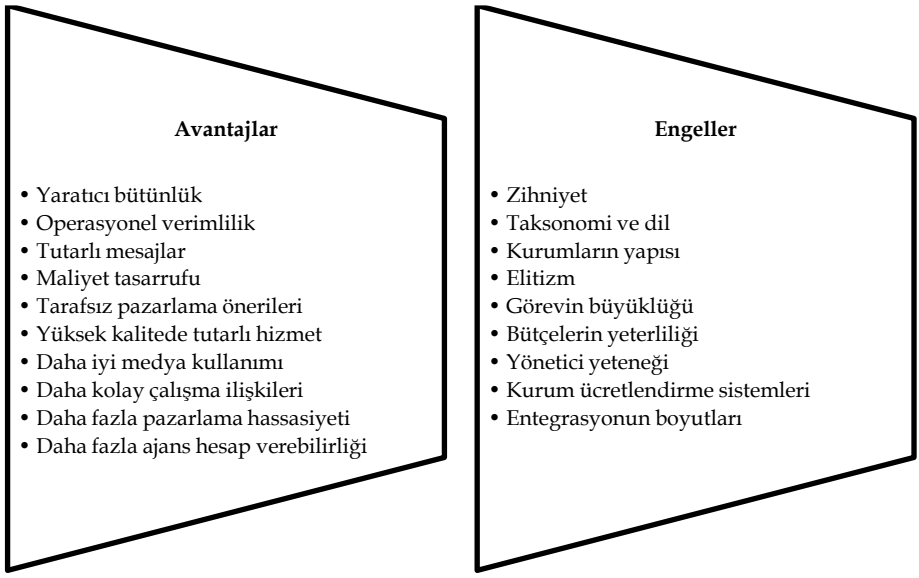
Bütünleşik pazarlama iletişimi ürün veya hizmetlerini tanıtırken kuruluşlara birçok fayda sağlamaktadır. Bunlar arasında müşteri merkezli olmak, tutarlı ve inandırıcı bir mesaj üretmek, anlatımı kontrol etmek, zaman çizelgelerine yanıt vermek, maliyet ve zaman açısından etkin olmak sayılabilir. Bu bağlamda, bütünleşik pazarlama iletişiminin karakteristik özelliği olan tutarlı ve inandırıcı mesajlar, diğer mesajlardan gelen gürültüyü kesmede ve müşterilerin kuruluşa verdikleri destekte birleşmelerini sağlamada daha etkilidir. Bütünleşik pazarlama iletişiminin temel hedefi, tutarlı ve inandırıcı tek bir mesaj oluşturmaktır. Böylece, geniş bir kitleye hitap eden ikna edici unsurlara sahip olan veya olmayan birden fazla mesajla daha fazla etkiye sahip olmaktadır (Littlefield, Sellnow ve Sellnow, 2021).

Tüketiciler genellikle paylaşılan mesajlar bir bütün olduğunda daha fazla etkilenmektedir. Mesaj tutarlılığı, tüketicilerin ürüne maruz kalmaları ve ürünü ya da fikri satın almaya karar vermeleri için daha fazla yol açmak amacıyla farklı iletişim araçları ve dağıtım biçimlerinde görseller kullanılarak bütünleşik pazarlama iletişimi tarafından geliştirilmektedir. Bu bağlamda, mesajlar daha tutarlı hale geldikçe, alıcının zihnindeki güvenilirlikleri de artacaktır. Dahası, bütünleşik pazarlama iletişimi tanıtılan

ürün ya da fikirle ilgili riskler konusundaki belirsizliği azaltmaya çalışır. Anlatıyı kontrol etmek ve inandırıcı olmak, bilgi yayan kuruluşlar için eşit derecede önemlidir. Böylece, sunulan mesajların güvenilirliği, mesajların daha tutarlı görünmelerini sağlayacaktır. Ek olarak bütünleşik pazarlama iletişimi uygulandığında, tüketicilere güncel bilgiler ve özel teklifler hakkında hatırlatmalarda bulunarak, onları satın alma sürecine yönlendirmektedir. Mesajların güncelliği ise tüketicilerin bir işlemin tamamlanmasına doğru ilerlemeye yönlendirmeye hizmet etmektedir (Littlefield, Sellnow ve Sellnow, 2021).

Linton ve Morley (1995) bütünleşik pazarlama iletişiminin faydalarını sıralarken, önündeki engelleri ise Broderick ve Pickton (2005), Şekil 3'teki gibi sıralamışlardır.

Şekil 3. Bütünleşik Pazarlama İletişimi Faydaları ve Engelleri

Kaynak: Linton ve Morley (1995) ile Broderick ve Pickton'un (2005) çalışmalarından derlenmiştir.

3. Pandemi, Post-Pandemi ve Bütünleşik Pazarlama İletişimi

Yirminci yüzyılın sonuna gelindiğinde, tüm medya türlerinin patlaması, niş ve tekil medya pazarlarının büyüyüp gelişmesi nedeniyle bütünleşik pazarlama iletişimi, halkla ilişkiler uygulayıcıları ve işletmeler tarafından yaygın bir şekilde benimsenmeye başlamıştır. Çok uluslu ve küresel kuruluşlar ekonomik ve siyasi sistemler üzerindeki etkilerini

genişlettikçe, dijital teknoloji bilginin yayılmasında ve kurumsal kimliklerin oluşturulmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bilgi teknolojisinin büyümesiyle birlikte, tüketici veri tabanlarına erişim ve kullanımı, her türden pazarlama programı için önemli bir araç haline gelmiştir. Bu bağlamda, erişim arttıkça, işletmelerin markaları için tüketici sadakati oluşturmaya yönelik bütünleşik pazarlama iletişimi stratejileri de genişlemiştir (Littlefield, Sellnow ve Sellnow, 2021).

Kurum ve kuruluşların risk veya kriz durumlarına nasıl tepki verdiklerini değerlendiren akademisyenler, olumsuz etkilerin azaltılmasında ve ilgili kamuoylarıyla olumlu ilişkilerin sürdürülmesinde etkili olduğu kanıtlanmış uygulamalar belirlemişlerdir (Seeger, 2006). Söz konusu uygulamaları ise Veil vd. (2020) dört aşama altında toparlamışlardır.

1) Aşama 1, Stratejik Planlama ve Pazarlama İletişiminin Taktik Koordinasyonu: Stratejik planlamayla ilişkili en iyi durum, kuruluşların koordineli bir kampanyaya hazırlık için kaynakları bir araya getirdiği uygulamalardır. Ön planlamayla, kurum genelindeki tüm departmanların bilgi paylaşmaya, koordineli ve tutarlı bir pazarlama kampanyası sunmaya aşina ve hazır olduğunu teyit etmektedirler. Bu bağlamda, bir kriz iletişim ağı kurmak için kurum içindeki iletişim koordine edilmeli, böylece tüm mesajlar pazarlama kampanyasının ana temalarını yansıtmalıdır.

2) Aşama 2, Kapsayıcı Yaklaşım ve Pazarlama İletişiminin Kapsamının Yeniden Tanımlanması: Endişeleri dinlemek ve halkla ortaklıklar kurmak için, bütünleşik pazarlama iletişimi kullanan işletmeler, pazarlama mesajlarını müşterilerin tanıyacağı ve olumlu yanıt vereceği şekilde uyarlamak için halktan bilgi almalı ve halktan gelen geri bildirimleri değerlendirmelidir. Kriz öncesinde halkla kurulan ortaklıklar kriz sırasında daha etkili iletişim kurulmasını sağlar. Ancak bu ilişkiler kriz boyunca devam etmeli ve kriz sırasında değişen kamuoyu algılarını da kapsamalıdır. Bu noktada tüketici ile işletme arasında köprü görevini medya üstlenmektedir. Özellikle, kriz sırasında mesajların yayılması sürecinde bir ortak olarak medyaya karşı duyarlı olmak, kuruluşların anlatıyı kontrol etmesine yardımcı olmaktadır.

3) Aşama 3, Sorumlu İletişim ve Bilgi Teknolojilerinin Uygulanması: Bu aşama içerisinde bir önceki adımda elde edilen veriler, iletişim stratejilerini planlamak ve uygulamak için veri tabanlarına yerleştirilmektedir. Söz konusu aşamada önemli olan ilk nokta tüketicilerin verilen mesajları dürüst, samimi ve açık olarak algılamaları gerekliliğidir. Çünkü alıcılar mesajların

uygunluğunu göremediklerinde, onları dikkate almayacak ve bu da olumsuz sonuçlara yol açabilecektir. Diğer önemli nokta ise kriz dönemi içerisindeki belirsizliği gidermek amacıyla, bütünleşik pazarlama iletişimi uygulayıcılarının analiz, planlama ve uygulamaya dikkat etmeleri gerekmektedir.

4) Aşama 4, Düzeltici Eylem: Etkili iletişim, bir kriz olayını sonlandırmanın bir yolu olarak iyileşme çabalarının tamamlanmasını ve iletilmesini de içermektedir. Düzeltici eylemde bulunmanın bir başka yönü de kriz yöneticilerinin, önceki bir krizde öğrenilenlerin geçmiş uygulamaları değiştirmek ve gelecek planları güncellemek için kullanıldığından emin olmak amacıyla kriz planlarını sürekli olarak değerlendirme ve güncelleme ihtiyacıdır.

4. Covid-19 Pandemisinde Markaların Bütünleşik Pazarlama İletişimi Çalışmaları

Çalışanların fiziksel iş ortamında yürütecekleri operasyonlarda virüs kapma risklerinin bulunması, şirketlerin faaliyetlerini belirli dönemlerde durdurmalarına neden olmuştur. Bu durum, işletmelerin ödeme dengelerinin bozulması, bazı bireylerin işten çıkarılması, insanların çalışma ortamından çekinmeye başlamaları gibi olumsuzlukları beraberinde getirmiştir (Akgemci ve Aydıngülü Sakalsız, 2022).

Bu yüzden çalışan veya çalışmayan tüm insanlar bu virüsten kaçabilmek için evlerine kapanmak zorunda kalmış, bu durum sonucunda sosyal medya kullanımının da arttığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla ilgili yönelimi gören işletmeler de pandemi sürecinde pazarlama iletişimi faaliyetlerini, daha çok internet ve sosyal medya üzerinden gerçekleştirmeye başlamışlardır. Koronavirüs bulaşma korkusu ve yasaklarla birlikte çalışma ve sosyal hayatlarının evle sınırlandırılması sonucu dijital pazarlama faaliyetleri daha çok önem kazanmaya başlarken geleneksel reklam harcamalarında düşüş görülmüştür.

Günümüz pazarlama iletişimi faaliyetlerine her geçen gün yenileri eklenmektedir. Bunlardan bazıları da influencer pazarlama, influencer işbirlikleri, link atma ve yukarı kaydır özelliği gibi kavramlardır. Sosyal medya mecralarının en aktif şekilde kullanıldığı Covid-19 pandemi sürecinde influencer pazarlaması da işletmelerin en yoğun kullanmaya başladığı pazarlama iletişim faaliyetlerinden biri haline gelmiştir.

2019 yılının son dönemlerinde sosyal medya uygulaması üzerinden yapılan ürün ve marka tanıtım paylaşımlarının erişim oranı %5.9 artmıştır. Sokağa çıkmanın yasak olduğu süreçte markalar krizi en hafif düzeyde atlatabilmek için influencer işbirliklerine yönelerek tüketici ile iletişimini kesmemeye çalışmıştır. Bu işbirlikleri tüketicilere ulaşmanın en etkili yolu olarak görülmeye başlanmıştır. İnfluencerlar tarafından Instagram hikâye kısmında yer alan videolarda "tekstil ürünleri, kozmetik, kişisel bakım, gıda" gibi konu başlıklarında oldukça fazla içeriklere maruz bırakılmıştır. Tüketiciler de artık bir ürün hakkında bilgi almak istediklerinde bu influencerlara ulaşmaya başlamıştır. İstatistiksel sonuçlar incelendiğinde de bu pazarlama yöntemi ile satın almaların arttığı gözlemlenmiştir (Alkan ve Ulaş, 2021). İşletmelerin influencer pazarlamaya ayırdıkları bütçelerde de yüzde 70 oranında bir artış görülmektedir.

Covid-19 virüsüne ilişkin genel bilgilerin kamuoyuna aktarılması için T.C. Sağlık Bakanlığının web sitesini pazarlama iletişimin unsurlarından biri olan halkla ilişkiler çalışmalarında etkin bir şekilde kullandığı ve kamuoyunu etkilemeye çalıştığı gözlemlenmektedir. Bakanlık web sitesi üzerinden Covid-19 rehberini, alınacak önlemleri, kamu spotlarını ve güncel raporları yayınlanmaktadır. Web sitesindeki veriler her gün güncellenmektedir. Aynı zamanda halkın panik yaratmaması ve dikkatli olması için gerekli bütün bilgiler detaylı olarak verilmiştir (Koca ve Moç, 2021:250).

Ayrıca Sağlık Bakanı Fahrettin Koca Bakanlığın web sitesi dışında da kendi resmi sosyal medya hesaplarında (Twitter, Facebook, Instagram) Covid-19 virüsü ve gündemle ilgili sürekli paylaşımlar yapmıştır. Özellikle virüs ile savaşmak için aşının, maskenin, mesafenin gerekliliğini vurgulayan yazılar, doktorlar tarafından hazırlanan konuşmalar içeren kamu spotları paylaşmaya özen göstermiştir. Paylaşılan kamu spotları sağlık ekiplerinin özverili çalışma şekilleri, alınan üst düzey önlemler ve hastalığa yakalanan insanların ne tür zorluklarla karşılaştığı gibi içeriklerden oluşmaktadır. Bu şekilde hastalığın önemine dikkat çekilmeye çalışılmış, alınan önlemler ve özverili çalışmalar halka yansıtılmayı amaçlamıştır. Özellikle salgının şiddetlendiği dönemlerde bilgilendirme ve tedbirleri arttırmak amacıyla yoğun paylaşımlar yapması oldukça önemlidir. Tüm bu paylaşımları ile verilmeye çalışılan mesaj "Her zaman, her şartta MİLLETİMİZİN HİZMETİNİZDEYİZ" şeklinde olmuştur (Yıldız ve Mırçık, 2021).

Sosyal medya hesaplarını aktif kullanan firmalardan birisi de Türk Hava Yollarıdır. Sosyal medyayı sadece bir uygulama olarak görmeyip etkili bir pazarlama iletişimi kurabilmek ve başarılı olabilmek için kullanmıştır. Sosyal medya hesabı üzerinden yaptıkları paylaşımlar ile kamuoyuna dokunmayı, müşterileri ile iyi iletişim kurmayı, hedeflerine ulaşmayı ve tutarlı davranmayı amaçlamıştır. Örneğin Sağlık çalışanlarına %40 indirim yaptığı, öncesinde satın alınan biletlerin Covid-19 pandemisi nedeniyle iptal edilmesi yerine farklı destinasyonlarda kullanabilir olduğu bilgi ve duyurulların paylaşımlarını sosyal medya üzerinden yapmıştır. Türk Hava Yolları sosyal medya üzerinden yaptığı paylaşımlarında pazarlama iletişimin halkla ilişkiler boyutuna daha çok yöneldiği görülmüştür (Çalışkan, 2021).

Bu dönemde birçok marka pazarlama iletişimi çalışmalarında "birlik beraberlik, hep beraber iyileşeceğiz, evde kal, sağlıkta kal" gibi mesajlar vermeye başlamıştır. Aynı zamanda markaların fark yaratabilmek ve duyarlı davranabilmek adına farklı üretimlere yöneldiği de görülmüştür. Örneğin Arçelik markası Bioys ve ASELSAN ile işbirliği yaparak yerli solunum cihazı geliştirip seri üretime geçmiştir. Vakko, LC Waikiki maske ve siperlik üretimine başlamıştır.

Sadece sağlık açısından değil ekonomik olarak da ülkemizi etkileyen bu kriz sürecinde birçok marka birbirine destek olmaya çalışmış aynı zamanda gereksiz masraflardan kaçınmaya, komisyon bedeli gibi ekstra ödemeleri bu süreçte azaltmaya çalışmıştır.

Pandemi döneminde getirilen yasaklarla birlikte sokağa çıkamama, kalabalık ortamlara girememe gibi durumlar insanların işlerini online hizmetler, sosyal medya ve dijitalleşme aracılığıyla yapmaya yöneltmiştir. Teknoloji bu kriz ortamında insanların hayatına son derece hızlı bir şekilde girerek günümüz şartlarına adapte olmuş ve bu durumun olumsuz etkilerini fırsata çevirmiştir. Birçok toplantı, seminer, konferans gibi organizasyonlar Zoom gibi programlar aracılığıyla sanal ortamlara taşınmıştır. Eğitim-öğretim uzaktan eğitim formatına dönüşmüş, önemli turizm merkezleri ve müzeler sanal ziyaretlere açılmış, kültür ve sanat etkinlikleri de online olarak izlenmeye başlamıştır (Kıvılcım, 2020; Sucu ve Çakıroğlu, 2022). Firmalar kriz ortamında rekabet üstünlüğü ve sürdürülebilirliğini sağlamak için dijital ortama hızla uyum sağlayabilecek yenilikçi yaklaşımlar geliştirmelidir (Yurdakul vd., 2020; Eren ve Balkar, 2021).

Ticaretin e- ticarete dönüşmesiyle birçok müşteri bu dönemde online alışverişe daha fazla yönelmeye başlamıştır. Bununla birlikte sanal marketler, Getir, Banabi, İste gelsin gibi markalar ön plana çıkmaya ve sanal hizmetlerini arttırmaya başlamıştır. Erkek giyim markası olan Kiğılı da kendi web sitesi üzerinden online market alışverişi başlatarak kendi segmenti içerisinde bir farklılaşmaya gitmiştir.

Covid-19 döneminde en çok değişiklik gösteren konu tüketici davranışlarıdır. Alışveriş merkezi, market ve mağazaların kapalı olması, sokağa çıkmanın yasak olması gibi durumlarla birlikte tüketici taleplerinde ve üretimde kısa süreli bir düşüş meydana gelmiştir. Pandeminin ilk zamanlarında, insanlar sadece temel ihtiyaçlarını ve maske, siperlik, dezenfektan, ilaç gibi tıbbi ihtiyaçlarını karşılamaya öncelik veriyordu. Çünkü salgınla mücadelede temel gıdaların ve tıbbi ekipmanların hayati öneme sahip olduğu tecrübe edilmişti. Daha sonraki dönemde artık hayatımızın içinde yer eden ve "yeni normal" olarak adlandırılan dönemle birlikte insanların istek ve ihtiyaçları biraz daha eski düzenine dönmeye başlamıştır. Markaların yapmış olduğu pazarlama iletişim çalışmaları ile birlikte tüketimde tekrardan bir artış ve çeşitlenme gözlenmiştir (Yurdakul vd., 2020).

Telli Danışmaz (2020) 'ın yaptığı araştırmaya göre; tüketicilerin Covid-19 pandemi süresince online alışveriş oranın %64,5 daha fazla arttığı sonucu ortaya çıkmıştır. Daha çok 18-24 yaş arasındaki kadın tüketicilerin online alışverişe yöneldiği tespit edilmiştir. Yine aynı araştırmaya göre, pandemi dönemiyle birlikte online alışveriş yapma sıklığının da arttığı ortaya çıkmıştır. Covid-19 dönemi öncesi en çok satın alınan ürün grubu giyim iken, salgın sürecinde gıda olmuştur. Sokağa çıkmanın yasak olduğu, üretimin sınırlandığı dönemde bireyler gıda sıkıntısı yaşama korkusuyla birlikte daha çok stok yapmaya başlamıştır.

Flormar markası da 28 Nisan 2020 tarihinde internet sitesi üzerinden "Covid-19 Önlemleri Duyurusu" başlığı altında basın bildirisi yayınlamıştır. Bu bildiri de mağazalarının kapandığını, önceliğin halkın güvenliği olduğunu belirten açıklamalarda bulunmuştur. Aynı zamanda mağazaların kapalı olmasından dolayı mağazaları ziyaret edemeyen ama alışveriş de yapmak isteyen tüketiciler için web sitesi üzerinden online alışveriş yapabileceklerinden bahsetmiştir.

Flormar markası bu dönemde "PurActive jel kolonya ve el kremi" olan yeni bir ürün üretmeye başlamıştır. Bu ürünü yayınladığı basın bildirisinde tanıtan marka, sadece ürün satmaya çalışan ülke gündeminden alakasız bir markaymış gibi olumsuz bir imaj değil pandeminin bütün sıkıntılarını birlikte çözmek isteyen ve ihtiyaçlara göre ürün çeşitlerini değiştiren bir marka algısı yaratmak istemiştir. Aynı zamanda bu yeni ürünlerinden oluşan kiti Türk Eğitim Vakfının desteği ile huzurevlerine ve 50 yaş üstü vatandaşlara Yemeksepeti, Banabi aracılığıyla ücretsiz olarak ulaştırmıştır (Sucu ve Solhan, 2021).

Covid-19 virüsünün temasla daha hızlı bulaşmasından dolayı bu dönemde tester adı verilen küçük deneme ürünü uygulaması tamamen kaldırılmıştır. Flormar markası sektördeki bu sıkıntıyı çözecek ve öncü olabilecek sanal makyaj uygulamasını getirmiştir. Bu uygulama ile kullanıcılar markanın ürünlerinin (ruj, maskara, kapatıcı, far, allık, oje vb.) kendi yüzlerinde nasıl durduklarını filtrelerle deneme imkânı bulmuştur (Sucu ve Solhan, 2021).

Pandeminin hayatımızın eksenine yerleşmesiyle birlikte çeşitli yasakların getirilmesi insanların evlerinden çıkamaması durumu sonucunda markalar da tüketicilerle iletişimde kalabilmek için bu kriz dönemini temsil eden reklam filmleri yayınlamaya başlamıştır. Sıradan tanıtım ya da bilgilendirme amaçlı reklamların dışında daha uzun süreli, sevgi, bağlılık ve dayanışmayı konu alan, "Evde Kal, Hayat Eve Sığar" gibi sloganları içeren reklam filmleri çekilmiştir. Reklam filmleri senaryoları ve içerdiği mesajlar ile evde kalmanın sağlık açısından gerekliliğini, toplumsal duyarlılığı, milli birlik beraberliğin sağlanmasını vurgulamıştır. Firmalarda bu zorlu günlerin geçeceğini, toplumun yalnız olmadığını her koşulda desteklerini esirgemediklerini, sabırla ve dayanışmayla birlikte bu günlerinden geride kalacağına dair açıklamalarda bulunmuştur (Mavi ve Öcal, 2021).

Turkcell ve Arçelik'in yapmış oldukları reklam filmleri bunlara örnek olarak verilebilir. Bu reklam filmlerinde geçen alt metinler ve mesajlar tam olarak yaşadığımız süreci tanımlamaktadır.

"Sabret Türkiye! Bir süre sevdiklerimizden, güzel ülkemizin sokaklarından, caddelerinden ayrı kalacağız. Ama merak etme, geçici bu ayrılık. #EvdeHayatVar diyoruz ve sizin bağınız hiç kopmasın diye tüm enerjimizle çalışmaya devam ediyoruz." (Turkcell, 2020).

Arçelik ise "*Yeni Arçelik Büyüklerime Saygı*" adlı reklam filminde nostalji unsuruna ve saygıya odaklanmıştır. "*Onlar için önce sendin, şimdi hepimiz için önce onlar*" mesajıyla büyüklerimizin hayatımızdaki önemine ve onlara gereken özeni vermemiz gerektiğine vurgu yapmıştır. Ayrıca Arçelik evlerinden çıkamayan hasta ve yaşlı insanlara isterlerse yardımda bulunabileceğini, her türlü alışveriş ve ihtiyaçlarını karşılayabileceklerini belirtmiştir. Böylece marka olarak topluma faydalı olmaya çalıştıklarını birlik beraberlik içerisinde olduklarını vurgulamışlardır (Mavi ve Öcal, 2021).

5. Sonuç

Tüm dünyada büyük bir krize neden olan Covid-19 bütün ülkelerin sosyolojik, ekonomik ve psikolojik olarak etkilenmesine neden olmuştur. Birçok yasakların, kısıtlamaların getirilmesi ile insanlar evden çalışmak zorunda kalmış sokağa çıkamamış, işyerleri kapatılmış, üretim ve tüketim sıkıntıya girmiştir. Bu durum da insanları psikolojik olarak etkilerken ülkeyi ve iş yerlerini ekonomik olarak ciddi düzeyde sarsmıştır. İnsanlığın en temel ihtiyaçlarından olan iletişim de değişikliğe uğramıştır. Markaların pazarlama iletişimi çalışmaları da yüz yüzeden dijitale taşınmıştır. Instagram, Twitter gibi sosyal medya araçlarını kullanarak müşterileri ile olan bağı koparmamaya çalışmışlardır. Aynı zamanda milli birlik beraberliği sürdürmek destek olmak, bu zorlu süreç hakkında bilgilendirmelerde bulunmak için de internet ortamı yoğun bir şekilde kullanılmıştır.

Covid-19 pandemisinin hayatımıza girmesiyle birlikte dijital bir dönüşüm de yaşanmıştır. Markalar interneti aktif olarak kullanarak iletişim ve pazarlama stratejilerini sürdürmeye çalışmıştır. İnsanlar da artık e-ticarete yönelmiş ve 'Getir, Banabi, Yemeksepeti' gibi online alışveriş siteleri yoğun olarak kullanılmaya başlanmıştır. A101, Bim, Şok, Migros gibi birçok perakende mağazası da sanal uygulamalara geçerek evlere servis sürecini arttırmıştır.

Tüm dünyayı ilgilendiren bu ciddi Covid-19 kriz sürecinde markalar; pazarlama, reklam gibi iletişim faaliyetlerini doğru analiz ederek krize göre şekillendirmeli ve etkili bir şekilde tüketiciye ulaşabilmelidir. Faaliyetlerini ve dijital içeriklerini tüketiciyi bilgilendirme amaçlı oluşturmalı ve böylesi hassas bir süreci etkin yönetebilmelidir. Hassas ve duyarlı markalar tüketicilerin gözünde daha fazla fark yaratarak imajlarını arttırabilmektedirler. Bu kriz döneminde markalar ne kadar tüketicisiyle

iletişimini devam ettirmeye çalışır, yanlarında olduğu mesajını verebilirse o kadar müşterisiyle arasında olan duygusal bağı devam ettirebilir. Aynı zamanda müşterisini bu zorlu günlerde hala memnun etmeye çalışan markalar daha fazla sadık müşteriler kazanabilmektedir.

Kaynakça

Akgemci, A. ve Aydıngülü Sakalsız, S. (2022). Covid-19 Pandemisinin Kâr Yönetimi Uygulamaları Üzerindeki Etkisi: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama. *International Social Sciences Studies Journal, 8*(93), 41-51.

Alkan, Z. ve Ulaş, S. (2021). Pandemi Süreci ve 'Yukarı Kaydır' . M. Yılmaz, H. Çiftçi ve M. Doğar (Ed.) Covid 19 Sürecinde İletişim ve Medya Çalışmaları içinde (S:369-395). İksad Yayınevi.

Balkar, O. E. ve Pınar, A. H. (2022). *Lojistik İnovasyon, Rekabet Gücü ve İhracat Performansı İlişkisi.* Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Beard, F. (1997) IMC use and client–ad agency relationships. *Journal of Marketing Communications, 3*(4), pp. 217–230.

Betts, P., Huntington, A., Pulford, A. and Warnaby, G. (1995), *Marketing Communications Strategy* 2nd edn. BPP Publishing.

Blakeman, R. (2018). *Integrated marketing communication: creative strategy from idea to implementation.* Rowman & Littlefield.

Broderick, A., & Pickton, D. (2005). *Integrated marketing communications.* Pearson Education UK.

Brown, J. (1997), Impossible dream or inevitable revolution: an exploration of integrated marketing communications. *Journal of Communication Management, 12* (1), 70–81.

Busch, R., Seidenspinner, M., & Unger, F. (2006). Marketing communication policies. Springer Science & Business Media.

Caywood, D., Schultz, D.E. and Wang, p. (1991), "Integrated marketing communications: a survey of national goods advertisers", unpublished report, Medill School of Journalism, Northwestern University, June.

Çalışkan, M. (2021). Pazarlama İletişimi Açısından Covid-19 Pandemisi Sürecinde Sosyal Medyada İçerik Analizi: Hava Yolu İşletmelerinden Örnekler. Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı*, İstanbul.

De Pelsmacker, P. (2004). Integrated Marketing Communications. *In A Primer for Integrated Marketing Communications* (pp. 27-43). Routledge.

DeLozier, M. W. (1976). *Marketing communications process*. McGraw-Hill.

Don E Schultz & Heidi Schultz, *IMC: The Next Generation*, McGraw-Hill, New York, 2004.

Duncan, T. & Everett, S. (1993) Client perceptions of integrated marketing communications. *Journal of Advertising Research, 33*(3), pp. 30–39.

Duncan, T. (2002), IMC: *Using Advertising and Promotion to Build Brands*, International edition, McGraw-Hill, New York, NY.

Duncan, T.R. & Caywood, C.L. (1996) The concept, process, and evolution of integrated marketing communications, in Thorson, E. & Moore, J. (eds) *Integrated Communication: Synergy of Persuasive Voices*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, pp. 13–34.

Eren, A. S. & Balkar, O. E. (2021). Antecedents and Consequences of Indigenous Innovation: Evidence from Mobile Phone Producers in Turkey. *Pacific Business Review International, 13*(8), 34-48.

Fill, C. (1995). Marketing communications: frameworks, theories and applications (pp. 116-135). London: Prentice Hall.

Gould, S., Grein, A. & Lerman, D. (1999) Agency perceptions and practices on global IMC. Journal of Advertising Research, January–February, pp. 7–20.

Kaye, R.L. (1999). 'Companies need to realise internal marketing's potential', *Advertising Age's Business Review*, Chicago, 84, 7: 13.

Kıvılcım, B. (2020). "Covid-19 (Yeni Koronavirüs) Salgınının Turizm Sektörüne Muhtemel Etkileri". *USOBED Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi. 4*(1). s.17-27.

Kitchen, P. J., & Taylor, C. R. (2020). The Janus face of customer service. *European Journal of Marketing, 54* (10), 2295–2316.

Kitchen, P. J., & Tourky, M. E. (2022). Introduction to Communicating Globally: An Integrated Marketing Approach. In Integrated Marketing Communications (pp. 1-7). Palgrave Macmillan, Cham.

Kliatchko, J. (2019). Integrated marketing communication: Putting the human person at the core. Cambridge Scholars Publishing.

Kliatchko, J. G. (2002). Understanding integrated marketing communications. University of Asia and the Pacific, Institute of Communication.

Koca, S. ve Moç, S. (2021). Sağlık Bakanlığı'nın Covid 19 Pandemi Döneminde Stratejik Halkla İlişkiler Faaliyetlerini Web Sayfası Üzerinden İnceleme. M. Yılmaz, H. Çiftçi ve M. Doğar (Ed.) *Covid 19 Sürecinde İletişim Ve Medya Çalışmaları içinde* (S:227-256). İksad Yayınevi.

Kotler, P., Armstrong, G., Saunders, J. and Wong, V. (1999), *Principles of Marketing* 2nd European edn. Prentice Hall Europe.

Linton, I. and Morley, K. (1995), *Integrated Marketing Communications*. The Chartered Institute of Marketing, Oxford: Butterworth-Heinemann.

Littlefield, R. S., Sellnow, D. D., & Sellnow, T. L. (2021). Integrated Marketing Communications in Risk and Crisis Contexts: A Culture-Centered Approach. Lexington Books.

Lucia Porcu, Salvador Del Barrio-Garcia & Philip J Kitchen (2017) 'Measuring integrated marketing communication by taking a broad organisational approach', *European Journal of Marketing, 51*(3), pp. 692–718.

Nowak, G. J., & Phelps, J. (1994). Conceptualizing the integrated marketing communications' phenomenon: An examination of its impact on advertising practices and its implications for advertising research. *Journal of Current Issues & Research in Advertising, 16*(1), 49-66.

Mavi, E.E. ve Öcal,D. (2021). Covid-19 Pandemi Döneminde Markaların Dijital Olanda Yansıma Stratejilerine Göz Gezdirme Çabası. M. Yılmaz, H. Çiftçi ve M. Doğar (Ed.*) Covid 19 Sürecinde İletişim ve Medya Çalışmaları içinde* (S:19-70). İksad Yayınevi.

Percy, L. (2008). *Strategic integrated marketing communications*. Routledge.

Percy, L., & Rossiter, J. R. (1997). A theory-based approach to pretesting advertising. *Measuring advertising effectiveness*, 267-281.

Schultz, D. & Schultz, H. (1998) Transitioning marketing communication into the twenty-first century. *Journal of Marketing Communications, 4*(1), pp. 9–26.

Schultz, D. (2003) Evolving marketing and marketing communication into the twenty-first century, in Iacobucci, D. & Calder, B. (eds) *Kellogg on Integrated Marketing*. New Jersey: Wiley.

Schultz, D. E., & Kitchen, P. J. (2000). Communicating globally: An integrated marketing approach. NTC Business Books and Basingstoke/Palgrave Macmillan.

Schultz, D. E., & Schultz, H. F. (2003). IMC, the next generation: Five steps for delivering value and measuring returns using marketing communication. McGraw Hill.

Schultz, D.E. & Walters, J. (1997). *Measuring Brand Communication ROI*. New York: Association of National Advertisers, Inc.

Schultz, D.E. (1993), 'Integrated marketing communications: maybe definition is in the point of view?', *Marketing News*, 18 January: 17.

Seeger, M. W. (2006). Best practices in crisis communication: An expert panel process. *Journal of Applied Communication Research, 34* (3), 232–244.

Shimp, T.A. (2000), *Advertising Promotion: Supplemental Aspects of Integrated Marketing Communications*, 5th edn, The Dryden Press, Harcourt College Publishers: Fort Worth, TX, 19, 22, 29.

Sucu, F. ve Çakıroğlu, Ü. (2022). ICT teachers' adaptations to online instruction during Covid-19 pandemic. *International Journal of Information and Learning Technology, 39*(3), 209-226.

Sucu, İ. ve Solhan, M. (2021) Covid 19 Pandemi Sürecinde Dijital Pazarlama ve İletişim Sürecinde Kozmetik Markaların Yönelimi: Flormar Markası Örneği, *Yeni Medya Elektronik Dergisi, 5* (3), 245-254.

Veil, S. R., Anthony, K. E., Sellnow, T. L., Staricek, N., Young, L. E., & Cupp, P. (2020). Revisiting the best practices in risk and crisis communication: A multi-case analysis. In H. D. O'Hair & M. J. O'Hair (Eds.), *The handbook of applied communication research* (vol. 1, pp. 377–396). John Wiley & Sons, Inc.

Yeshin, T. (1998), *Marketing Communications Strategy 1998–99*, Butterworth-Heinemann: Oxford.

Yıldız, İ. ve Mırçık,A.M. (2021). Covid-19 Salgını Sürecinde Twitter'de Kamu Spotlarının Kullanımı: Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın Paylaştığı Kamu Spotlarının Göstergebilimsel Analizi. M. Yılmaz, H. Çiftçi ve M. Doğar (Ed.) *Covid 19 Sürecinde İletişim Ve Medya Çalışmaları içinde* (S:287-320). İksad Yayınevi.

Yurdakul, G., Çelenk, A., Deveci, M. ve Durukan, T. (2020). "Üretim ve Hizmet Sektörlerinin Covid-19 Süreci ve Sonrasındaki Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme". *Gaziantep University Journal of Social Sciences. 2020 Special Issue*. s.212-229.

Telli Danışmaz, A. (2020). "Covid-19 Salgınının Tüketicilerin Online Alışveriş Tercihine Etkisi". *Social Sciences Research Journal. 9*(2). s.83-90.

II. BÖLÜM

Pandemi Sürecinde Öğretim Etkinliklerine Öğretmenlerin Adaptasyonu

Fadime SUCU [1]
Ünal ÇAKIROĞLU [2]

Atıf / Citation: Sucu, F. & Çakıroğlu, Ü. (2022). Pandemi Sürecinde Öğretim Etkinliklerine Öğretmenlerin Adaptasyonu. Oğuz Emre Balkar (Ed.), *Covid-19 Pandemisi Sürecinde Türkiye: Eğitim ve Finans Alanlarında İncelemeler* (ss. 24 - 33). Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Özet

Covid-19 salgını birçok alanda ülke dengelerini sarsarken eğitim hayatını da önemli ölçüde etkilemiştir. Pandeminin ortaya çıkması ile okullarda en büyük rahatsızlık veren sorun, geleneksel öğretimden çevrimiçi öğretime hızlı geçiş olmuştur. Bu beklenmedik durum, şimdiye kadar kesintisiz olan öğretim sürecini kesintiye uğratmış hatta tamamen durdurmuştur. Genellikle hazırlıksız olarak sürece dâhil olmak durumunda kalan öğretmenler ise otoritenin istekleri, öğrenciler, öğretim ortamı gibi birçok faktörün etkilediği bir adaptasyon süreci yaşamaktadırlar. Bu tür çevrimiçi öğretimi zorunlu kılan durumlar öğretmenlerin adaptasyon sürecini zorlaştırmaktadır. Bu durumun öğretmenlerin branş veya ders temelli olarak ele alınması bu tür zamanlarda derslerin uzaktan nasıl yürütülebileceğine ilişkin öğretmenlere önemli ipuçları sunmaktadır. Öğretmenlerin çevrimiçi öğretim sürecine adaptasyonlarının açıklanması, geliştirilmesi muhtemel çevrimiçi öğretim etkinlikleri, çevrimiçi öğretim ortamları için de katkı sağlaması muhtemeldir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Çevrimiçi Öğrenme, Adaptasyon.

JEL Sınıflandırması: I20, I21, I23.

Abstract

While the Covid-19 epidemic shook the balance of the country in many areas, it also significantly affected the education life. With the emergence of the pandemic, the most disturbing problem in schools has been the rapid transition from traditional teaching to online teaching. This unexpected situation interrupted the teaching process, which had been uninterrupted until now, or even stopped it completely. Teachers, who usually must be involved in the process unprepared, experience an adaptation process influenced by many factors such as the wishes of the authority, students, and the teaching environment. Situations

[1] Öğretim Görevlisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi.
E-Posta: fadime.sucu@hbv.edu.tr, **ORCID ID:** https://orcid.org/0000-0003-2724-6943.

[2] Profesör Doktor, Trabzon Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü ABD.
E-Posta: cakiroglu@trabzon.edu.tr, **ORCID ID:** https://orcid.org/0000-0001-8030-3869.

that make such online teaching compulsory make the adaptation process of teachers difficult. The fact that this situation is handled by teachers based on branch or course provides important clues to teachers about how lessons can be conducted remotely at such times. Explaining the adaptations of teachers to the online teaching process is likely to contribute to online teaching activities and online teaching environments that are likely to be developed.

Keywords: Covid-19, Online Learning, Adaptation.

JEL Classification: I20, I21, I23.

1. Giriş

2019 yılında ortaya çıkan Koronavirüs hastalığı (Covid-19) nedeniyle dünya çapında milyonlarca insana virüs bulaşmış ve birçok aile virüsten etkilenmiştir (Aydemir Çildir & Çildir, 2021). Virüsün hızla yayılmasına karşı korunmak için Dünya Sağlık Örgütü, insanların sosyal mesafeyi korumasını, maske takmasını ve her zaman iyi hijyen uygulamalarını yapmalarını tavsiye etmiştir. Bu tavsiyelerin ardından Türkiye, Covid-19'un yayılmasını kontrol etmek için her kademedeki üniversiteler ve okullar dahil olmak üzere eğitim kurumlarını kısmen veya tamamen kapatmış ve eğitim-öğretimi askıya almak durumunda kalmıştır (Adedoyin & Soykan, 2020; Tanveer, 2020; Mpungose, 2020). Bu durum karşısında Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) ve diğer eğitim kurumları, farklı platformlar aracılığıyla geleneksel yüz yüze eğitimden sanal ortamlarda gerçekleştirilen çevrimiçi eğitime ani bir geçiş yapmak durumunda kalmışlardır.

2. Çevrimiçi Öğrenme

Çevrimiçi öğrenme, internet erişiminin olduğu cep telefonları ve dizüstü bilgisayarlar gibi farklı teknolojiler kullanılarak eşzamanlı veya eş zamansız ortamlarda öğrenme deneyimlerinin gerçekleştiği bir öğrenme türüdür (Dhawan, 2020). Öğrenciler, öğrenmek ve etkileşim kurmak için her an her yerde olabilirler (Singh & Thurman, 2019).

Geçmiş çalışmalara dayanan çevrimiçi öğrenmenin en değerli yönlerinden biri, zaman veya yer açısından esnek olmasıdır. Bu sayede öğrencilerin, öğretmenleri veya akranlarıyla etkileşim kurmak için daha fazla seçenekleri ve daha fazla zamanları olmaktadır. Wheatley & Greer'e (1995) göre çevrimiçi öğrenme sürecinin birincil yararı, zamandan tasarruf sağlaması, öğretmenlerin daha fazla sayıda öğrenciyi zamanlama endişesi olmadan yönetmesine izin vermesidir. Bisciglia & Monk-Turner (2002) tarafından ortaya konan çevrimiçi öğrenmenin bir başka yararı, özellikle

bilgilerin sıklıkla değiştiği alanlarda, seyahat süresinin ve masraflarının ortadan kaldırılmasıdır.

Bazı çalışmalar, çevrimiçi yürütülen derslerde öğrencilerin, öğretmenleri ve akranları arasında net ve spesifik yüz yüze etkileşim eksikliği açısından dezavantajları olduğunu ileri sürmektedir (Yazici, Altas & Demiray, 2011; Zhang, 2009). Ayrıca, çevrimiçi eğitim sürecinde meydana gelen iletişim aksaklıkları nedeniyle ve yeni teknolojilere uyum sağlayabilmek için hatırı sayılır bir zamana ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda, öğretmen ve öğrencilerin çevrimiçi derslere yönelik memnuniyetlerini artırmak ve çevrimiçi öğretim sürecine ilişkin adaptasyonları kolay olmamaktadır. Bu çerçevede öğretmenlerin çevrimiçi eğitim deneyimsizliği (Zhang, 2009), öğretici desteğinin olmaması (Li, 2009) ve çevrimiçi eğitime yönelik neyin uygun olduğu düşünülmeden eğitim sürecinin planlanmasının bu adaptasyonu güçleştirdiği ifade edilmektedir. Sonuç olarak, çevrimiçi öğretim sürecindeki evden çalışma koşulları, özellikle erişilebilirlik, elde edilebilirlik ve öğrenme sürecinde teknolojinin kullanımı gibi alanlarda zorluk yaşayan öğretmen ve öğrenciler için çevrimiçi öğretim süreci zorlayıcı olabilir (Fraser & Walberg, 2005). Bu tür çevrimiçi öğretimi zorunlu kılan durumlar öğretmenlerin adaptasyon sürecini de zorlaştırmaktadır.

Önceki çalışmalarda çevrimiçi öğrenme ortamlarına adaptasyona yönelik araştırmalar daha çok yükseköğretimde gerçekleştirilmiştir (Baltacı-Göktalay & Ozdilek, 2010; Cheng & Hwang, 2019; Çuhadar, 2014; El-Masri & Tarhini, 2017; Kuzu-Demir & Akbulut, 2017; Teo, 2010; Teo & Noyes, 2014; Tseng, Lin, Wang & Liu, 2019). Bunun önemli bir nedeni, uzaktan eğitim sistemlerinin ve yetkin bireylerin daha çok yükseköğretim için yetiştirilmiş olması ve alt kademelerde çevrimiçi öğrenmeye ihtiyaç duyulmaması olarak değerlendirilebilir (Sucu & Çakıroğlu, 2022). Bu bağlamda Covid-19 ile birlikte her kademede yüz yüze eğitim ortamlarının hızla çevrimiçi ortamlara dönüşmesi, çevrimiçi süreçte yer alan tüm öğretmenlerin ve öğrencilerin adaptasyonlarını önemli hale getirmiştir.

3. Salgın Sırasında Çevrimiçi Öğrenme

Dünya genelinde binlerce kişinin ölümüne sebep olan Covid-19 salgını ülke dengelerini sarsarken eğitim hayatını farklı yönlerden etkilemiştir. Sosyal mesafe ilkeleri ile halen devam eden Covid-19 salgını nedeniyle 2019 yılında tüm yüz yüze dersler askıya alınmış ve tüm eğitim

kurumları çevrimiçi öğretime başlamıştır. Bu süreçte Dünya genelinde birçok eğitim kurumu farklı çevrimiçi öğretim platformlarına, farklı öğrenme yönetim sistemlerine yönelmiş, çevrimiçi öğretim sürecine dahil olmak durumunda kalan öğretmenler ise derslerinde farklı yöntemler kullanarak, farklı ortam ve araçlar tercih ederek derslerini uzaktan yürütmeye çalışmışlardır.

Gelişmekte olan ekonomilerde çevrimiçi öğrenme, çevrimiçi araçların/ortamların kullanılabilirliği ve işlevselliği, düzensiz elektrik, yetersiz internet olanakları ve çevrimiçi öğrenme platformlarına katılmak için gerekli altyapıyla ilgili zorluklarla karşı karşıyadır (Yilmaz, 2016; Rapanta, Botturi, Goodyear, Guàrdia & Koole, 2020). Dolayısıyla, Covid-19 pandemisinin ortaya çıkması sonucunda eğitim kurumlarının çevrimiçi öğrenmeye geçme ihtiyacı, çevrimiçi araçların mevcudiyetine ve işlevselliğine, çevrimiçi sunum yöntemlerinin türüne ve çevrimiçi öğrenmenin öğrencilere faydasına bağlı olması muhtemeldir (Dube, 2020; Elumalai vd., 2020). Yetersiz alt yapılar salgın sürecinde çoğu kez öğretim sürecinin tüm aşamalarında olumsuz roller oynamıştır. Dersin ilgili teknolojiler çerçevesinde yeniden planlanması, dersin sunum yöntemi için yeni arayışlar ve öğrenci değerlendirme noktasında karşılaşılan sınırlılıklar bu durumlara örnek olarak gösterilebilir.

4. Salgın Sürecinde Öğretmenlerin Çevrimiçi Öğretim Sürecine Adaptasyonu

Covid-19 pandemisi nedeniyle, bazı eğitim kurumları öğretmenlerin yetkinliklerinin gelişmesini sağlamak için öğretmenlere temel düzeyde kurslar vermiş ve eğitim-öğretimi başarı ile devam ettirebilmek için öğrenme etkinliklerinin yüz yüze uygulanamadığı çevrimiçi öğrenme ortamlarına yönelmiştir (IAU- UNESCO, 2020; Marinoni & van't Land, 2020; Gaebel, Zhang, Stoeber & Morrisroe, 2021).

Salgın sırasında Türkiye'de ise, çevrimiçi öğrenme ortamı olarak Eğitim Bilişim Ağı (EBA)'na geçiş yapılmış anaokulu, ilkokul, ortaokul ve lise kademelerindeki tüm dersler için EBA sistemi kullanılmıştır. Özel öğretim kurumlarında ise okullar kendileri seçtikleri bir öğrenme yönetim sistemi kullanarak ve farklı sanal sınıf ortamlarını (Zoom, BigBlueButton, Adobe Connect) sisteme entegre ederek çevrimiçi eğitim-öğretim sürecini devam ettirmeye çalışmışlardır. Ancak birçok ders süreci başarılı bir şekilde yürütülememiş veya dönem içi ve sonu sınavlar iptal edilmek durumunda

kalınmıştır. Bu duruma karşın öğretmenler, öğrencilerin dersteki başarılarını başka yöntemler, araçlar ve ortamlar kullanarak artırmaya çalışmış ve farklı değerlendirme kriterlerini sınavlarına dahil ederek öğrencilerin başarı durumlarını ölçmeye çalışmışlardır.

Çevrimiçi derslerde kullanılan ortam ve araçlar, öğretmenlerin branşına, dersin genel yapısına, öğrencilerin mevcut durumuna ve hazır bulunuşluk düzeyine göre değişebilir. Örneğin, bir fen bilgisi öğretmeni küçük yaş gruplarında çevrimiçi ortamda basit deneyler yapıp öğrencilere uygulatabilirken, yaş grubu arttıkça aynı çevrimiçi ortamı kullanamayabilir. Diğer yandan dersini yüz yüze ortamlarda çoğunlukla uygulamalı ve kontrollü yürüten bir matematik öğretmeni, çevrimiçi ortamda öğrencilere uygulama yaptıramayabilir veya tüm öğrencileri uzaktan kontrol edemeyebilir. Bu bağlamda öğretmenlerin branşlarının doğası ve ilgili kazanımlara yönelik yaptırmayı planladıkları etkinliklerin kullanılan çevrimiçi öğretim ortamına uygunluğu önemli duruma gelmektedir. Bu kapsamda pandemi gibi hızlı geçiş dönemlerinde öğretmenlerin çevrimiçi öğretim sürecine adaptasyonlarını artırmak, memnuniyetlerini sağlamak ve motivasyonlarını geliştirmek için ülke çapında planlamalar gerekmektedir.

5. Öğretmenlerin Çevrimiçi Öğretime Yönelik Adaptasyonlarının Geliştirilmesi

Covid-19 sürecindeki deneyimler değerlendirildiğinde öğretmenler zorluk çekseler de çevrimiçi araçları kullanarak öğrencilere içerik aktarımında bulunabilmişlerdir. Bu süreçte öğretmenler eğitim öğrenme sistemini tanımaya yönelik, sisteme giriş yapma, etkinlik ekleme, doküman ekleme, forum oluşturma vb. bileşenlerini ve öğrenme yönetim sistemini uygulamalı olarak kullanabilmişlerdir. Bu öğretmenlerin temel olarak çevrimiçi öğretim ders sunum araçlarını tanımaya başladığına işaret edebilir. Ancak, öğretmen için dersi aktarma şeklinde gerçekleştiği düşünülen sunumun öğrenme öğretme sürecinin tümünü kapsayamadığı aşikardır.

Çevrimiçi öğretim sürecine hazırlıksız yakalanan öğretmenlerin en çok zorluk çektiği hususlardan birisi mevcut ders planlarındaki kazanımların çevrimiçi ortamlara adapte edilerek kullanılabilmesi olmuştur. Bu kapsamda bazı öğretmenler yüz yüze ders müfredatlarını çevrimiçi öğretimde aynen uygulamaya çalışmış dolayısıyla süreçte problemler yaşanmış ve adaptasyon süresi zorlaşmıştır. Bazı öğretmenler inisiyatif

alarak ders planlarını çevrimiçi öğretime göre değiştirmeye çabalamış fakat altyapı eksikliği nedeniyle istediği şekilde derslerini yürütememiştir. Bu bağlamda branş bazlı çevrimiçi öğretime yönelik alternatif ders planları oluşturulmalı ve öğrencilerin kazanım ve hedefleri bu plan üzerinden değerlendirilmelidir.

Bu bağlamda bu şekilde aktarılan içerik ile öğrenmeler ne düzeyde gerçekleşti sorusu branşlar bazında dikkate alınmaya değer bir konudur. Bu noktada, hızlı bir biçimde farklı disiplinlerdeki konuların hangileri için çevrimiçi araçların mevcut olduğu (Web2.0, sanal ortam, web tabanlı animasyon, simülasyon, mobil uygulama vb.), bu araçların potansiyelleri dikkatle incelenerek çıkarılabilecek bir envanter, gelecekteki benzer durumlar için yol gösterici olabilir.

Çevrimiçi öğrenme ortamlarına adaptasyonda bir diğer unsur da kullanılan uzaktan eğitim sistemleridir. Bu bağlamda öğretmenlere sunulan sistemlerin, öğrenen sayısı, erişim, sunulacak konu bağlamında gözden geçirilmesi faydalı olabilir. Diğer taraftan öğretmenlerin adaptasyonundaki önemli unsurlardan birisi de öğrencilerdir. Öğretmenlere sunulan kaliteli araçlar, öğrenci motivasyonlarıyla desteklendiğinde sürecin bileşenleri yerli yerine oturabilir. Bu bağlamda yönetici tutumlarının önemi de gözden kaçırılmamalıdır. Önerilen çevrimiçi öğretimin zorunlu ve yapılması gereken bir şey olmasından çok, ne şekilde yapılırsa katkı sağlayabileceği konusundaki önerileri sunan yöneticilerin bu süreçleri daha iyi yönetebilecekleri dikkate alınmalıdır.

Çevrimiçi öğretim sürecinde yaşanan en önemli problemlerden bir diğeri de ölçme ve değerlendirmedir. Öğretmenler uzaktan derslerini bir şekilde devam ettirmeye çabalamış fakat öğrencilerin dönem içi ve dönem sonu performanslarını ölçmekte güçlük çekmiştir. Acil çözüm olarak hiç sınav yapılmadığı durumlar oluşmuş veya sınav soruları ve cevapları verilerek hızlı sonuç alma odaklı süreç devam ettirilmiştir. Bu anlamda ilk olarak, eğitim kurumlarının kullandıkları sisteme entegre bir ölçme ve değerlendirme sistemi olmalı ve öğretmenlere bu modülün kullanımı konusunda eğitim verilmelidir. Devamında ise öğretmenlere alternatif ölçme yöntemleri ve ortamları önerilmeli, ayrıca etkili ve verimli kullanımına da teşvik edilmelidir.

Öğretmenlerin kişisel özellikleri de çevrimiçi öğretim sürecine adaptasyonlarında önemli rol oynayan hususlar arasında sayılabilir.

Nitekim, çevrimiçi öğretim ile kazanımların elde edilemeyeceğine yönelik inanışlar geliştirmiş ve bu yönde olumsuz tutumları olan bir öğretmenin uygulamalarında başarılı olabilmesi kolay değildir. Bu bağlamda, farklı disiplinlerdeki iyi ve somut örneklerin öğretmenlerle tanıştırılması, çevrimiçi öğretime yönelik olumsuz değerlendirmeleri azaltabilir.

Özetle, çevrimiçi öğretim sürecinde öğretmenlerin, öğretim süreçleri örgün öğretimden farklılaşmakta, bu durum acil geçilmesi gereken çevrimiçi öğretimlerde ise bambaşka bir şekle bürünmektedir. Elbette bu karmaşıklığın yönetilmesi kolay değildir. Ancak, depremlere karşı önceden alınan bina güçlendirme tedbirlerinin deprem sırasında işe yaraması gibi bir metafordan hareketle, acil durumlardaki davranışların ne şekilde gelişeceğine yönelik değerlendirmelerin, bu durumlar öncesinde alınacak güçlü tedbirlerle gerçekleşeceği düşünülebilir. Bu noktada öğrenme öğretme süreci bir bina olarak değerlendirildiğinde binanın mümkün olduğunca az zarar görmesi için öğretmenlere rehberlik edecek araç, içerik, sistem ve öğrenci temelli prensipler içeren materyaller hazırlanması ve kendileriyle paylaşılması uygun olabilir.

6. Sonuç

Bu çalışma Covid-19 pandemi sürecinde öğretmenlerin süreçteki öğretim etkinliklerine adaptasyonlarına odaklanmıştır. Süreçte yaşanan birçok olumsuz durumun nedenleri ve muhtemel etkileri tartışılmıştır. Adaptasyon başlı başına bir zaman gerektirse de pandemi gibi durumlarda bu zamanın çok kısıtlı oluşu adaptasyonu zorlaştırmaktadır. Bu durumda öğretmenin öğretmenlik rolünü değiştirmeden, işini kolaylaştırıcı tedbirlerin alınması; bu zorunluluk sürecinde onların düşünsel ve uygulama noktasındaki düşüncelerinin dikkate alınması, adaptasyon süreçlerine olumlu katkı sağlayabilir. Sonuç olarak çalışmanın, muhtemel acil çevrimiçi öğretim deneyimlerinde dikkate alınabilecek öğretmen temelli faktörler bağlamında katkı sağlayıcı olması ümit edilmektedir.

Kaynakça

Adedoyin, O. B., & Soykan, E. (2020). Covid-19 pandemic and online learning: the challenges and opportunities. *Interactive Learning Environments,* 1-13.

Aydemir Çildir, D., & Çildir, Ç. (2021). Covid-19 Pandemisinde Gelişen Anksiyeteye Yönelik Kavramsal Bir Bakış. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal,* 7(46), 1301-1307.

Baltaci-Goktalay, S., & Ozdilek, Z. (2010). Pre-service teachers' perceptions about web 2.0 technologies. *Procedia-Social and Behavioral Sciences,* 2(2), 4737-4741.

Bisciglia, M. G., & Monk-Turner, E. (2002). Differences in attitudes between on-site and distance-site students in group teleconference courses. *The American Journal of Distance Education*, 16(1), 37-52.

Chen, P. Y., & Hwang, G. J. (2019). An empirical examination of the effect of self-regulation and the Unified Theory of Acceptance and Use of Technology (UTAUT) factors on the online learning behavioural intention of college students. *Asia Pacific Journal of Education,* 39(1), 79-95.

Cuhadar, C. (2014). Information technologies pre-service teachers' acceptance of tablet pcs as an innovative learning tool. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 14(2), 741-753.

Dhawan, S. (2020). Online learning: A Panacea in the time of Covid-19 crisis. *Journal of Educational Technology Systems, 49*(1), 5–22.

Dube, B. (2020). Rural online learning in the context of Covid-19 in South Africa: Evoking an inclusive education approach. *Multidisciplinary Journal of Educational Research,* 10(2), 135–157.

El-Masri, M., & Tarhini, A. (2017). Factors affecting the adoption of e-learning systems in qatar and usa: extending the unified theory of acceptance and use of technology 2 (UTAUT2). *Educational Technology Research and Development,* 65(3), 743-763.

Elumalai, K. V., Sankar, J. P., Kalaichelvi, R., John, J. A., Menon, N., Alqahtani, M. S., & Abumelha, M. A. (2020). Factors afecting the quality of e-learning during the Covid-19 pandemic from the perspective of higher education students. *Journal of Information Technology Education Research,* 19, 731–753.

Fraser, B. J., & Walberg, H. J. (2005). Research on teacher–student relationships and learning environments: Context, retrospect and prospect. *International Journal of educational research,* 43(1-2), 103-109.

Gaebel, M., Zhang, T., Stoeber, H., and Morrisroe, A. (2021). *Digitally Enhanced Learning And Teaching In European Higher Education Institutions.* Brussels: European University Association.

IAU-UNESCO (2020). *Regional/National Perspectives on the Impact of Higher Education*. Paris: UNESCO.

Kuzu-Demir, E. B., & Akbulut, Y. (2017). Çevrimiçi sosyal ağların öğretim amaçlı kabul ve kullanımı ölçeğinin geliştirilmesi. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 8(1), 52-82.

Li, X. (2009). Review of distance education used in higher education in China. *Asian Journal of Distance Education,* 7(2).

Marinoni, G., and van't Land, H. (2020). The impact of Covid-19 on global higher education. Int. *Higher Educ*. 102, 7–9.

Mpungose, C. B. (2020). Emergent transition from face-to-face to online learning in a south african university in the context of the coronavirus pandemic. *Humanities and Social Sciences Communications,* 7(113), 1–9.

Rapanta, C., Botturi, L., Goodyear, P., Guàrdia, L., & Koole, M. (2020). Online university teaching during and after the Covid-19 crisis: Refocusing teacher presence and learning activity. *Postdigital Science and Education,* 2(3), 923-945.

Singh, V., & Thurman, A. (2019). How many ways can we define online learning? A Systematic literature review of definitions of online learning (1988-2018). *American Journal of Distance Education,* 33(4), 289–306.

Sucu, F. and Çakıroğlu, Ü. (2022), "ICT teachers' adaptations to online instruction during Covid-19 pandemic", *International Journal of Information and Learning Technology*, 39(3), 209-226.

Tanveer, M., Bhaumik, A., Hassan, S., & Ul Haq, I. (2020). Covid-19 pandemic, outbreak educational sector and students online learning in saudi arabia. *Journal of Entrepreneurship Education,* 23(3).

Teo, T. (2010). The development, validation, and analysis of measurement invariance of the technology acceptance measure for pre-service teachers (TAMPST). *Educational and Psychological Measurement,* 70(6), 990–1006.

Teo, T., & Noyes, J. (2014). Explaining the intention to use technology among pre-service teachers: A multi-group analysis of the unified theory of acceptance and use of technology. *Interactive Learning Environments,* 22(1), 51–66.

Tseng, T. H., Lin, S., Wang, Y. S., & Liu, H. X. (2019). Investigating teachers' adoption of MOOCs: The perspective of UTAUT 2. *Interactive Learning Environments,* 27(1), 1-16.

Wheatley, B., & Greer, E. (1995). Interactive television: A new delivery system for a traditional reading course. *Journal of Technology and Teacher Education,* 3(4), 343-350.

Yazici, A., Altas, I., & Demiray, U. (2001). Distance education on the net: A model for developing countries. *Turkish Online Journal of Distance Education-TOJDE,* 2(2), 24-35.

Yilmaz, O. (2016). E-Learning: students input for using mobile devices in science instructional settings. *Journal of Education and Learning,* 5, 182.

Zhang, L. F. (2009). From conceptions of effective teachers to styles of teaching: Implications for higher education. *Learning and İndividual Differences*, 19(1), 113-118.

III. BÖLÜM

Covid-19 Pandemisinin Uzun Dönemde Emtia Fiyatları, Faiz ve Döviz Kuru Üzerindeki Etkisi

Mehmet Akif AKGEMCİ [1]
Ahmet AKGEMCİ [2]

Atıf / Citation: Akgemci, M. A. & Akgemci, A. (2022). Covid-19 Pandemisinin Uzun Dönemde Emtia Fiyatları, Faiz ve Döviz Kuru Üzerindeki Etkisi. Oğuz Emre Balkar (Ed.), *Covid-19 Pandemisi Sürecinde Türkiye: Eğitim ve Finans Alanlarında İncelemeler* (ss. 34 - 52). Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Özet

İlk bulguları Çin'in Wuhan kentinde görülen ve tüm ülkelerde etkisini gösteren Covid-19 pandemisi tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi 2020 yılının ilk aylarında ülkemizde de etkisini göstermiş, hastalığa ilişkin birçok vaka tespit edilmiştir. Salgının önlenmesi adına sokağa çıkma yasağı, seyahat yasağı ve yüz yüze eğitim –öğretim faaliyetlerinin durdurulması gibi çeşitli önlemler alınmıştır. Ancak salgının yayılma hızının azaltılması amacıyla alınan bu tedbirlerin ülke ekonomileri üzerinde yıkıcı etkileri olmuş, milli hasılada ciddi düşüşler meydana gelmiştir. Diğer taraftan emtia piyasalarının işlem hacimlerinde de dalgalanmalar gerçekleşmiştir. Bu kapsamda, söz konusu bu çalışmada Covid-19 pandemisine bağlı olarak ülkemizde görülen günlük vaka ve vefat sayılarının altın, gümüş, BİST 100, faiz, euro ve dolar kuru üzerindeki etkisi incelenmiştir. Elde edilen uzun dönemli bulgulara göre, Covid-19 günlük vefat sayıları altın, gümüş, BİST 100, faiz, euro ve dolar kuru arasında istatistiksel ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Covid-19 günlük hasta sayısı ile BİST 100, gümüş ve faiz oranları arasında istatistiksel olarak anlamlı ancak negatif yönlü bir ilişki tespit edilirken, euro, dolar ve altın fiyatları arasında ilişki tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 Pandemisi, Emtia Fiyatları, Faiz, Döviz Kuru.

JEL Sınıflandırması: I15, E47, F31, E31.

Abstract

Covid-19 pandemic, which emerged in the city of Wuhan in China and affected the whole world, showed its effect in our country in the first months of 2020, as in all countries of the world, and many cases of the disease were detected. Various measures have been taken to prevent the epidemic, such as curfew, travel ban, and suspension of face-to-face education and training activities. However, these measures, which were taken to reduce the spread of the

[1] Öğretim Görevlisi, Harran Üniversitesi, Hilvan Meslek Yüksekokulu, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü
E-Posta: akifakgemci@harran.edu.tr, **ORCID ID:** https://orcid.org/0000-0001-6453-820.

[2] Araştırma Görevlisi Doktor, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD
E-Posta: ahmetakgemci@ksu.edu.tr, **ORCID ID:** https://orcid.org/0000-0003-0019-5664.

epidemic, had devastating effects on the economies of the countries and serious decreases occurred in the national product. On the other hand, there were fluctuations in the transaction volumes of the commodity markets. In this context, in this study, the effect of the number of daily cases and deaths in our country due to the Covid-19 pandemic on gold, silver, Bist 100, interest, euro, and dollar rates were examined. According to the long-term findings, a statistical and positive relationship was determined between the number of deaths in Covid 19 daily, gold, silver, bis 100, interest, euro, and dollar exchange rates. While a statistically significant but negative relationship was found between the number of Covid 19 patients per day and bist 100, silver, and interest rates, no relationship was found between euro, dollar, and gold prices.

Keywords: Covid-19 Pandemic, Commodity Prices, Interest, Exchange Rate.

JEL Classification: I15, E47, F31, E31.

1. Giriş

2019 yılının son çeyreğinde Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkıp tüm dünya ülkelerine hızla yayılan Covid-19 salgını (pandemisi) DSÖ tarafından pandemi olarak nitelendirilmiş, 2020 Mart ayında 143 ülke tarafından enfeksiyon bildirimi yapılmıştır. İlk etapta kontrol edilebileceği düşünülen hastalık, 2020 yılının ilk çeyreğinde gerçekleşen ölümlerle birlikte dünyada gündem haline gelmiştir. Dünya genelinde bütün ülkelerde etkisini gösteren Covid-19 pandemisi, toplum üzerinde derin etkilere neden olmuştur. Özellikle salgınının yayılma hızının artmasıyla birlikte vaka ve vefat sayılarındaki artış önleyici tedbirlerin alınmasını zorunlu kılmıştır (Aydemir Çildir & Çildir, 2021; Çelik ve Kara, 2021: 91-92; Güngör, 2020:820 ; Şit ve Telek, 2020: 3-4).

Bu doğrultuda salgının yayılım hızının azaltılması ve olumsuz etkilerinin giderilmesi amacıyla ülkeler tarafından okulların kapatılması, sokağa çıkış kısıtlamaları, yurt dışı-içi seyahat ve toplantı kısıtlamaları, spor müsabakalarının iptali gibi çeşitli önlemler alınmıştır (Erdem, 2020: 378-379). Söz konusu bu tedbirler, üretim ve tedarik zincirinin aksamasına neden olmuş, aynı anda arz ve talep şoku oluşturmuştur. İkili şokun aynı zamanda meydana gelmesi mal ve hizmet ticaretinde daralmalara sebebiyet vermiştir (Çoban vd., 2020). Nitekim alınan söz konusu bu önlemlerin olumsuz etkilerinin giderilmesi amacıyla ülkeler, para arzlarını artırıp, vergi oranlarını azaltmıştır (Çevik vd., 2020: 635).

Covid-19 pandemisinin sağlık, eğitim, turizm ve imalat sektörü gibi çeşitli alanlar üzerinde olumsuz etkisi olmuştur. Özellikle ülke içerisindeki pandemi kaynaklı ticari dalgalanmalar, ülke ekonomileri üzerindeki yıkıcı etkilere neden olmuş, enflasyon ve kamu borçlarında artış; milli hasılada

azalmalar meydana gelmiştir (Ersin vd., 2022: 222-223; Temir, 2020). Diğer taraftan Covid-19 salgınının ülke ekonomileri üzerindeki olumsuz etkilerinin yanı sıra mikro düzeyde finansal piyasalar ve piyasa araçları açısından da bazı olumsuz durumların yaşanmasına sebep olmuştur (Özmerdivanlı, 2021:173; Gülhan, 2020: 1113-1114).

Özellikle gümüş -altın fiyatları, döviz kurları, hisse senedi getirileri, tahvil ve repo faiz oranları, kripto paralar (Bitcoin), kredi risk primi, VIX korku endeksi ve petrol fiyatları üzerinde Covid-19 kaynaklı dalgalanmalar meydana gelmiştir. Nitekim literatürde gerçekleşen çalışmalar (Örneğin: Çoban vd.2020; Kayral vd., 2020; Albulescu, 2020; Onali, 2020) incelendiğinde, Covid-19 pandemisinin söz konusu bu finansal araçlar ve emtialar üzerinde kısa ve uzun vadede bir etki ortaya çıkardığı görülmektedir. Bu kapsamda Türkiye örneklemi çerçevesinde Covid-19 salgınının emtia fiyatları üzerindeki etkisinin belirlenmesi önem ihtiva etmektedir. Bu doğrultuda söz konusu bu çalışmanın temel amacı pandeminin emtia fiyatlarını etkileyip etkilemediğini tespit etmek ya da Covid-19 pandemisinin BİST 100 getiri endeksi, döviz (Dolar, Euro) kurları, altın-gümüş fiyatları ve repo faiz oranları üzerinde istatistiki olarak anlamlı etkisinin olup olmadığına yönelik kanıtlar elde etmektir.

Covid-19 pandemisinin emtia fiyatları üzerindeki etkisi tespit etmek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada giriş bölümünden sonra yazında gerçekleştirilen çalışmalara değinilmiş, daha sonra çalışmanın kapsamı, yöntemi ve bulgularına yer verilip sonuç kısmıyla çalışma tamamlanmıştır.

2. Literatür Araştırması

Literatürde, Covid-19 pandemisinin emtia fiyatları (Altın, Gümüş, Döviz) üzerindeki etkisini inceleyen birçok çalışmanın olduğu görülmektedir. Söz konusu bu çalışmalarda genel itibariyle tahmin modellerinde Covid-19 vaka ve vefat sayıları ile finansal piyasa araçları kullanılmaktadır. Bu doğrultuda çalışmaların bir kısmına ilişkin bilgiler aşağıda verilmiştir.

Çoban vd. (2020), çalışmada Covid-19 pandemisinin altın fiyatları, döviz kuru, risk primi ve BİST endeksi üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırmada, Türkiye örneklemi kapsamında 16.03.2020 ve 21.08.2020 tarihleri arasındaki günlük veriler kullanılmış, pandeminin ilgili değişkenler üzerindeki etkisinin tespiti aşamasında VAR modellerinden yararlanılmıştır.

Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre günlük vaka sayıları ile döviz kurları arasında (Euro ve Dolar) istatistiki olarak anlamlı sonuçlar olduğu bulgularına ulaşılmıştır.

Özmerdivanlı (2021) çalışmada Türkiye örneklemi kapsamında 11.03.2020 ile 31.07.2021 tarihleri arasındaki günlük veriler incelenmiş, Covid-19 pandemisi ile döviz kurları, altın-petrol fiyatları, BİST 100 endeksi, Bitcoin fiyatları ve tahvil faiz oranları arasındaki ilişki tespit edilmeye çalışılmıştır. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin tespiti aşamasında Johansen eş bütünleşme ve VECM nedensellik testlerinden yararlanılmıştır. Araştırmada değişkenlerin uzun vadede beraber hareket ettikleri, günlük gerçekleşen Covid-19 vaka sayılarının uzun dönemde altın-petrol fiyatlarına, tahvil faiz oranlarına ve Bitcoin değerine neden olduğu; kısa dönemde ise yalnızca petrol fiyatları üzerinde etkiye sahip olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır

Kayral ve Tandoğan (2020) Covid-19 pandemisinin döviz (Dolar, Euro) ve altın fiyatları, BİST 100 endeksi getirilerinin ve volatilitelerinin üzerindeki etkilerinin araştırıldığı çalışmada 01.01.2015 – 08.07.2020 tarihleri arasındaki veriler kullanılmış, ilgili etkinin tespiti aşamasında ise CCC-GARCH modelinden yararlanılmıştır. Araştırmada Covid-19 Pandemi krizinin altın getirileri ve BİST100 endeksi üzerinde sınırlı etkisinin olduğu, söz konusu bu sürecin yatırım araçlarındaki volatiliteleri artırdığı yönünde bulgulara ulaşılmıştır.

Çelik ve Kara (2021) çalışmada Covid-19 günlük vaka sayıları ile altın fiyatları, kredi risk primi ve BİST 100 endeksi arasında istatistiki olarak herhangi bir anlamlı ilişkinin var olup olmadığı araştırılmıştır. Bu kapsamda 11.03.2020 – 25.01.2021 tarihleri arasındaki günlük veriler incelenmiştir. Nihai anlamda pandemi dönemi öncesinde kredi risk primi, altın fiyatları ve BİST 100 endeksi arasında var olan ilişkinin, pandemi sonrasında da mevcut olduğu tespit edilmiştir.

Sarı ve Kartal (2020) Covid-19 pandemisinin emtia ve finansal piyasalar üzerindeki etkisinin tespitine yönelik gerçekleştirilen araştırmada, 20.01.2020 ile 20.04.2020 tarihleri arasındaki günlük veriler kullanılarak, günlük vaka sayılarının petrol-altın fiyatları ve VIX Endeksini nasıl etkilediği üzerinde durulmuştur. Çalışma sonuçlarına göre Covid-19 vaka sayıları ile VIX Endeksi ve altın fiyatları arasında aynı yönde bir ilişki

olduğu; ancak petrol fiyatları ile vaka sayıları arasında herhangi bir ilişki olmadığı yönünde sonuçlara ulaşılmıştır.

Şit ve Telek (2020) çalışmasında Covid-19 pandemisinin döviz endeksleri ve altın fiyatları üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Bu doğrultuda 01.03.2020 ile 07.05.2020 tarihleri arasındaki Covid-19 günlük vaka (hasta) ve vefat sayıları ile dolar endeksi ve altın fiyatları çalışmanın kapsamını oluşturmuştur. Hatemi-J Eşbütünleşme testinin kullanıldığı çalışmada, Pandemi dönemindeki vefat ve vaka sayılarının altın fiyatları ve döviz endeksi üzerinde pozitif etkiye sebep olduğu yönünde bulgular olduğu tespit edilmiştir.

Zeren ve Hızarcı (2020) Covid-19 pandemisinin hisse senedi piyasası üzerindeki etkisinin araştırıldığı çalışmada, İspanya, Çin, İtalya, Almanya, Fransa ve Güney Kore örneklemi kapsamında 23.01.2020 ile 13.03.2020 tarihleri arasındaki günlük veriler incelenmiştir. Araştırmada Covid-19 kaynaklı ölümler ile hisse senedi piyasalarının birlikte hareket ettiklerine yönelik bulgulara ulaşılmıştır.

Gülhan (2020) çalışmasında Türkiye örneklemi kapsamında 22.01.2020 ile 08.04.2020 tarihleri arasındaki günlük veriler incelenerek Covid-19 pandemisinin altın fiyatları üzerindeki etkisini tespit etmeye yönelik bir model kurulmuştur. Modelde altın fiyatları bağımlı değişken olarak ; vaka sayıları, döviz kuru, akaryakıt fiyatları ve faiz oranları bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. Modelin tahmini aşamasında ARDL modeli kullanılmıştır. Araştırmada kısa vadede altın fiyatları ile tahvil-repo faiz oranları ve döviz kuru arasında istatistiki olarak negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Uzun dönemde ise altın fiyatları ile Türkiye vaka sayısı dışındaki bütün parametreler arasında eş bütünleşik bir ilişki olduğuna ilişkin kanıtlara ulaşılmıştır.

Ersin vd. (2022) çalışmasında günlük vaka sayıları (yayınlanan yeni vaka sayısı ile aktif vaka sayısı), VIX (finansal risk göstergesi) endeksi ve döviz kurunun Hisse senedi endeksi üzerinde istatistiki olarak herhangi bir ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. 11.3.2020 ile 11.5.2021 tarihleri arasındaki günlük vakalar çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır. Nihai olarak çalışmada Covid-19 günlü vaka sayılarındaki, VIX'teki ve dolar kurundaki artışın BİST 100 getirileri üzerinde negatif etkisinin olduğu yönünde bulgulara ulaşılmıştır.

Şeker ve Uysal (2021) çalışmasında Covid-19 pandemisinin dolar kuru üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu doğrultuda araştırmadaki örneklem kapsamı 27.03.2020 ile 27.03.2021 tarihleri arasındaki günlük vefat ve vaka sayıları ile dolar kurundan oluşmaktadır. Tahmin modelinde dolar kuru bağımlı değişken olarak; günlük vefat ve vaka sayıları ise bağımsız değişken olarak nitelendirilmiş, araştırma hipotezinin test edilmesi aşamasında VAR modelinden faydalanılmıştır. Çalışmada günlük vaka ve vefat sayıları ile dolar kuru arasında bir nedensellik ilişkisine rastlanılmadığına yönelik kanıtlara ulaşılmıştır.

Covid-19 pandemisinin finansal piyasalar ya da emtia fiyatları üzerindeki etkileri belirlemeye çalışan araştırmalar incelendiğinde genel itibariyle Covid-19 günlük vefat ve vaka (hasta) sayıları ile döviz kurları, gümüş-altın fiyatları, akaryakıt fiyatları, hisse senedi getirileri, Bitcoin fiyatları ve faiz oranları arasında nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. Diğer taraftan uluslararası düzeyde gerçekleştirilen çalışmalarda (Örneğin: Albulescu 2020; Singh vd. 2020; Onali 2020; Atri vd. 2021) da benzer sonuçlara ulaşılmıştır (Ersin vd., 2022).

3. Metodoloji

3.1. Çalışmanın Kapsamı

Çalışmanın temel amacı, Türkiye'de günlük olarak açıklanan Covid-19 hasta ve vefat sayıları ile emtia fiyatları, BİST 100 endeksi, döviz ve faiz oranları arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkileri tespit etmektir. Bu kapsamda 27.03.2020–28.05.2021 dönemleri arasında toplam 292 günlük veri kullanılmış, günlük Covid-19 hasta sayısı ve vefat sayıları, BİST 100 endeksi, emtia fiyatlarını temsilen gram altın fiyatı ve gram gümüş fiyatı, EUR ve USD döviz kurları ile gecelik repo faiz oranları verileri incelenmiştir.

Çalışma kapsamında verilerin eş anlı olabilmesi için hafta sonu ve resmî tatil günlerinde yayımlanmayan veriler veri seti kapsamına dahil edilmeyerek analiz dışı bırakılmıştır. Çalışma kapsamında 2020 ve 2021 yılları arasındaki yaklaşık 1 yıllık sürenin incelenme nedeni, vaka sayılarının en yüksek olduğu dönemlerin emtia fiyatları üzerindeki etkisinin tespit edilmek istenmesidir. Çalışmanın verilerine ait bilgiler, Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Değişkenlere İlişkin Bilgiler

Değişkenler	Sembol	Erişim Adresi
BİST 100 Kapanış Endeksi	LNBIST	tr.investing.com
EURO/TL Döviz Kuru	LNEUR	Merkez Bankası EVDS
USD/TL Döviz Kuru	LNUSD	Merkez Bankası EVDS
0.995 Has Altın Gram Fiyatı	LNGOLD	finans.mynet.com
Gümüş Gram Fiyatı	LNGUMUS	tr.investing.com
Gecelik Repo Faiz Oranı	LNFAİZ	Merkez Bankası EVDS
Günlük Hasta Sayısı	LNHASTA	T.C. Sağlık Bakanlığı
Günlük Vefat Sayısı	LNVEFAT	T.C. Sağlık Bakanlığı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2. Çalışmanın Yöntemi

Çalışma kapsamında, BİST 100 endeksi, gecelik faiz oranı, Covid-19 günlük hasta ve vefat sayılarının bağımsız değişken olduğu VAR modeli oluşturulmuştur. Çalışmada, kullanılan değişkenler arasında uzun vadeli ilişkinin araştırılabilmesi için serilerin ilk olarak logaritmaları alınarak logaritmik serileri elde edilmiştir. Doğru analiz tekniğinin belirlenmesi için logaritmik serilere Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi uygulanmıştır. Birim kök testi sonrası seriler arasında uzun dönemli ilişkiyi araştırmak için Johansen ve Juselius (1990) tarafından literatüre kazandırılan VAR modeli temeline dayalı Johansen Eşbütünleşme yöntemi kullanılmıştır. Eş bütünleşme analizine geçmeden önce uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi için Hall (1991) tarafından geliştirilen Vektör Otoregresif (VAR) analizi, Otokorelasyon ve değişen varyans testleri yapılmıştır. Gerekli ön koşul şartlarının sağlanmasının ardından uzun dönemde ilişkinin varlığını tespit edebilmek için Johansen testi uygulanmıştır. Uzun dönem katsıyalar ise DOLS ve FMOLS analizleri yardımıyla elde edilmiştir.

4. Bulgular

4.1. Birim Kök Testi

Belirli bir zaman dilimi kullanılan yada zaman serisine dayalı ekonometrik analizlerde parametreler arasında herhangi bir ilişki elde edebilmek için kullanılan serilerin durağanlık şartını sağlaması gerekmektedir. Durağanlık koşulu, serilerin birim köke sahip olup olmadığının analiz edilmesidir. Başka bir ifade ile, bir serinin durağan olması serinin ortalamasının ve varyansının zaman içerisinde değişmemesi olarak ifade edilebilir (Kayral ve Tandoğan, 2020; Nur ve Ege, 2022). Durağan olmayan serilerle yapılan zaman serisine dayalı ekonometrik analizlerde parametreler arasında yüksek R2 ve anlamlı katsayılar elde

edilmesi, kurulan tahmin modellerinde sahte regresyona neden olmaktadır. Nihai anlamda bu tahmin modelleri ile elde edilen sonuçlar gerçek olmayan bir ilişkiyi yansıtmaktadır. Bu amaçla, analize başlamadan önce serilerin durağanlığı araştırılmalıdır (Balkar ve Çildir, 2021). Ayrıca serilerin durağanlık seviyesi, doğru analiz yönteminin belirlenebilmesi için önem arz etmektedir. Bu nedenle, çalışmada değişkenlerin durağan olup olmadığının test edilmesi ve ayrıca hangi seviyede durağan olduğunun belirlenebilmesi için literatürde sıklıkla kullanılan 1979 yılında Dickey ve Fuller tarafından geliştirilen Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi kullanılmıştır (Çoban vd., 2020: 510-511; Şit ve Telek, 2020:6-8).

ADF birim kök testinde, serilere ait p ve t istatistik değerlerine dikkat edilmektedir. P değerinin <0,05 olması istatistiksel olarak serilerin durağan olduğu anlamına gelmektedir. Durağan olmayan serilerde durağanlık koşulunun sağlanması için serilerin birincil farkları alınarak tekrar birim kök testi sınaması yapılmıştır. Aşağıda ADF testi temel hipotezleri ve analizde kullanılan değişkenlere ilişkin birincil farklarına uygulanan birim kök testi sonuçlarına yer verilmiştir.

H_0: Seri Birim Köke Sahiptir (Seri Durağan değildir)

H_1: Seri Birim Köke Sahip Değildir (Seri Durağandır)

Tablo 2'de yer alan sonuçlara göre, I(0) seviyesinde bütün değişkenlere ait olasılık değerleri %5 anlamlılık düzeyinde 0,05 olasılık değerinden büyük çıkmış, t değerleri ise mutlak olarak %5 anlamlılık düzeyinde kritik değerlerin altında kalmıştır. Bu durumda tüm değişkenlerin I(0) seviyesinde birim kök içerdiği reddedilmektedir. Başka bir ifade ile, tüm değişkenler %5 anlamlılık seviyesinde H:0 temel hipotezi reddedilmeyerek serilerin birim köke sahip olduğu görülmektedir. Serilerin birincil farkları alındığında, I(1) seviyesinde tüm değişkenlerin olasılık değerleri %1 anlamlılık düzeyinde 0,05 olasılık değerinde olduğu görülmüş, t değerleri ise mutlak olarak %1 anlamlılık düzeyinde kritik değerlerin üzerinde çıkmıştır. Bu durumda serilerin birim kök içerdiği H0 temel hipotezi reddedilerek serilerin birim kök içermediği H1 alternatif hipotezi kabul edilmiştir. Bu sonuçlara göre, tüm değişkenler birincil farklar alındığında %1 anlamlılık düzeyinde I(1) seviyesinde durağan hale gelmişlerdir.

Tablo 2. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzeyde I(0)			Birinci Farkta I(1)			Sonuç
	T istatistiği		Olasılık	T istatistiği		Olasılık	
LNBIST	**T- değeri**	**-1.872444**	**0.6654**	**T- değeri**	**-15.47601**	0.0000	**I(1)**
	%1	-4.000316		%1	-4.000511		
	%5	-3.430383		%5	-3.430477		
	%10	-3.138772		%10	-3.138828		
LNEUR	**T- değeri**	**-0.394571**	**0.9872**	**T- değeri**	**-12.10977**	0.0000	**I(1)**
	%1	-4.000511		%1	-4.000511		
	%5	-3.430477		%5	-3.430477		
	%10	-3.138828		%10	-3.138828		
LNFAİZ	**T- değeri**	**-2.630651**	**0.2672**	**T- değeri**	**-15.16540**	0.0000	**I(1)**
	%1	-4.000708		%1	-4.000708		
	%5	-3.430572		%5	-3.430572		
	%10	-3.138884		%10	-3.138884		
LNGOLD	**T- değeri**	**-1.043458**	**0.9346**	**T- değeri**	**-16.06756**	0.0000	**I(1)**
	%1	-4.000316		%1	-4.000511		
	%5	-3.430383		%5	-3.430477		
	%10	-3.138772		%10	-3.138828		
LNSILVER	**T- değeri**	**-1.672676**	**0.7602**	**T- değeri**	**-18.61313**	0.0000	**I(1)**
	%1	-4.000511		%1	-4.000511		
	%5	-3.430477		%5	-3.430477		
	%10	-3.138828		%10	-3.138828		
LNUSD	**T- değeri**	**-0.939103**	**0.9486**	**T- değeri**	**-11.72508**	0.0000	**I(1)**
	%1	-4.000511		%1	-4.000511		
	%5	-3.430477		%5	-3.430477		
	%10	-3.138828		%10	-3.138828		
LNHASTA	**T- değeri**	**-1.001073**	**0.9407**	**T- değeri**	**-15.74858**	0.0000	**I(1)**
	%1	-4.000316		%1	-4.000511		
	%5	-3.430383		%5	-3.430477		
	%10	-3.138772		%10	-3.138828		
LNVEFAT	**T- değeri**	**-1.232175**	**0.9008**	**T- değeri**	**-9.086407**	0.0000	**I(1)**
	%1	-4.000316		%1	-4.000708		
	%5	-3.430383		%5	-3.430572		
	%10	-3.138772		%10	-3.138884		

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Uygulanan ADF test sonucuna göre tüm serilerin I(1) seviyesinde bütünleşik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak serilerin aynı mertebede bütünleşik olmaları uzun vade de birlikte hareket ettikleri anlamı taşımamaktadır. Bu nedenle iki veya daha fazla zaman serisi arasında uzun vadede ilişkinin varlığının tespit edilebilmesi için eşbütünleşme testi yapılması gerekmektedir (Akel, 2015, 86-87).

4.2. Eşbütünleşme Analizi

Zaman serilerindeki eş bütünleşme ilişkisini tespit etmek için birçok yöntem kullanılmaktadır. Literatürde en fazla kullanılanlar Engle ve Granger (1987) ve Johansen (1988) eş bütünleşme yöntemleridir. Engle ve Granger (1987) tarafından geliştirilen yöntem tek denklemli bir eş bütünleşme testidir. Bu testte durağan dışı değişkenler arasındaki regresyon

ilişkisinden elde edilen hata terimi durağan ise parametreler arasında eş bütünleşme ilişkisi olduğu kabul edilir. (Çoban vd., 2020: 510-513). Fakat değişkenlerin sayısı ikiden fazla olduğunda, değişkenler arasında ikiden fazla eş bütünleşik vektör olabilmektedir. Bu durumda bu test, ilişkileri ayırmada yetersiz kaldığı için hatalı sonuçlar verebilmektedir. Bu tek denklemli eş bütünleşme, Johansen (1988) testinde eşanlı denklemler sistemi ile geliştirilerek çok denklemli hale getirilmiştir. Dolayısıyla bu test ikiden fazla değişken olduğunda birden fazla eş bütünleşik ilişki belirlemede güçlü kabul edilir. Bu testin kısıtı ise, bütün değişkenlerin aynı seviyede durağan olmasının gerekliliğidir (Akel, 2015: 83). Çalışmada değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisini tespit etmek için Johansen (1998) testi kullanılmıştır.

Durağanlık seviyesinin tespit edilmesinden sonra uygun gecikme uzunluğunun belirlenebilmesi için VAR modeli kurulmuştur. Gecikme uzunluğuna ilişkin değerler Tablo 3'te yer almaktadır. Serilerinin farkta I(1) durağan oldukları tespit edildikten sonra uzun dönemde ilişkinin ortaya çıkarılabilmesi için, Johansen (1988) ve Johansen & Juselius (1990) tarafından geliştirilen eşbütünleşme kullanılmıştır. Eşbütünleşme analizlerine geçmeden önce, herhangi bir kısıtı olamayan VAR modeli oluşturulmuş ve uygun gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Uygun gecikme sayısının belirlenmesinden modelin otokorelasyon ve değişen varyans içerip içermediğinin tespit edilmesi amacıyla LM ve White testleri yapılarak sınanmıştır.

Tablo 3. Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

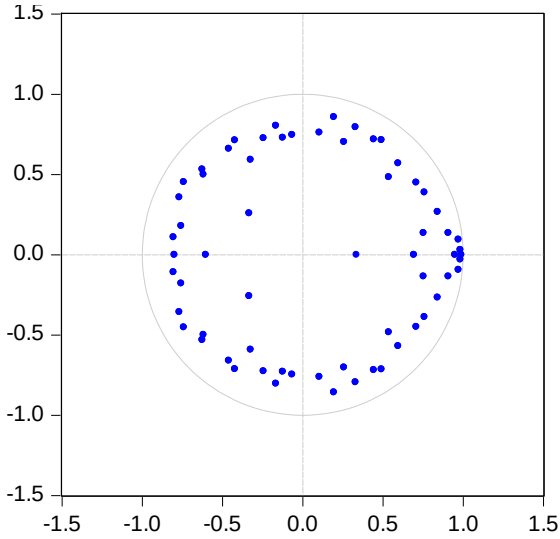
Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	326.4209	NA	6.95e-12	-2.989867	-2.863622	-2.938847
1	2713.495	4572.423	2.34e-21	-24.80277	-23.66656*	-24.34359*
2	2787.056	135.3801	2.14e-21	-24.89254	-22.74637	-24.02520
3	2853.942	118.0716*	2.10e-21*	-24.91965*	-21.76350	-23.64414
4	2890.508	61.80117	2.74e-21	-24.66205	-20.49594	-22.97838
5	2938.887	78.13413	3.24e-21	-24.51538	-19.33930	-22.42355
6	2988.350	76.16752	3.82e-21	-24.37887	-18.19283	-21.87889
7	3028.765	59.19995	4.96e-21	-24.15742	-16.96141	-21.24928
8	3080.830	72.35306	5.85e-21	-24.04535	-15.83938	-20.72905

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3 'te görüleceği üzere tahmin edilen VAR modeline ilişkin gecikme uzunlukları AIC, FPE ve LR kriterlerine göre 3, SC ve HQ kriterleri göre 2 olarak belirlenmiştir. Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde

gecikme uzunluğunun tespitinde genellikle AIC ve HQ kriterlerine dikkat edilmektedir (Akel, 2015:87). Her iki gecikme uzunluğuna ilişkin ayrı ayrı VAR modeli oluşturulmuştur. Ancak her 2 gecikme uzunluğunda değişen varyans ve otokorelasyon sorunu, 3 gecikme uzunluğunda ise otokorelasyon sorunu ortaya çıkmıştır. Bu sebeple gecikme uzunluğunun belirlenebilmesi için manuel denemeler yapılmış ve uygun gecikme uzunluğu 8 olarak belirlenmiştir (Yavuz ve Karaer, 2019: 17).

Şekil 1. VAR Modelinin İstikrar Grafiği

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Gecikme uzunluğunun belirlenmesinden sonra 8 gecikme için tahmin edilen modelin istikrar sorununun olup olmadığı başka bir ifadeyle birim kök içerip içermediği incelenmiştir. Şekil 1'de yer alan tüm noktalar birim çember içerisinde ve 1'den küçük olduğu için kurulan modelde istikrar sorunu olmadığı görülmektedir.

Değişkenler arasındaki ilişkinin araştırılması için kurulan modelde otokorelasyon sorununun olup olmadığının belirlenebilmesi için LM testi yapılmıştır. Otokorelasyon testi hipotezleri ve test sonuçları aşağıda verilmiştir.

H_0: Otokorelasyon yoktur.

H_1: Otokorelasyon vardır.

Tablo 4. LM Testi Sonuçları

Gecikme	LM Değeri	Serbestlik	Rao F-stat	Olasılık
1	47.72077	64	0.738595	0.9364
2	67.63550	64	1.060016	0.3553
3	88.47181	64	1.404937	0.0233
4	80.08677	64	1.265058	0.0850
5	47.67507	64	0.737867	0.9370
6	40.77892	64	0.628412	0.9896
7	73.74470	64	1.160223	0.1905
8	51.67585	64	0.801798	0.8667
9	75.34061	64	1.186526	0.1578

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4'te tüm gecikme uzunluklarına ait otokorelasyon olasılıkları yer almaktadır. Kurulan VAR (8) modeli için dokuz gecikmeli otokorelasyon test sonuçlarına göre sekiz gecikme için olasılık değeri 0,8667 olarak tespit edilmiş, bu değer 0,05'ten büyük olduğu için H1 hipotezi reddedilmiştir. Bu durumda gecikme aralıklarında otokorelasyon olmadığını ifade eden H0 hipotezi reddedilememiştir.

Kurulan VAR(8) modeli için değişen varyans problemi olup olmadığını araştırmak için White testi yapılmıştır. Değişen varyans probleminin araştırılması için VAR (8) modeline ilişkin hipotezler ve olasılık değerleri Tablo 5'te verilmiştir.

H_0: Değişen Varyans Problemi Yoktur

H_1: Değişen Varyans Problemi Vardır.

Tablo 5. White Testi Sonuçları

Chi-sq	df	Prob.
4712.151	4608	0.1392

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5 incelendiğinde sekiz gecikme için White testi olasılık değerinin 0,1392 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bu değer 0,05 olasılık değerinden büyük olduğu için H1 hipotezi reddedilmiştir. Bu durumda kurulan modele ilişkin değişen varyans problemi yokluğunu ifade eden H0 hipotezi reddedilememiştir. Değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit edebilmek için kurulan VAR (8) modelinde değişen varyans ve otokorelasyon

problemleri olmaması nedeniyle analize VAR (8) modeliyle devam edilmiştir.

Parametreler arasında uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisinin varlığının araştırılması için gerekli ön koşul testleri sağlanmıştır. Model de kullanılan serilerin I (1) seviyesinde durağan oldukları tespit edildikten sonra eş bütünleşme ilişkinin varlığının tespiti için literatürde oldukça sık tercih edilen Johansen eş bütünleşme testiyle uzun dönem ilişkinin varlığı tahmin edilecektir. Johansen eş bütünleşme analizlerinde maksimum öz değer ve iz istatistikleri dikkate alınmaktadır. Tablo 6'da iz ve maksimum öz değer istatistiklerine ait olasılık değerlerine yer verilmiştir.

Tablo 6. Johansen Eş Bütünleşme Testi Sonuçları

Trace (iz) İstatistiği					Maksimum Özdeğer İstatistiği				
H0	**H1**	**Test İstatistiği**	**Kritik Değer**	**Olasılık**	**H0**	**H1**	**Test İstatistiği**	**Kritik Değer**	**Olasılık**
r=0	r=0	209.6198***	153.6341	0.0000	r=0	r=0	50.97765*	49.28747	0.0689
r≤1	r≥1	158.6421***	120.3673	0.0001	r≤1	r≥1	45.39519*	43.29404	0.0613
r≤2	r≥2	113.2470***	91.11028	0.0018	r≤2	r≥2	39.21388*	37.27779	0.0623
r≤3	r≥3	74.03308***	65.81970	0.0221	r≤3	r≥3	32.66639*	31.23922	0.0692
r≤4	r≥4	41.36669	44.49359	0.1773	r≤4	r≥4	20.54155	25.12408	0.3049
r≤5	r≥5	20.82514	27.06695	0.3686	r≤5	r≥5	11.65020	18.89282	0.5824
r≤6	r≥6	9.174944	13.42878	0.3495	r≤6	r≥6	7.093706	12.29652	0.4781
r≤7	r≥7	2.081238	2.705545	0.1491	r≤7	r≥7	2.081238	2.705545	0.1491

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 6'da yer alan Johansen test sonuçlarına göre, iz ve maksimum değer istatistikleri kritik değerlerle karşılaştırıldığında İz istatistiğine göre %1 ve %5 anlam düzeylerinde 4 adet eş bütünleşme vektörünün bulunduğu tespit edilmiştir. Maksimum öz değer istatistiğine göre ise değişkenlerin %5 anlam seviyesinde eş bütünleşme vektörüne sahip olmadıkları ancak %10 anlam seviyesinde eş bütünleşme vektörüne sahip olduğu görülmektedir. Bu sebeple parametreler arasında uzun döneme sahip bir eş bütünleşme ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir ifade ile, değişkenler arasında herhangi bir eş bütünleşme vektörünün olmadığını gösteren H0 hipotezine ait olasılık değerleri 0,10 değerinden küçük olduğu için H0 hipotezi reddedilmiştir. Sonuç olarak, Günlük hasta ve vefat sayıları, Döviz Kurları, Emtia Fiyatları, BİST 100 endeksi ve faiz oranları arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığından söz edilebilir.

Tablo 7. Hata Düzeltme Modeli

Error Correction:	d(lnbist)	d(lneur)	d(lnfaız)	d(lngold)	d(lnsılver)	d(lnusd)	d(lnhasta)	d(lnvefat)
ECM_{t-1}	-0.117133	0.031327	0.051595	-0.026479	0.002030	0.013027	-0.844683	-0.368666
T - İstatistik	[-3.97283]*	[2.13785]	[0.78300]	[-0.90574]	[0.03573]	[0.86394]	[-0.75253]	[-1.81641]

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Johansen eşbütünleşme testiyle değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin ortaya konmasının yanı sıra uzun dönemli nedensel ilişki Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ile tahmin edilmiştir. Tablo 7'de yer alan sonuçlara göre hata düzeltme katsayısının (ECMt-1) negatif ve 0 ile -1 arasında değer alması hata düzeltme modelinin anlamlı olduğunu göstermektedir. T-istatistik değerlerinin ise mutlak olarak 1.96'dan büyük olması uzun dönemli nedensel ilişkiyi göstermektedir (Bulut ve Yılmaz, 2019: 57).

Tablo 7'de yer alan sonuçlara göre, borsa, hasta ve vefat değişkenlerine ait hata düzeltme katsayıları (0,117133, 0,844683, 0,36866) negatif ve 0 ile -1 arasında değer aldığı için istatistiksel olarak anlamlıdır. Buna göre bu değişkenlerde kısa dönemde meydana gelen şoklar borsa değişkeni için 1/ECM = 1/0,117133 8,5 günde, altın değişkeni 1/0,026479= 37,75 günde, Covid-19 hasta değişkeni 1/-0.844683 yaklaşık 2 günde, Covid-19 vefat değişkeni için ise 1/ -0.368666 yaklaşık 2,70 günde dengeye gelmektedir. Diğer değişkenlere ait hata düzeltme katsayısı ise pozitif olduğu için uzun dönemde dengeye gelme söz konusu değildir.

Parametreler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı Johansen testi dışında DOLS ve FMOLS analiz yöntemleriyle de incelenmiştir. DOLS ve FMOLS testlerinin uygulanabilmesi için modele dahil edilen tüm değişkenlerin I(1) seviyesinde durağan olması yani birim kök içermemesi ve değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olması varsayımlarını sağlaması gerekmektedir. ADF birim kök testi sonuçlarına ve Johansen eş bütünleşme testi sonuçlarını göre DOLS ve FMOLS testlerinin varsayımları sağlanmaktadır.

Covid-19 günlük hasta ve vefat sayıları ile, BİST100, Faiz, USD ve EURO kurları, altın ve gümüş fiyatları arasında uzun dönem ilişkinin varlığı Johansen yöntemi dışında, FMOLS ve DOLS eşbütünleşme yöntemleri yardımıyla da araştırılmıştır. Tablo 8'de, FMOLS ve DOLS yöntemleriyle elde edilen sonuçları ortaya koymaktadır.

Tablo 8. FMOLS Eş Bütünleşme Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken: LNBİST					Bağımlı Değişken: LNFAİZ				
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Olasılık	Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Olasılık
LNHASTA	-0.140	0.027	-5.130	0.000	LNHASTA	-0.176	0.038	-4.627	0.000
LNVEFAT	0.148	0.019	7.601	0.000	LNVEFAT	0.349	0.027	12.775	0.000
Bağımlı Değişken: LNUSD					**Bağımlı Değişken: LNEUR**				
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Olasılık	Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Olasılık
LNHASTA	0.012	0.013	0.865	0.387	LNHASTA	-0.016	0.021	-0.781	0.435
LNVEFAT	0.037	0.009	3.781	0.000	LNVEFAT	0.071	0.015	4.709	0.000
Bağımlı Değişken: LNGOLD					**Bağımlı Değişken: LNGUMUS**				
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Olasılık	Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Olasılık
LNHASTA	-0.007	0.026	-0.277	0.782	LNHASTA	-0.154	0.051	-2.978	0.003
LNVEFAT	0.046	0.019	2.462	0.014	LNVEFAT	0.131	0.037	3.538	0.000

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

FMOLS test istatistiklerine göre, Covid-19 günlük hasta sayılarının Altın fiyatları, USD ve EURO kurları arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir (p> 0,05). Buna karşılık Covid-19 vefat sayıları ile tüm değişkenler arasında uzun dönemde %1 anlamlılık düzeyinde olumlu bir ilişki tespit edilmiştir (p<0,05). Tabloya göre, günlük Covid-19 hasta sayılarında meydana gelen %1'lik bir artış uzun dönemde BİST 100, Faiz ve Gümüş fiyatları üzerinde sırasıyla yüzde -0,14, -0,17 ve -0,15 oranlarında düşüşe neden olmaktadır. Ancak Covid-19 günlük vefat sayılarından yüzde 1'lik bir artış BİST100 endeksi, Faiz oranların, USD ve EURO kurları ve altın ve gümüş fiyatları üzerinde sırasıyla yüzde 0,14, 0,34, 0,037, 0,071, 0,046 ve 0,13 oranlarında artışa neden olmaktadır. Sonuç olarak Covid-19 hasta sayıları, uzun dönemde BİST 100, Faiz oranları ve Gümüş fiyatları üzerinde olumsuz bir etkiye sahip iken, günlük vefat sayıları uzun dönemde tüm değişkenler üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

Tablo 8. DOLS Eş Bütünleşme Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken: LNBİST					Bağımlı Değişken: LNFAİZ				
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Olasılık	Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Olasılık
LNHASTA	-0.136	0.029	-4.623	0.000	LNHASTA	-0.164	0.041	-3.994	0.000
LNVEFAT	0.144	0.020	6.951	0.000	LNVEFAT	0.336	0.028	11.607	0.000
Bağımlı Değişken: LNUSD					**Bağımlı Değişken: LNEUR**				
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Olasılık	Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Olasılık
LNHASTA	0.012	0.015	0.812	0.417	LNHASTA	-0.014	0.022	-0.649	0.516
LNVEFAT	0.035	0.010	3.324	0.001	LNVEFAT	0.066	0.015	4.192	0.000
Bağımlı Değişken: LNGOLD					**Bağımlı Değişken: LNGUMUS**				
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Olasılık	Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Olasılık
LNHASTA	-0.005	0.028	-0.179	0.857	LNHASTA	-0.143	0.055	-2.592	0.010
LNVEFAT	0.042	0.020	2.102	0.036	LNVEFAT	0.118	0.038	3.048	0.002

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 9'da yer alan DOLS istatistiklerine göre, FMOLS istatistiklerine benzer şekilde günlük hasta sayıları ile altın fiyatları, USD ve EURO kurları arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir (p> 0,05). Tabloda yer alan sonuçlara göre, günlük Covid-19 hasta sayılarında ortaya çıkan %1'lik bir artış uzun dönemde BİST 100, gecelik faiz oranları ve gümüş fiyatları üzerinde sırasıyla yüzde -0,13, -0,16 ve -0,14 oranlarında azalışa neden olmaktadır. Buna karşılık Covid-19 vefat sayıları ile tüm değişkenler arasında uzun dönemde %1 anlamlılık düzeyinde olumlu bir ilişkiler tespit edilmiştir (p<0,05). Tablo 9'a göre, Covid-19 günlük vefat sayılarından meydana gelen yüzde 1'lik bir artış BİST 100 endeksi, faiz oranları, usd ve euro kurları, altın ve gümüş fiyatları üzerinde sırasıyla yüzde 0,14, 0,33, 0,035, 0,066, 0,043 ve 0,11 oranlarında artışa neden olmaktadır. Sonuç olarak FMOLS test sonuçlarına benzer şekilde, Covid-19 hasta sayıları, uzun dönemde BİST 100, Faiz oranları ve Gümüş fiyatları üzerinde olumsuz bir etkiye sahip iken, günlük vefat sayıları uzun dönemde tüm değişkenler üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

5. Sonuç

2019 yılının son çeyreğinde Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkıp ve tüm dünyada etkisini gösteren Covid-19 salgını ülkemizde 2020 yılının ilk çeyreğinde görülmüştür. DSÖ tarafından pandemi olarak değerlendirilen Covid-19 salgını tüm dünya ekonomilerinde derin etkiye sebep olmuştur. Özellikle vaka ve vefat sayılarındaki artışlar dünya genelinde zorunlu önlemler alınmasını zorunlu kılmıştır. Alınan bu önlemler dünya genelinde ekonomik ve sosyal olarak üretim ve tedarik zincirinde aksamalara neden olmuş bu durum ise arz ve talep şokuna neden olmuştur. Arz ve talep şokuna bağlı olarak ülke ekonomileri olumsuz etkilenmiş bu durum ise finansal piyasaları ve finansal araçların gerilemesine neden olmuştur. Özellikle gümüş -altın fiyatları, döviz kurları, hisse senedi getirileri, tahvil ve repo faiz oranları, kripto paralar (Bitcoin), kredi risk primi, VIX korku endeksi ve petrol fiyatları üzerinde Covid-19 kaynaklı dalgalanmalar meydana gelmiştir.

Bu çalışmada Covid-19 pandemisine bağlı olarak ülkemizde görülen günlük vaka ve vefat sayılarının altın, gümüş, borsa, faiz, euro ve dolar kuru üzerindeki etkisi incelenmiştir. Elde edilen uzun dönemli bulgulara göre, Covid–19 günlük vefat ve hasta (vaka) sayıları ile gümüş, altın, BİST 100 endeksi, gecelik faiz oranları ve döviz kurları arasında uzun dönemli bir eş

bütünleşme ilişkisi olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Diğer bir değişle parametreler uzun dönemde ortak hareket etmektedir. Çalışmada kullanılan parametreler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığının belirlenebilmesi için Johansen & Juselius (1990) tarafından geliştirilen Johansen Eşbütünleşme testi uygulanmıştır ve uzun dönem katsayılarının yorumlanmasında Hansen ve Phillips (1990) tarafından geliştirilen "Tamamen Geliştirilmiş En Küçük Kareler" (FMOLS), ve Stock ve Watson (1993) tarafından geliştirilen "Dinamik En Küçük Kareler" (DOLS) yöntemleri kullanılmıştır (Bulut ve Yılmaz, 2019:55).

Johansen eş bütünleşme testi sonuçlarına göre, Covid–19 günlük vefat ve hasta (vaka) sayıları ile gümüş, altın ,bist100 endeksi, gecelik repo faiz oranları ve döviz kurları arasında uzun dönemli bir ilişki olduğuna yönelik kanıtlar elde edilmiştir.

Uzun dönemli FMOLS test istatistiklerine göre, Covid-19 günlük hasta sayılarının Altın fiyatları, USD ve EURO kurları arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Buna karşılık Covid-19 vefat sayıları ile tüm değişkenler arasında uzun dönemde %1 anlamlılık düzeyinde pozitif yönde gerçekleşen bir ilişki olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Ancak, Günlük Covid-19 hasta sayısı ile BİST 100, Faiz ve Gümüş fiyatları arasında istatistiksel olarak anlamlı ancak ters yönlü bir ilişki bulunmuştur. Nihai anlamda Covid-19 hasta sayıları, uzun dönemde BİST 100, Faiz oranları ve Gümüş fiyatları üzerinde olumsuz bir etkiye sahip iken, günlük vefat sayıları uzun dönemde tüm değişkenler üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

DOLS istatistiklerine göre ise, FMOLS istatistiklerine benzer şekilde günlük hasta sayıları ile altın fiyatları, USD ve EURO kurları arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Günlük Covid-19 hasta sayılarında ortaya çıkan %1'lik bir artış uzun dönemde BİST 100, gecelik faiz oranları ve gümüş fiyatları üzerinde sırasıyla yüzde -0,13, -0,16 ve -0,14 oranlarında azalışa neden olmaktadır. Buna karşılık Covid-19 vefat sayıları ile tüm değişkenler arasında uzun dönemde %1 anlamlılık düzeyinde olumlu bir ilişkiler tespit edilmiştir. Sonuç olarak FMOLS test sonuçlarına benzer şekilde, Covid-19 hasta sayıları, uzun dönemde BİST 100, Faiz oranları ve Gümüş fiyatları üzerinde olumsuz bir etkiye sahip iken, günlük vefat sayıları uzun dönemde tüm değişkenler üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

Kaynakça

Akel, V. (2015). Kırılgan Beşli Ülkelerinin Hisse Senedi Piyasaları Arasındaki Eşbütünleşme Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi,* 11 (24), 75-96.

Albulescu, C. (2020). Coronavirus and Oil Price Crash.Available. *Compitional Finance*, 1-7.

Atri, H., Kouki, S. ve Gallali, M. I. (2021). The İmpact Of Covid-19 News, Panic And Media Coverage On The Oil And Gold Prices: An ARDL Approach. *Resources Policy*, 72, 1-11.

Aydemir Çildir, D., & Çildir, Ç. (2021). Covid-19 Pandemisinde Gelişen Anksiyeteye Yönelik Kavramsal Bir Bakış. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, 7*(46), 1301-1307.

Balkar, O. E. & Çildir, Ç. (2021). Exploring the Empirical Linkages between Innovation, Economic Growth and Consumer Prices: Evidence from CPEC Countries. *Journal of Academic Social Resources*, 6(32), 1901-1910.

Bulut, Ö. U. & Yılmaz, H. (2020). Finansal Liberalizasyonun Uzun Dönemde İstihdam Yaratıcı Etkisinin FMOLS, DOLS ve CCR Yöntemi ile Analizi . *International Journal of Business and Economic Studies,* 1 (2), 53-59.

Çelik M.Y. ve Kara O. (2021) "Covid-19 Pandemisi Sürecinde Kredi Risk Primi, Hisse Senedi Piyasası Ve Altın Fiyatları Arasındaki İlişkilerin Analizi; Türkiye Örneği", *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi Internatıonal Journal Of Afro-Eurasıan Research (IJAR)*, 6(12), 91-99.

Çoban O, Coşkun Ö ve Çoban A. (2020) "Covid-19 Krizinin Finansal Piyasalara Etkisi: Türkiye Örneği", *Gaziantep University Journal Of Social Sciences,* Özel Sayı, 506-519.

Erdem, İ. (2020). "Koronavirüse (Covid-19) Karşı Türkiye'nin Karantina ve Tedbir Politikaları." *Turkish Studies*, 15(4), 377-388.

Ersin Ö.Ö., Acar T. ve Kıyak Ö.(2022) "Covıd-19 Pandemi Döneminde Vaka Sayıları, Döviz Kuru Ve Vıx Endeksinin Gelişmekte Olan Piyasalar Üzerindeki Etkisi: Bist 100 Endeksi Üzerine Bir Analiz" *Doğuş Üniversitesi Dergisi, 23 (COVID-19 ÖZEL SAYISI*), 221-242.

Gülhan, Ü., (2020), "Kovid-19 Pandemisinin Altın Fiyatlarına Etkisi: ARDL Analizi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(3): 1111-1125.

Güngör, B. (2020). "Türkiye'de Covid-19 Pandemisi Süresince Alınan Önlemlerin Kriz Yönetimi Perspektifinden Değerlendirilmesi." *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 2(4), 818- 851.

Kayral İ.E ve Tandoğan N.Ş. (2020) "BİST100, Döviz Kurları ve Altının Getiri ve Volatilitesinde COVID-19 Etkisi" *Gaziantep Unıversıty Journal Of Socıal Scıences*, Özel Sayı, 687-701.

Nur T. ve Ege İ. (2022) "Yeşil Tahvil ve Pay Piyasası Arasındaki İlişkinin Zaman Serisi Analizleri ile Araştırılması", *Muhasebe ve Finansman Dergisi* , (94): 185-206.

Onali, E. (2020). "Covid-19 And Stock Market Volatility." *SSRN Electron Journal,* (37),1-9.

Özmerdivanlı A. (2021) "Covıd-19 Pandemisi İle Çeşitli Finansal Göstergeler Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği", *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi,* 6(Özel Sayı): 172-191.

Sarı, S. S. ve Kartal, T. (2020). "COVID-19 Salgınının Altın Fiyatları, Petrol Fiyatları ve VIX Endeksi ile Arasındaki İlişki", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 13,* 1, 93-109.

Singh, B., Dhall, R., Narang, S. ve Rawat, S. (2020). "The Outbreak Of COVID-19 And Stock Market Responses: An Event Study And Panel Data Analysis For G-20 Countries." *Global Business Review*, 1-28.

Şeker N. ve Uysal D. (2021) "Covid-19 Pandemisinin Dolar Fiyatları Üzerine Etkisi: Nedensellik Analizi", *Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi,* 5(12), 37-46.

Şit A. Ve Telek C.(2020) "Covid-19 Pandemisinin Altın Ons Fiyatı ve Dolar Endeksi Üzerine Etkileri" *Gaziantep Unıversıty Journal Of Socıal Scıences,* Özel Sayı, 1-13.

Temir, C., (2020). "Covid-19'un Sermaye Piyasaları Üzerine Etkisi", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi*, 4(7), 50-66.

Yavuz, H.İ. ve Karaer M. (2019, Kasım). Türkiye'de Sanayi Üretimi Ve Banka Kredisi İlişkisi: Eşbütünleşme Ve Nedensellik Analizi, ICOAEF VI International Conference on Applied Economics and Finance & Extended With Social Sciences sunulan bildiri, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Balıkesir.

Zeren, F. ve Hızarcı, A. (2020) "The Impact Of Covid-19 Coronavirus On Stock Markets: Evidence From Selected Countries". *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 3(1), 78-84.

IV. BÖLÜM

Covid-19 Pandemisiyle Yaygınlaşan Açık ve Uzaktan Öğrenme Alanı Bir Disiplin mi?

İsmail KARA [1]
Turgay ALTINDAĞ [2]

Atıf / Citation: Kara, İ. & Altındağ, T. (2022). Covid-19 Pandemisiyle Yaygınlaşan Açık ve Uzaktan Öğrenme Alanı Bir Disiplin mi?. Oğuz Emre Balkar (Ed.), *Covid-19 Pandemisi Sürecinde Türkiye: Eğitim ve Finans Alanlarında İncelemeler* (ss. 53 - 67). Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Özet

Açık ve uzaktan öğrenme alanının bir disiplin olup olmadığı, bu alanda çalışmalar yapan araştırmacılar arasında bir tartışma konusu olmuştur. Bu çalışma Covid-19 pandemisiyle birlikte daha da yaygınlaşan bu alanın bir disiplin alanı olup olmadığıyla ilgili bir tartışma çalışmasıdır. Buna yönelik görüşler derlenerek yeni bir boyut kazandırılması amaçlanmıştır. Bir alanın disiplin olup olmadığını belirlemeden önce alan yazınında yer alan disiplin tanımlarına bakmak gerekir. New Shorter Oxford İngilizce sözlüğü; din, eğitim, tıp ve askeri konularla ilgili birçok alanda disiplini "bir öğrenme veya bilimsel eğitim dalı" olarak tanımlar. Krishnan (2009) ise disiplin kavramını daha derinlemesine inceleyerek, disiplinler üzerine bir dizi felsefi, antropolojik, sosyolojik, tarihsel ve yönetimsel perspektifleri ele almıştır. Krishnan (2009), tüm disiplinlerin bu özellikleri göstermesi gerekmediğini belirtmekte ve farklı boyutlarla açıklamaktadır.

Açık ve uzaktan öğrenme alanının disiplin olup olmadığına karar vermek için en önemli iki konu teori ve uygulamadır. Açık ve uzaktan öğrenme alanıyla direkt ilgili olan teori ve kuramlar vardır. Bu kuramlardan bazıları; Moore'un (1993) etkileşimsel uzaklık kuramı, Wedemeyer'in bağımsız çalışma kuramı ve Peters'in öğretimin sanayileşmesi kuramıdır. Bu kuramların olması alanın disiplin olduğuna bir kanıt olarak gösterilebilir. Açık ve uzaktan öğrenme alanında projelerin, yayınların yapılması ve açık ve uzaktan öğrenme alanında öğrenci sayılarının artışı sonucunda uygulama noktasında da gelişmesi disiplin olması için gereken uygulama basamağına önemli bir örnektir. Açık ve uzaktan öğrenme ile ilgili kuruluşların olması da bu alanın bir disiplin alanı olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uzaktan Eğitim, Açık ve Uzaktan Öğrenme.

JEL Sınıflandırması: I20, I21, I29.

[1] Öğretim Görevlisi, Erzurum Atatürk Üniversitesi, Rektörlük.
E-Posta: karaismail@atauni.edu.tr, **ORCID ID:** https://orcid.org/0000-0002-8097-9006.

[2] Lisansüstü Öğrencisi, Erzurum Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi.
E-Posta: altindagturgay@gmail.com, **ORCID ID:** https://orcid.org/0000-0002-5075-2038.

Abstract

Whether open and distance learning is a discipline has been a matter of debate among researchers working in this field. This study is a discussion study about whether this field, which has become more widespread with the Covid-19 pandemic, is a discipline field. It is aimed to gain a new dimension by compiling opinions on this. Before determining whether a field is a discipline or not, it is necessary to look at the definitions of discipline in the literature. New Shorter Oxford English dictionary: defines the discipline as "a branch of learning or scientific education" in many fields related to religion, education, medicine, and military issues. Krishnan (2009), on the other hand, examines the concept of discipline in more depth and deals with a series of philosophical, anthropological, sociological, historical, and managerial perspectives on disciplines. Krishnan (2009) states that not all disciplines need to display these features and explains them with different dimensions.

The two most important issues for deciding whether open and distance learning are disciplines are theory and practice. There are theories and theories that are directly related to the field of open and distance learning. Some of these theories are Moore's (1993) interactional distance theory, Wedemeyer's theory of independent work, and Peters' theory of industrialization of instruction. The existence of these theories can be shown as proof that the field is a discipline. The development of projects and publications in the field of open and distance learning, because of the increase in the number of students in the field of open and distance learning, is an important example of the application step required for a discipline. The existence of organizations related to open and distance learning also reveals that this area is a discipline area.

Keywords: Distance Education, E-Learning, Open and Distance Learning.

JEL Classification: I20, I21, I29.

1. Giriş

Açık ve uzaktan öğrenme alanını bir disiplin olarak görebilir miyiz? Bu soru 1970'li yıllarda, açık ve uzaktan öğrenme alanının gelişmeye başlamasıyla birlikte, dönemin akademisyenleri tarafından tartışılmaya başlanmıştır (Fırat, 2019). Bir alanın disiplin olup olmadığını belirlemek için öncelikle etimolojik olarak disiplin kavramının ne anlama geldiğini araştırmaya başlamak, sonrasında ise alanyazında yer alan disiplin tanımlarına bakmak, araştırma yapılan alanın disiplin olup olmadığına karar vermek için faydalı olacaktır. Disipliner bir konuda bu şekilde bir araştırma yolu izlemek, disiplinlerin anlamı ve doğası hakkında yapılan araştırmaların ortak bir özelliğidir (Shumway & Messer-Davidow, 1991).

Disiplin, Latince bir kelime olan discipulus'tan türetilmiştir, ancak bu kelimenin etimolojisi tam olarak belirli değildir ve mevcut teorilerin hiçbiri etimologlar tarafından tam bir biçimde benimsenmemektedir (Van den

Besselaar, 2001). Eski İngilizcede, "öğrenmek amacıyla bir başkasını takip eden" anlamında da kullanılmıştır (Hammarfelt, 2019). Disiplin teriminin ilk kullanımı Oxford İngilizce Sözlüğü'ne (OED) göre 1398'de kaydedilmiştir. Bilimsel alanda ise Chaucer tarafından 1405 tarihinde kullanmıştır. 17. yüzyılın ortalarından itibaren terimin, öğretim ve bilimsel araştırma alanlarıyla ilgili spesifik olarak kullanıldığı görülmektedir.

Disiplin kelimesi, Latince ve İngilizce dilleri dışında da farklı kültür ve dillerde farklı anlamlar taşımıştır. Sanskritçede "talimat", "eğitim" (Köln Sanskritçe Sözlüğü, s.v. "disiplin"), Yunancada "kurallara uyma eğitimi", "kendi kendini kontrol" (Wordreference.com: İngilizce-Yunanca sözlük, s.v." disiplin"), Antik Roma'da ise dövüş disiplinini temsil eden bir kavram olduğu görülmüştür.

Etimolojik tanım yaklaşımını takiben, New Shorter Oxford İngilizce sözlüğü; din, eğitim, tıp ve askeri konularla ilgili birçok alanda disiplin tanımı olarak "bir öğrenme veya bilimsel eğitim dalı" (1993, s.685) tanımını sunar. Ancak bu tanım, basit veya genel ifadeler içermekle birlikte hemen hemen her akademik faaliyete veya bir bütün olarak öğrenmeye uygulanabilir. Bir başka kısa ama daha modern tanım, "Akademik disiplinler bilgi üretiminin çok boyutlu sosyo-iletişimsel ağları olarak görülebilir" (2006, s.158) diyen Lawn ve Keiner tarafından tanımlanmıştır. Bu tanım; sadece eğitimden ziyade, bilgi üretiminin de disiplin özelliği taşıyacak bir alanın özelliği olması gerektiğini göstermektedir.

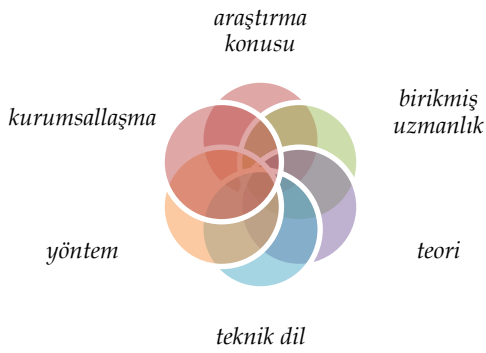
Squires (1992), disiplin ile ilgili daha kapsamlı bir tanım sunmaktadır. Squires'e göre (1992), disiplinler üç boyut açısından tanımlanabilir:

- Ne hakkında oldukları (nesne),
- Bilmek, yapmak veya var olmakla ilgili endişeleri açısından bu nesneye karşı duruşları,
- Normal, düşünümsel veya felsefi bir modda ne ölçüde faaliyet gösterdikleri.

Krishnan (2009) ise disiplin kavramını daha derinlemesine inceleyerek, disiplinler üzerine bir dizi felsefi, antropolojik, sosyolojik, tarihsel ve yönetimsel perspektifleri ele almıştır. Krishnan (2009), tüm disiplinlerin bu özellikleri göstermesi gerekmediğini belirtirken, bir alanın disiplin olabilmesi için şu özelliklere sahip olması gerektiğini dile getirmiştir (Şekil 1):

- Disiplinler belirli bir araştırma konusuna (örneğin hukuk, toplum, politika) sahiptir ancak araştırmanın amacı başka bir disiplinle paylaşılabilir.
- Disiplinler, kendilerine özgü olan ve genellikle başka bir disiplinle paylaşılmayan araştırma konularına atıfta bulunan birikmiş uzmanlık bilgilerine sahiptir.
- Disiplinler, birikmiş uzmanlık bilgisini etkin bir şekilde organize edebilen teorilere ve kavramlara sahiptir.
- Disiplinler belirli terminolojileri veya araştırma nesnelerine uyarlanmış belirli bir teknik dili kullanır.
- Disiplinler, özel araştırma gereksinimlerine göre özel araştırma yöntemleri geliştirmişlerdir.
- Disiplinler üniversitelerde veya kolejlerde öğretilen dersler şeklinde bazı kurumsallaşma tezahürlerine sahip olmalıdır, ilgili akademik bölümler ve buna bağlı mesleki dernekler.

Şekil 1. Disiplinin Boyutları

Kaynak: Krishnan (2009)'ın çalışmasından derlenmiştir.

Dressel ve Mayhew (1974) konuyla ilgili çalışmalarında, Krishnan'ınkine benzeyen, ancak biraz daha kapsamlı olan bir kriter listesi ortaya atmışlardır. Belirledikleri özellikler, disiplin kavramı için doğrudan ele alınmayan kriterleri içerdiği için oldukça önem arz etmektedir. Aynı zamanda Krishnan'ın disiplin tanımı, Squires'ın tanımı ile de aynı doğrultuda oluşmaktadır. Bu durum, bir alanın disiplin olabilmesi için hangi özelliklerin olması gerektiğine yönelik farklı araştırmacılardan ortak fikirler ortaya atıldığını göstermektedir.

Krishnan tarafından tanımlanan ve en önemli olabileceğini öne sürdüğü özelliklerin sonuncusu olan, "disiplinler üniversitelerde öğretilen dersler şeklinde bazı kurumsal tezahürlere sahip olmalıdır." maddesi bir alanın disiplin olabilmesi için en önemli etkenlerden biridir. Bir diğer ifadeyle bir alanda; bölümler, uzmanlaşmış akademik dergiler, konferanslar, ilgi grupları vb. konularda oluşumlar olması o alanın disiplin olma durumunu göstermektedir (Krishnan, 2009). Krishnan'ın tanımladığı diğer özelliklerden bazıları ise birikmiş bilgi, teoriler, terminolojiler ve yöntemler olarak sıralanabilir ancak bu özelliklerin bir alan için tespit edilmesi daha zor olsa da, ilgili alanın disiplin olup olmadığına karar vermek için kritik öneme sahiptir.

Disiplinlerle ilgili alanyazın, disiplin olarak kabul edilen alanların sabit olmadıklarını ve sürekli bir gelişim içinde olduklarını göstermektedir. Bu durum, alanların, tarihsel gelişimlerini geniş çapta tartışmayı gerektirmekle birlikte dünya genelinde, çalışma alanlarının sürekli bir değişim içinde olduğunu göstermektedir (Ridder-Symoens H., 1992). Örneğin; fizik, psikoloji ve siyaset bilimi Çin, Rusya, Suudi Arabistan ve ABD'de belirgin şekilde ve zamanlarda farklı yollarla takip edilebilir (Ridder-Symoens H., 1992).

Disiplin için belirtilen tanımların yanı sıra Biglan (1973) tarafından ortaya atılan ve Becher ve Trowler (2001) tarafından geliştirilen dört katmanlı bir model mevcuttur. Bu katmanlar sırasıyla; zor, basit, teorik/uygulamalı disiplinler olarak adlandırılmıştır. Zor disiplinler (fizik, eczacılık vb.) üzerinde uzlaşılmış bir paradigmaya sahip olan ve bilginin birikimli olduğu disiplinlerdir; Basit disiplinler (tarih, sosyoloji vb.), aksine, daha tartışmalı ve daha az kümülatiftir. Teorik / uygulamalı disiplinler ise araştırmanın, araştırmacıyı ilgilendiren bir şeyi anlamaya veya pratik problemleri çözmeye yönelik olduğu dereceyle ilgilidir.

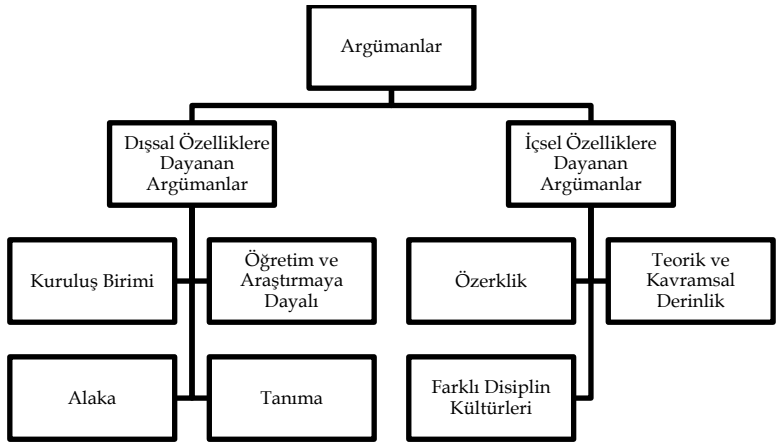
2. Açık ve Uzaktan Öğrenme Alanı Bir Disiplin mi?

Bir çalışma alanı hem üst disiplin hem de bir alanın alt disiplini konumunda bulunabilir. İlk önce ikinci yönü ele alırsak, disiplinler tipik olarak çok sayıda alt disiplinden oluşmaktadır. Öyle ki çoğu araştırmacı, belirli bir disiplinle (tarih, fizik vb.) kolayca özdeşleşirken, gerçek çalışma alanları farklı bir alt disiplinde olabilir. Örnek olarak; açık ve uzaktan öğrenme alanını bir disiplin olarak görmeyen bir araştırmacı, bu alanda çalışırken kendisini eğitim disiplini altında bir araştırmacı olarak görebilir.

Bu duruma zıt bir şekilde; araştırmacı, bu alanı bir disiplin olarak tanımlayarak, eğitim disiplinini es geçip kendisini tam anlamıyla bağımsız bir disiplin olarak açık ve uzaktan öğrenme disiplini altında çalışan bir araştırmacı olarak görebilir. Akademik araştırmalarda oluşan bu çeşitlilik, açık ve uzaktan öğrenme alanının bir disiplin olup olmadığı tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle, burada tartıştığımız ana konu, açık ve uzaktan öğrenme çalışmalarının hâlâ eğitim çalışmalarının bir alt disiplini olup olmadığı veya kendi başına bir disiplin haline gelmek için yeterince gelişmiş olup olmadığıdır.

Açık ve uzaktan öğrenme alanının; disiplin olduğunu, olmadığını ve Coldeway gibi bu tartışmaların gereksiz olduğunu savunan düşünürler olmuştur (Holmberg, 2005). Rumble, yüz yüze eğitim ile açık ve uzaktan öğrenmeyi karşılaştırarak; açık ve uzaktan öğrenmenin yüz yüze eğitime nazaran bir disiplin kültürüne, derinleştirilmiş teori ve metodolojiye sahip olmadığını belirterek, açık ve uzaktan öğrenmenin kategorik olarak bir disiplin düzeyinde değerlendirilemeyeceğini söylemiştir (Holmberg, 2005). Rumble, açık ve uzaktan öğrenme alanına verilen disiplin statüsünü belirleyen argümanların, geçerliliğinin değerlendirilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bu amaç doğrultusunda, açık ve uzaktan öğrenme alanının, sadece Şekil 1'de yer alan argümanları sağlaması şartıyla disiplin olacağını söylemiştir (Rumble, 1988).

Şekil 2. Rumble'ın Sıraladığı Argümanlar

Kaynak: Rumble (1988)'ın çalışmasından derlenmiştir.

Rumble'ın bu görüşüne ve araştırmasına destek vererek, açık ve uzaktan öğrenme alanının disiplin olarak görülmesine karşı çıkan Tight, bir takım sebepler öne sürerek açık ve uzaktan öğrenme alanının disiplin olamayacağını öne sürmüştür (Tight, 1988):

- Akademik bir disiplinin politik olarak uygulanabilirliği, eğitim kurumları dışındaki bir meslek veya meslekler grubuyla bağlamsal ilgisine, sistematik olarak geliştirilen öz bilince, sosyal tutarlılığa ve diğer akademik disiplinlerle bağlantılara bağlı olduğunu belirterek açık ve uzaktan öğrenme alanının bir çalışma alanı olarak bu yönlerde zayıf kaldığını dile getirmiştir.
- Açık ve uzaktan öğrenme alanını bir disiplin olarak kabul ettiğimiz taktirde yetişkin eğitimi, toplum eğitimi gibi alanların hepsini de bir disiplin olarak kabul etmemiz gerektiğini belirtmiş ve kendisini disiplinler arası çalışmalar yapan biri olarak tanıtarak bu durumun kabul edilebilir olmadığını söylemiştir.
- Eğer açık ve uzaktan öğrenme alanı bir disiplin olarak kurulursa kendi içinde yeni teorik altyapı ve politikalar üretmek zorunda kalacaktır. Bu durumu bir vakit kaybı olarak görmüştür.

Tight, disiplin kavramını, açık ve uzaktan öğrenme alanının öğrenmeyi sağlama, teşvik etme ve kolaylaştırma görevlerini yerine getirirken etkinliklerini azaltabilecek bir engel olarak görmektedir. Bu tartışmanın sonunda, açık ve uzaktan öğrenme alanını bir tür ikinci düzey disiplin olarak eğitimin bir alt disiplini şeklinde düşünmemiz gerektiğini belirtmiştir (Tight, 1988).

Tigth ve Rumble'nın belirttiği tezlere karşı olarak Holmberg, şu nedenleri ortaya atarak açık ve uzaktan öğrenme alanını kategorik olarak bir disiplin düzeyinde değerlendirilemeyeceği fikrine karşı olduğunu dile getirmiştir (Holmberg, 2005):

- Daha önce kurulmuş olan pedagoji, felsefe gibi disiplinleri hatırlatarak; açık ve uzaktan öğrenme alanının da bu disiplinler gibi, geliştirilen bilgi ve teknolojilerden açıkça yararlandığını vurgulamıştır.
- Açık ve uzaktan öğrenme alanında yeterli araştırma teşviki ve sorgulamaya yönelik problemlerin olduğunu belirtmiştir ve kaynak olarak açık ve uzaktan öğrenme alanında çıkarılan dergi yayınlarını göstermiştir.

Holmberg, sıraladığı bu nedenlerle açık ve uzaktan öğrenme alanının, daha önce oluşturulmuş disiplinlerle ortak özelliklerinin olduğunu vurgulamış ve açık ve uzaktan öğrenme alanını bir disiplin olarak görülebileceğini savunmuştur. Holmberg, fikrini güçlendirmek için Sparkes'in (aktaran Holmber, 2005) 1983'teki yayınına referans vererek bir alanın disiplin olması için gerekli olan kriterlere değinmiştir. Bu kriterler:

- Gerçek ile ilişkili önem arz eden sorunlara yönelik gelişmeli,
- Kendi kavramsal yapısına sahip olmalı,
- Kavramsal yapısı derinliğe sahip olmalı,
- Kavramsal yapı içindeki kavramlar arasında ilişkiler olmalı.

Holmberg ile aynı görüşe sahip olan Xingfu (2004), açık ve uzaktan öğrenme alanının bir disiplin olarak görülmesi için yöntem, teknoloji ve öğrenme yaklaşımlarını barındırması gerektiğini savunarak, bu alanın belirtilen özellikleri taşıdığını yani bir disiplin olduğunu vurgulamıştır. Xingfu (2005), yapmış olduğu çalışmada açık ve uzaktan öğrenme alanının tarihsel rolü, eğitim teknolojileri desteği, uygulama alanı ve insan kaynağı açısından açık ve uzaktan öğrenme alanının bağımsız bir disiplin olarak kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Hewings ve Seargeant (2014), yapmış olduğu çalışmada bir alanın akademik disiplin olabilmesi için geniş bir bilgi birikimi, araştırma, yöntem ve uygulamaya ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir. Açık ve uzaktan öğrenme alanında öğrenme materyallerinin oluşturulmasının akademik disiplinin içeriğini oluşturmaya yardımcı olduğunu savunmaktadır. Açık ve uzaktan öğrenme alanı için program geliştirilmesi, alanın disiplin olma potansiyelini etkilemiş ve yapılandırmıştır. Özellikle açık eğitim kaynakları ve kitlesel açık çevrimiçi derslerin yaygınlaşması açık ve uzaktan öğrenme alanının disiplin olmasına katkı sağlamıştır (Hewings & Seargeant, 2014). Alanda; projelerin, yayınların yapılması ve özellikle pandemi ile birlikte açık ve uzaktan öğrenme alanı ile tanışan öğrenci kitlesinin artması, bu alanın uygulama noktasında da geliştiğini göstermektedir.

Kelley'e göre akademik disiplinler; disipline özgü yöntemler, disipline özel terminoloji, uygulayıcı topluluklar, disipline özgü kurallar için otoriteler, sorunların ele alındığı gündemler, akademik dergiler, kitaplar, kütüphaneler, törenler ve sosyal etkinlikler gibi bir dizi farklı bileşenlerden oluşur. Uzaktan öğretimin günümüzde ulaştığı teknik, teknoloji, yöntem, terminoloji, etkinlik, akademik yayın sayısı ve niteliği dikkate alındığında

bu bileşenlerin büyük ölçüde karşılandığı söylenebilir. 2019 yılı itibariyle 30'dan fazla uluslararası açık ve uzaktan öğrenme organizasyonu bulunmaktadır. Önde gelen açık ve uzaktan öğrenme organizasyonlarından bazıları şunlardır:

- Uluslararası Açık ve Uzaktan Öğretim Konseyi (ICDE)
- Avrupa Uzaktan ve e-Öğrenme Ağı (EDEN)
- Avrupa Uzaktan Öğretim Üniversiteleri Birliği (EADTU)
- Açık Öğrenme Konsorsiyumu (OLC)
- Açık Eğitim Konsorsiyumu (OEC)
- Asya Açık Üniversiteler Birliği (AAOU)
- Afrika Uzaktan Öğretim Konseyi (ACDE)
- European Association for Distance Learning (EADL)

Krishnan (2009), bir disiplinden bahsedilebilmesi için ilk özellik olarak, bir araştırma konusunun olması gerektiğini söylemiştir. Araştırma konusu ile belirtilen asıl durum, alanla eş anlamlıdır. Bu da alanların disiplinlerin bileşenleri olduğunu öne sürer. Bu nedenle, açık ve uzaktan öğrenme alanı açıkça araştırma için bir alan olarak nitelendirilebilir. Nitekim pandemi dönemindeki çalışmalara bakıldığında, eğitim alanında "uzaktan eğitim" ve "pandemi" anahtar kelimelerine ait yapılan nitelikli yayın sayısı 1500'ün üzerindedir. Bu durum açık ve uzaktan öğrenme alanında özellikle pandemiyle birlikte araştırmaların arttığını ve alanın geliştiğini göstermektedir.

Disiplin tanımlarına ve akademik bir alanın disiplin olup olmamasına dair alan yazındaki açıklamalara baktığımızda, yapılan bu çalışmada açık ve uzaktan öğrenme alanının disiplin olup olmadığına karar vermek için en önemli iki konunun teori ve uygulama (Fırat, 2019) olduğu söylenebilir. Alanyazında disiplin kavramı ile ilgili yapılan bütün bu tanımlar dikkate alındığında, Krishnan (2009)'nın yaptığı disiplin tanımının ve alt boyutlarının, günümüz disiplin anlayışı ile daha çok benzerlik gösterdiği görülmektedir. Bu tanıma göre açık ve uzaktan öğrenme alanının disiplin olup olmadığı tartışmasına bakıldığı zaman açık bir şekilde disiplin olduğu görülmektedir. Tanımda yer verilen alt başlılar ile bu alanda yapılan çalışmalar büyük bir eşleşme göstermektedir.

Dillon ve Walsh, Hassenplug ve Harnish'in paradigma değişimi yaklaşımları bir alanın disiplin olabilmesi için öncelikle teori noktasında

sağlam bir altyapıya ulaşması gerektiğini vurgulamaktadır. Açık ve uzaktan öğrenme alanıyla direkt ilgili olan teori ve kuramlar mevcuttur. Bu kuramlardan bazıları; Moore'un (1993) etkileşimsel uzaklık kuramı, Wedemeyer'in bağımsız çalışma kuramı ve Peters'in öğretimin sanayileşmesi kuramıdır. Bu kuramların olması alanın disiplin olduğuna bir kanıt olarak gösterilebilir.

3. Metodoloji

Açık ve uzaktan öğrenme alanının bir disiplin olup olmadığı, bu alanda çalışmalar yapan araştırmacılar arasında bir tartışma konusu olmuştur (Holmberg, 2005). Bu durum, Coldeway gibi araştırmacılar tarafından gereksiz tartışmalar olarak görülse de Holmberg (2005), yapılan tartışmaların açık ve uzaktan öğrenme alanını geliştirdiğini savunmaktadır.

Açık ve uzaktan öğrenme alanında var olan bu belirsizlik, alanda yapılan araştırmaları da etkilemektedir. Özellikle, bu konuda yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkan fikirlerin bir derlemesinin olmaması, konunun bir bütün olarak ele alınmasını engellemekle birlikte günümüzde var olan durumu hakkında yorum yapmayı güçleştirmektedir.

Bu gerekçelere göre araştırmanın amacı, açık ve uzaktan öğrenme alanının bir disiplin olup olmadığına yönelik yapılan çalışmaları inceleyerek mevcut durumunu ortaya koymaktır. Araştırma sonucunda elde edilen verilerle, açık ve uzaktan öğrenme alanının bir disiplin olup olmadığına yönelik yapılan tartışmaların vardığı sonucun ortaya çıkarılması hedeflenmektedir.

Bu çalışma kapsamında, alanyazındaki tartışmalar detaylıca incelenip analiz edilmesi sonucunda mevcut durumun ortaya çıkarılması amaçlandığı için nitel araştırmanın altında yer alan belgesel tarama yöntemi kullanılmıştır. Belgesel tarama, belgelerin belirlenen bir değerlendirme ölçütü ile araştırmacı tarafından sistematik biçimde yorumlandığı nitel araştırma tekniğidir (Bowen, 2009, s.33; Wach, 2013). Belge tarama analizinin süreci O'Leary (2014, s.179) tarafından şu şekilde özetlenmektedir;

- Belgelere ulaşmak,
- Organizasyon şeması oluşturmak,
- Belgelerin doğruluğunu kontrol etmek,
- Belge içeriklerinin keşfedilmesi

Çalışma kapsamında, alanyazındaki yurt içi ve yurt dışı disiplin tartışmalarını konu alan makale çalışmaları ve kitap bölümleri incelenerek veriler toplanmıştır.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Açık ve uzaktan öğrenme alanının bir disiplin olarak ele alınması yönündeki bu tartışmalar AUÖ alanının oluşması sürecine katkı sağladığı gibi süreci olumsuz etkilediği de görülmüştür. Alanın, teorik tarafının güçlenmesini sağlamıştır ancak alanın gelişmesine öncülük edebilecek birçok çalışmanın önünü de kesmiş olabilir. Açık ve uzaktan öğrenme alanının bir disiplin olarak görülmesi tartışması yerine disiplinler arası çalışmanın açık ve uzaktan öğrenme alanına katkıları üzerinde durulması, bu çalışma alanına daha fazla fayda sağlayacağı ön görülmektedir.

Bireyin disiplinler arası çalışması, özellikle eğitimi için büyük önem arz etmektedir (Yıldırım, 1996). Bireyin başkaları ile iletişim kurma, algılama ve davranış biçimleri birden fazla konu alanını kapsamaktadır (Yıldırım, 1996). Bu durum eğitimle bağdaştırıldığında; bireyin öğrenme eylemini verimli bir şekilde gerçekleştirebilmesi için de birden fazla disiplinle uğraşması gerektiğini göstermektedir. Eğitimi bu denli ilgilendiren bir konu açık ve uzaktan öğrenme alanının da ilgi alanı olmalıdır.

Disiplin ile ilgili belirtilen özellikler göz önüne alındığında, alanlar geliştikçe alt disiplin olmaktan tek başına disiplin olmaya doğru bir yol izledikleri görülmektedir (Abbott, 2001). Bu durum bize, bilginin haritasının sürekli olarak yeniden çizildiğini göstermektedir. Bu durumdan anlaşılacağı üzere açık ve uzaktan öğrenme alanı giderek gelişme göstermiş olup alt disiplin olmaktan çıkarak taşıdığı özelliklerle günümüzde disiplin haline gelmiştir.

Açık ve uzaktan öğrenme bir disiplin olarak görülmeli ve bu alanda, disiplin olduğu kriteri baz alınarak çalışmalar yürütülmelidir. Tight, açık ve uzaktan öğrenme alanının sosyal hayata ve öğrencilerin öğrenmesine etkisinin zayıf olduğunu belirtmektedir (Tight, 1988). Ancak bu görüş 1988 yılında belirtilmiş olup dönemin şartlarına göre haklılık payı taşısa da günümüzde açık ve uzaktan öğrenme alanı da yüz yüze eğitim kadar etkili ve verimli olabileceği başta, İngiltere'de yer alan The Open University olmak üzere yükseköğretim kurumlarının başarısına bakılarak görülmektedir. Bu nedenle Tight'ın öne sürdüğü bu tez günümüzde çürütülmüştür. Tight (1988), uzaktan eğiminin bir disiplin olarak görülmesi durumunda kendi

teorisi ve politikasını belirleme gibi süreçlerini külfet olarak görse de bu tür durumlar açık ve uzaktan öğrenme alanını özgün bir çalışma alanı haline getirerek daha çok gelişmesini ve ilerlemesini sağlayacaktır.

Açık ve uzaktan öğrenme alanının bir disiplin olarak görülmemesi düşüncesi, bu düşünceyi savunan araştırmacıların disiplin kavramına bakış açılarından kaynaklanmaktadır. Birçok araştırmacı tarafından disiplin ile ilgili yapılan araştırmaların sonuçlarına bakıldığında açık ve uzaktan öğrenme alanındaki oluşumlar ve gelişimler, alanın disiplin olduğunu göstermektedir. Açık ve uzaktan öğrenme alanını bir disiplin olarak görmek gerekirse, üzerinde uzlaşılmış olunmadığı ve tartışmaya açık bir konu olduğu için Becher ve Trowler'ın (2001) disiplin modellemesi içerisinde basit disiplinler kategorisine alınabilir.

Holmberg, 2005 yılında yapmış olduğu çalışmada açık ve uzaktan öğrenme alanının bir disiplin alanı olduğuna kanıt olabilecek kriterlerden bahsederken, ilgili alanda araştırma yapmayı gerektirecek sorunların olması, önceki disiplinlerden yararlanması, alanla ilgili dergilerin olması ve lisans-lisansüstü programların olması kriterlerini sunarak alanın akademik bir disiplin olduğuna yönelik kanıtları sunmuştur.

Tarihsel sürece bakıldığında, açık ve uzaktan öğrenme alanının disiplin alanı olmadığını savunan kişilerin çalışmalarının eski olduğu fakat alanın disiplin olduğunu savunanların bu çalışmalara göre yeni olduğu görülmektedir. Disiplin olmadığını savunan bilim insanlarının yaptıkları çalışmaların yılına baktığımızda açık ve uzaktan öğrenme alanının, mevcut durum gereği savunmuş oldukları durum normal karşılanabilir. Fakat Günümüzde pandemi ile birlikte açık ve uzaktan öğrenme alanının yaygınlaşması neticesinde, sunmuş olduğu kriterlere yönelik kanıtlar daha da artmıştır.

Hewings ve Seargeant (2014), çalışmasında bu durumun önemini, bir alanın akademik disiplin olabilmesi için geniş bir bilgi birikimi, araştırma, yöntem ve uygulamaya ihtiyaç duyulduğunu belirterek ifade etmiştir. Nitekim pandemi sürecinde 2020 ve 2022 yılları arasında uzaktan eğitim ve pandemi anahtar kelimelerine ait eğitim araştırmalarında yapılan yayın sayısına bakıldığında 1500 nitelikli yayının üzerinde yayın yapıldığı görülmektedir. Bu durum alanda bilgi birikiminin sağlandığını göstermektedir.

4.1. Öneriler

- Alanın disiplin olup olmadığına yönelik temel tartışmalar 20. Yüzyılın sonlarında yapılmıştır. Tartışmaların yapıldığı yıllardan bugüne açık ve uzaktan öğrenme alanı oldukça gelişme göstermiştir. Alandaki gelişmeler, önceki disiplin tartışmalarının sönük kalmasına sebep olmuştur. Bu sebeple alanın öncüleri, alanın disiplin olup olmadığına yönelik güncel bir tartışma yapabilir.
- Bir alanın disiplin olup olmadığına yönelik yapılan önceki çalışmalarda belirlenen kriterlerin çok ve dağınık olmasından dolayı kriter listesi geliştirme çalışmaları yapılabilir.
- Yapılacak çalışmalarda, bu alanda daha önce yayın yapan araştırmacılarla görüşülerek alanın disiplin olup olmadığına yönelik görüşmeler yapılıp daha fazla veriye ulaşarak güncel çalışmalar yapılabilir. Buna yönelik bir Delphi çalışması yapılabilir.
- Pandemi döneminde açık ve uzaktan öğrenme alanının yaygınlaşmasıyla birlikte günümüzde bu alanını disiplin olduğunu ispat edecek deneysel çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

Abbott, A. (2001). *Chaos of disciplines*. Chicago: University of Chicago Press.

Biglan, A. (1973a). The characteristics of subject matter in different academic disciplines. *Journal of Applied Psychology, 57*(3), 195–203.

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal, 9(*2), 27-40.

Dressel, P., & Mayhew, L. (1974). *Higher education as a field of study*. San Francisco: Jossey-Bass.

Fırat, M. (2019). *Uygulamadan kurama açık ve uzaktan öğrenme*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Gibbons, M., Limoges, C., Nowotny, H., Schwartzman, S., Scott, P., & Trow, M. (1994). *The new production of knowledge: The dynamics of science and research in contemporary societies*. London: Sage.

Hammarfelt, B. (2019). Discipline. *ISKO Encyclopedia of Knowledge Organization.*

Hewings, A., & Seargeant, P. (2014). Constructing a discipline: pedagogically focused knowledge production in open and distance education. *Open Learning: The Journal of Open, Distance and e-Learning*, *29*(2), 131-144.

Holmberg, B., Hrsg. Bernath, & Busch, F. W. (2005). The evolution, principles and practices of distance education (Vol. 11). Bis.

Kelley, D. R. (1997). *The problem of knowledge and the concept of discipline*. na.

Krishnan, A (2009) *What are Academic Disciplines? Some observations on the disciplinarity vs. interdisciplinarity debate*. Southampton, University of Southampton, National Centre for Research Methods.

Moore, M. G. (1993). Theory of transactional distance. *Theoretical principles of distance education*, *1*, 22-38.

Ridder-Symoens H. (1992), Ruegg, W. (ed.) *A History of the University in Europe. Volume 1: Universities in the Middle Ages.* Cambridge, Cambridge University Press.

Rumble, G. (1988). Animadversions upon the concept of distance education as a discipline. *International Journal of E-Learning & Distance Education, 3*(1), 39-56.

Shumway, D., & Messer-Davidow, E. (1991). Disciplinarity: An introduction. *Poetics Today, 12*(1), 201–225.

Sparkes, J. J. (1983). The problem of creating a discipline of distance education. *Distance Education 4*(2), 179-86.

Squires, G. (1992). Interdisciplinarity in higher education in the United Kingdom. *European Journal of Education, 27*(3), 201–210.

Tight, M. (1988). Distance education: discipline and service. *International Journal of E-Learning & Distance Education/Revue internationale du e-learning et la formation à distance, 3*(1), 81-84.

Xingfu, D. (2004). Distance Education as a New Discipline [J]. *China Distance Education*, *19*.

Xingfu, D. I. N. G. (2005). Theoretical Study and Discipline Construction for Distance Education [J]. *Open Education Research*, *2*.

Van den Besselaar, P., & Heimeriks, G. (2001, July). Disciplinary, multidisciplinary, interdisciplinary: Concepts and indicators. *In ISSI (pp. 705-716)*.

Yıldırım, A. (1996). Disiplinlerarası öğretim kavramı ve programlar açısından doğurduğu sonuçlar. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 12*(12).

V. BÖLÜM

Covid-19 Pandemisinin Türkiye'deki Firmaların Sermaye Yapılarına Etkisi

Seren AYDINGÜLÜ SAKALSIZ [1]

Atıf / Citation: Aydıngülü Sakalsız, S. (2022). Covid-19 Pandemisinin Türkiye'deki Firmaların Sermaye Yapılarına Etkisi. Oğuz Emre Balkar (Ed.), *Covid-19 Pandemisi Sürecinde Türkiye: Eğitim ve Finans Alanlarında İncelemeler* (ss. 68 - 82). Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Özet

Firmaların sermaye yapılarının makroekonomik koşullara göre değişmesi beklenmektedir. Covid-19 pandemi süreci de finansal piyasaları, firmaları ve ülkelerin ekonomilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu araştırmada Türkiye'deki BİST 30 Endeksi'ndeki firmaların sermaye yapılarındaki değişim pandemi öncesi, pandemi süreci ve pandemi sonrası dönemleri karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Daha önceki çalışmalara ve finans literatürüne dayanılarak finansal kriz dönemlerinde belirsizliklerin artmasından dolayı firmaların borçlanma oranlarının azalması, kısa vadeli borçlanmaların artması, uzun vadeli yatırımların ve borçlanmaların azalması beklenmektedir. Ancak firmaların kaldıraç oranlarının karşılaştırılması durumunda aksi yönde değerlendirilmeler yapılmıştır. Firmaların pandemi döneminde toplam borçlarının ve uzun vadeli borçlarının artığı, kısa vadeli borçların ise azaldığı gözlemlenmiştir. Bu durum kullanılan borçların firmaların ihtiyatlı davranarak nakit bulundurmaya, uzun vadeli yatırım yapmaya, dövize ve mevduat hesaplarına yatırmaya kullandıklarını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sermaye Yapısı Teorileri, Covid-19 Pandemisi, Kaldıraç Oranları.

JEL Sınıflandırması: G31, G01, G39.

Abstract

It is expected that the capital structures of the firms will change according to the macroeconomic conditions. Covid-19 pandemic process has also adversely affected financial markets, companies, and the economies of countries. The changes in the capital structures of the companies in the BIST 30 Index in Turkey were evaluated by comparing the pre-pandemic, pandemic period, and post-pandemic periods in this research. Based on previous studies and finance literature, it is expected that firms' borrowing rates will decrease, short-term borrowings will increase, and long-term investments and borrowings will decrease due to the increase in uncertainties during financial crisis periods. However, when the leverage ratios of the companies are compared, the opposite evaluations have been made. It has been observed that the total debts and long-term debts of the companies increased during the pandemic period,

[1] Araştırma Görevlisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD.
E-Posta: saydingulu@ksu.edu.tr, **ORCID ID:** https://orcid.org/0000-0001-7452-311X.

while the short-term debts decreased. This situation reveals that the companies use the utilized debts to keep cash, to make long-term investments, to deposit in foreign currency and deposit accounts by being cautious.

Keywords: Capital Structure Theories, Covid-19 Pandemic, Leverage Ratios.

JEL Classification: G31, G01, G39.

1. Giriş

Küreselleşme ile birlikte ulusal ekonomilerin birbiriyle olan bağlantılarının kuvvetlenmesi, finansal piyasalarda sınırların ortadan kalkması uluslararası ticarette son derece önemli ekonomik büyümeye yol açmıştır (Balkar & Çildir, 2021). Covid-19 salgını küresel anlamda finansal piyasalarda, birçok firmaya finansal sıkıntı ve faaliyetlerinde durgunluğa neden olmuştur (Sebnem Kalemli-Ozcan vd., 2020). Ülke çapında uygulanan karantinalar, ülke giriş-çıkışlarının kontrol altına alınmasına bağlı olarak mobilitedeki azalış ürünlerin üretimlerinin aksamasına, üretimdeki talebin büyük oranda düşmesine ve ürünlerin tedarik edilmesinde sıkıntı yaşanmasına neden olmuştur (Sharma vd., 2020). Firmaların gelirleri düşerken, mali yükümlülükleri alacaklılara, tedarikçilere karşı sürmektedir. Buna bağlı olarak gelişen finansman ihtiyacına, kriz dönemlerinin doğası gereği belirsizlik göz önüne alındığında, özellikle de teminat göstermekte zorlanan küçük işletmeler için kaynak bulmak oldukça güçtür.

Finansman ihtiyacına bağlı olarak yaşanan sermaye yapısındaki değişimler firmalar açısından hayati öneme sahiptir. Firmaların amaçlarına ulaşmak için kaynak sağlamaları, bu elde edilen kaynakları etkin ve verimli şekilde kullanmaları, sermaye yapılarını oluşturmaları açısından son derece önemlidir. Firmaların sermaye yapıları borç ve öz sermaye olmak üzere iki grupta toplanır. Sermaye yapısında yaşanan değişimler, sermaye maliyetini dolayısıyla da firma değerini etkilemektedir (Demirgüç-Kunt vd., 2020; Graham vd., 2014; Iqbal & Kume, 2014; Khodavandloo vd., 2017).

Sermaye yapısında değişiklikler yapılarak sermaye maliyetinin azaltılması ile firma değerini maksimize etmek amaçlanmaktadır. Firma için en uygun sermaye yapısının nasıl belirlenmesi gerektiğine dair sorulan soruları cevaplandırmak için birçok çalışma yapılmıştır (Aljamaan, 2018; Cansız & Sayılgan, 2017; Tunçel & Yılmaz, 2020). Ancak yine de optimal sermaye yapısının ne olduğu hakkında kesin bir yargıya varılamamıştır.

Firmaların sermaye yapıları, içinde bulunulan sürece ve şartlara göre değişmektedir (Cook & Tang, 2008; Jermias & Yigit, 2019; Kısakürek & Aydın, 2013; Korajczyk & Levy, 2003). Teori, Covid-19'un sebep olduğu gibi küresel finansal krizlerin firmaların sermaye yapılarını birçok farklı kanaldan etkileyebileceğini öne sürmektedir. Firmaların borçla finansman kararı maliyet, likidite, vade seçimi ve faiz oranı gibi faktörlerin dengelenmesini içermektedir. Finansal krizin getirmiş olduğu belirsizlik süreci ve risklerin artması ile maliyetlerin artması, beklenen getirilerin azalması beklenmekte, borç verenler ve borç alanlar için uzun vadeli planların yapılması güç görünmektedir. Bu dönemlerde borç verenler veya borç alanlar borç vadelerini kısaltabilir, kaldıraçlarını da azaltmak isteyebilmektedir (Newell & Peng, 2009). Belirsizlik sonucu ortaya çıkan yüksek oynaklık derecesi firmaların uzun vadeli borç altına girmekten çekinmelerine neden olacağından, ekonomik kriz dönemlerinde borç vadelerinin kısalması beklenmektedir.

2. Sermaye Yapısı Teorileri

Finans literatüründe firmaların finansal kriz dönemlerinde sermaye yapılarındaki değişimleri inceleyen az çalışma bulunmaktadır. Türkiye'deki firmaların finansal kriz dönemlerindeki sermaye yapılarında yaşanan değişimleri, finansal performanslarına etkilerini inceleyen çalışmalar bulunmaktadır (Jermias & Yigit, 2019; Kısakürek & Aydın, 2013; Köksal & Orman, 2015; Sayilgan vd., 2006; Yildiz, 2018).

Firma değerini maksimize etmek için optimal sermaye yapısının belirlemek, optimal sermaye yapısı için de sermaye maliyetini en düşük seviyeye indirmek gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle firmanın sermaye yapısını oluşturan borç ve öz sermaye maliyetlerinden oluşan ağırlıklı ortalama sermaye maliyetini (WACC) en düşük seviyelere indirerek optimum sermaye yapısına ulaşılması ve firma değerinin maksimize edilmesi demektir. Başka bir ifadeyle firmanın gelecekte elde edeceği nakit akışlarının bugünkü değeri firmanın değerini ifade etmektedir ve iskonto oranı (sermaye maliyeti) minimum olduğunda firma değeri maksimum değerini almaktadır. Sermaye maliyeti firmanın sermaye yapısına bağlı olarak borcun maliyeti ve öz sermaye maliyetinden oluşmaktadır. Firmalar varlıklarını finanse etmek için kullandıkları yabancı kaynakların (borçların) maliyeti olan faizi vergi matrahın düşürebildiğinden -vergi kalkanı etkisi olarak da ifade edilmektedir- yabancı kaynakların maliyeti öz sermaye maliyetinden düşüktür (Aljamaan, 2018).

Bunun yanında öz sermaye maliyetinin borcun maliyetinden daha yüksek olmasından kaynaklı hissedarların getiri beklentisi de daha yüksek olmaktadır. Firma varlıklarını borçla finanse ettiğinde vergi kalkanı etkisinin yanında finansal riskle karşı karşıya kalmaktadır. Bu finansal riskin kabul edilebilir düzeyi sektörden sektöre değişebilmektedir. Yatırımcılar firmalara öz sermaye sağladığında ise firmaya ortak olduklarından dolayı firmanın dağıtacağı kar payları üzerinde de hak sahibi olmaktadır. Firmaların sermaye yapılarının kararları sermaye maliyetleri, riskleri dolayısı ile firma değeri ile doğrudan ilişkilidir. Firmaların finansman kararları, kar dağıtım politikalarını da etkilemektedir. Bundan dolayı sermaye yapısı kararları firmaların asıl amacı olan firma değeri maksimizasyonu için hayati önem taşımaktadır.

Firmaların optimal sermaye yapısını nasıl belirleyeceklerine dair birçok teori ortaya atılmıştır. Bunlardan geleneksel sermaye yapısı teorileri; Net Gelir Yaklaşımı (1952), Net Faaliyet Geliri Yaklaşımı (1952), Geleneksel Yaklaşım ve Modigliani ve Miller (MM) (1958) Yaklaşımı'dır. Modern sermaye yapısı teorileri ise Vergi Tercihleri Teorisi (1963), Finansman Hiyerarşisi (1961), Dengeleme Teorisi'dir.

2.1. Geleneksel Sermaye Yapısı Teorileri

Geleneksel sermaye yapısı teorileri daha çok firmaların optimal sermaye yapılarını belirlemelerine yöneliktir. Klasik yaklaşımlar firmaların yatırımlarını finanse ederken herhangi bir işlem, ihraç veya finansal sıkıntı maliyetine katlanmadığı, vergi etkisini de göz ardı ettiği gibi birçok varsayıma dayandırılarak oluşturulmuştur. (Cansız & Sayılgan, 2017).

2.1.1. Net Gelir Yaklaşımı

Net Gelir Yaklaşımı firmanın sermaye yapısının belirlenmesinde borcun kaldıraç etkisini en çok göz önünde bulunduran yaklaşımdır. Firma sermaye yapısındaki borç oranını artırarak sermaye maliyetini düşürebilir, buna paralel olarak da firma değerini artırabilir. Bu yaklaşım firmanın finansman yükü artıkça ortaya çıkacak olan finansal sıkıntı maliyetlerini göz ardı etmektedir (Cansız & Sayılgan, 2017).

2.1.2. Net Faaliyet Geliri Yaklaşımı

Firmaların borç/öz sermaye oranının ne olması gerektiği sorusuna cevap arayan klasik sermaye yapısı teorilerinden Net Faaliyet Gelir Yaklaşımı'na göre yatırımlardan elde edilen karın varlık finansmanında

kullanılması ya da dağıtılması firmanın değerini etkilememektedir (Durand, 1952). Dolayısı ile firmanın sermaye yapısı kararları sermaye maliyetini düşürmemekte firma yatırımlarını ister borç ile finanse etsin ister öz sermaye ile finanse etsin firma değeri değişmemektedir.

2.1.3. Geleneksel Yaklaşım

Geleneksel Yaklaşım optimal sermaye yapısı olduğunu, firmanın borçlanmasının bir noktaya kadar sermaye maliyetini düşüreceğini, bu noktadan sonra firma borçlanmaya devam ederse finansal sıkıntı maliyetlerinden dolayı sermaye maliyetinin tekrar yükseleceğini öngörmektedir (Sayılgan, 2008). Optimum sermaye yapısı sermaye maliyetinin minimum, firma değerinin de maksimum olduğu noktadır.

2.1.4. Modigliani ve Miller Yaklaşımı

Modigliani ve Miller (1958)'e göre bir firma etkin piyasa koşulları altında -iflas maliyetlerinin, verginin ve asimetrik bilginin olmadığı durumlarda- varlıklarının tümünü borç ile finanse edebilmektedir ve bu durum firmanın değerini hiçbir şekilde etkilememektedir. Firmanın değerini belirleyen tek faktör beklenen nakit akışlarıdır ve dolayısıyla sermaye yapısı kararlarının firma değeri üzerinde bir etkisi yoktur (Modigliani & Miller, 1958).

2.2. Güncel Sermaye Yapısı Teorileri

Modern sermaye yapısı teorileri daha çok firmaların sermaye yapılarını etkileyen faktörleri bulmaya yöneliktir.

2.2.1. Vergi Tercihleri Teorisi

Modigliani ve Miller'in firmaların gelir vergisi ödediklerini göz önünde bulundurarak sermaye yapısı ve firma değeri arasındaki ilişkiyi modern yaklaşımlardan Vergi Tercihi Teorisi (1963) ile açıklamışlardır. İlk çalışmalarında vergi ödenmediği varsayımı kaldırılmıştır. Firmanın borçlanması ile oluşacak kaldıraç etkisinin ödenecek vergiyi azaltacağı ve firma değerini artıracağı öngörülmüştür (Modigliani & Miller, 1963).

2.2.2. Dengeleme Teorisi

Dengeleme (Ödünleşme) Teorisi'ne göre firmaların borçlanma ile elde ettikleri kaldıraç etkisi ile borçlanmanın getireceği finansal sıkıntı maliyetleri arasında en doğru kararın verilip optimal sermaye yapısı oluşturulmalıdır

(Köksal & Orman, 2015; Kraus & Litzenberger, 1973; Myers, 1984). Borçlanmanın artırılması ile firmanın piyasa değeri sürekli olarak artırılamayacağı, borç miktarı artıkça finansal sıkıntı maliyetleri ve temsilci maliyetlerinin de artacağı ve firmanın riskli bir sürece girebileceğini ifade etmektedir.

2.2.3. Finansman Hiyerarşisi Teorisi

Myers ve Majluf (1984) tarafından ortaya konan Finansman Hiyerarşisi Teorisi'ne göre firmalar finansmana ihtiyaç duyduklarında ilk önce firmanın iç kaynaklarını kullanmaktadır, finansman ihtiyacı devam ederse dış kaynaklara başvurmakta ve en son pay senedi ihraç etmektedir (Myers, 1984). Bu sıralamanın yapılmasında finansman kaynaklarının maliyetleri önem arz etmektedir. Teorinin temeli yönetici ve firma sahipleri arasındaki bilgi farklılaşmasına diğer bir ifadeyle asimetrik bilgi problemine dayanmaktadır. Diğer taraftan bu teori optimum sermaye yapısını önermemekte sadece finansman kaynaklarının maliyetleri göz önünde bulundurularak sıralama yapılmaktadır.

3. Covid-19 Sürecinin Firmaların Sermaye Yapısına Etkisi

Covid-19 süreci küresel anlamda firmaların ürün tedariklerinde, nakit akışlarında, borç yapılarında ve borçlanma vadeleri gibi firmanın değerini ve faaliyetlerinin devamlılığını etkileyen hayati önem taşıyan hususları etkilemiştir. Sermaye yapısı kararları da firmaların firma değerlerini artırabilmeleri ve faaliyetlerini sürdürülebilmeleri için dikkate alınması ve önem verilmesi gereken bir konudur. Covid-19 süreci gibi finansal kriz dönemlerinin firmaların sermaye yapısı kararları üzerinde etkisi olduğunu ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır. Yapılan çalışmalara bakıldığında Korajczyk ve Levy (2003) makroekonomik koşulların sermaye yapısı kararları üzerinde önemli derecede etkisi olduğunu ifade etmiştir.

Cook ve Tang (2010) ise makroekonomik koşulların dinamik sermaye yapısı düzenlemelerinin hızı üzerindeki etkisini araştırmıştır. Hedef sermaye yapısına yönelik yapılan düzenleme hızlarının iyi ekonomik koşulların olduğu dönemde ekonominin kötü olduğu döneme göre daha yüksek olduğu ortaya koyulmuştur.

Song ve Lee (2012) 8 Asya ülkesinde finansal kriz dönemlerinde uzun dönemli nakit tutma isteğini incelemiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre

Asya firmaları finansal krizden sonra yatırım faaliyetlerini azaltarak daha çok nakit tutma eğilimindedir.

Kısakürek ve Aydın (2013) BİST'de işlem gören firmaların 1992-2011 yılları arasında sermaye yapıları ve karlılıkları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Kriz yılları da dahil firmaların özsermaye ile finansmanı tercih ettikleri ortaya konmuştur.

Iqbal ve Kume (2014) Birleşik Krallık, Almanya ve Fransa'daki firmaların 2006-2007 finansal kriz öncesi dönem, 2008-2009 finansal kriz dönemi ve 2010-2011 finansal kriz sonrası dönemlerinde sermaye yapılarını incelemiştir. Kriz dönemi ve kriz sonrası dönemde hem borç hem de özsermaye ile finansman seviyelerinde artış gözlemlenmiştir.

Demirgüç- Kunt vd. (2015) 79 ülkedeki firmalardan oluşturdukları veri setini analiz ettiklerinde finansal kriz dönemlerinin borçlanma vadelerini güçlü bir şekilde etkilediklerini ortaya koymuştur. Ayrıca finansal kriz sonrası dönemde küçük firmaların borçlanma oranlarının önemli ölçüde azaldığını ifade etmiştir. Diğer taraftan da büyük firmaların sermaye yapılarının finansal krizden etkilenmediklerini belirtmiştir.

Köksal ve Orman (2015) Türkiye gibi gelişmekte olan bir ekonomide finansman hiyerarşisi ve ödünleşme teorilerinden hangisine uygun hareket ettiklerini araştırmışlardır. Firma büyüklüklerini dikkate alarak oluşturduğu veri setinde yaptıkları analiz sonucunda tüm firmaların ödünleşme teorisine uygun hareket ettiklerini ortaya çıkarmıştır.

Khodavandloo, Zakaria ve Nassir (2017) Malezya'nın ticari hizmetler sektöründeki 45 adet firmanın 2004-2006 finansal kriz öncesi dönemi, 2007-2009 dönemleri arasındaki finansal kriz dönemi ve 2010-2013 dönemleri arasındaki finansal kriz sonrası dönem olmak üzere 3 farklı döneme ait sermaye yapısı ve finansal performanslarını incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre firmaların finansal kaldıraçlarının finansal performansları üzerinde güçlü negatif etkisi bulunmaktadır. Özellikle finansal kriz dönemlerinin başlangıç (2007) ve bitiş (2009) yıllarında bu etkinin diğer yıllara göre daha güçlü olduğu ortaya konmuştur.

Yıldız (2018) çalışmasında Türkiye'de 2007-2009 dönemleri arasında yaşanan küresel finans krizi esnasında alınan sermaye yapısı kararları ve uygulamalarını incelemiştir. Finansal kriz öncesi, finansal kriz anı ve finansal kriz sonrası olmak üzere 3 farklı dönemi analiz etmiştir. Analiz sonucunda finansal krizin Türkiye'deki firmaların sermaye yapısı kararları

üzerinde önemli bir etkisi olduğu ortaya koyulmuştur. Finansal kriz öncesinde %14-16 seviyesinde olan borçlanma hedeflerinin finansal kriz sonrasında %9-10 seviyelerine gerilediği belirtilmiştir.

Jermias ve Yiğit (2019) 1989-2012 dönemlerinde Türkiye'deki firmaların 2008 küresel finansal kriz öncesi, finansal kriz anı ve finansal kriz sonrası sürecindeki sermaye yapısı kararlarını araştırmıştır. Çalışma finansal kriz sürecinin firmaların sermaye yapısı kararları üzerinde etkisi olduğunu göstermektedir.

Tekin ve Polat (2020) Türkiye'deki küçük ve orta ölçekli (KOBİ) firmalar ile BİST' işlem gören firmaların finansal kriz dönemlerindeki sermaye yapısı kararlarını karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Çalışmanın bulgularına göre KOBİ'lerin BİST'de işlem gören firmalara göre finansal kriz dönemlerinde daha çok önlem aldıkları ortaya koyulmuştur.

Yapılan bu çalışmalara bakıldığı zaman finansal kriz dönemlerinin firmaların sermaye yapısı kararlarını etkilediği ifade edilmektedir. Aşağıda Covid-19 döneminde 2018-2021 dönemleri için Borsa İstanbul (BİST) 30 Endeksi'nde bulunan finansal kuruluş dışındaki firmaların kaldıraç oranları karşılaştırılmıştır. Karşılaştırmaya dahil edilen firmaların listesi aşağıda listelenmiştir.

Tablo 1. BİST30 Endeksi'nde Yer Alan ve Karşılaştırmaya Dahil Edilen Firmalar

Firma Adı	Firmanın Kodu
Arçelik A.Ş.	ARCLK
Aselsan Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş.	ASELS
BİM Birleşik Mağazalar A.Ş.	BİMAS
Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş.	EREGL
Ford Otomotiv Sanayi A.Ş.	FROTO
Kardemir Karabük Demir Çelik Sanayi ve Ticaret A.Ş.	KRDMD
Pegasus Hava Taşımacılığı A.Ş.	PGSUS
Petkim Petrokimya A.Ş.	PETKM
Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.	TOASO
Turkcell İletişim Hizmetleri A.Ş.	TCELL
Tüpraş Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş.	TUPRS
Türk Hava Yolları A.Ş.	THYAO
Türk Telekomünikasyon A.Ş.	TTKOM
Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş.	SISE
Vestel Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş.	VESTL

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2. Firmaların 2018-2021 Yıllarına Ait Toplam Borç (TB)/Toplam Aktif (TA) Oranları

TB/TA	2018	2019	2020	2021
ARCLK	0.862243	0.761195	0.69873	0.75252
ASELS	0.477395	0.470648	0.498504	0.443366
BİMAS	0.607506	0.720745	0.693743	0.743225
EREGL	0.299829	0.330497	0.290933	0.331334
FROTO	0.70471	0.715664	0.710713	0.762845
KRDMD	0.503555	0.570037	0.639255	0.543361
PGSUS	0.728103	0.746328	0.814713	0.871383
PETKM	0.671513	0.607103	0.621756	0.581998
TOASO	0.71492	0.662026	0.770554	0.755323
TCELL	0.624612	0.604442	0.596396	0.680795
TUPRS	0.075158	0.763355	0.809174	0.826132
THYAO	0.713191	0.722239	0.789164	0.743715
TTKOM	0.794091	0.763392	0.730843	0.755734
SISE	0.399	0.506246	0.491471	0.443303
VESTL	0.81525	0.805684	0.725777	0.76071

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3. Firmaların 2018-2021 Yıllarına Ait Toplam Uzun Vadeli Borç (UV)/Toplam Aktif Oranları

UV/TA	2018	2019	2020	2021
ARCLK	0.327462	0.311603	0.186863	0.276471
ASELS	0.23684	0.168543	0.107829	0.08248
BİMAS	0.034051	0.238367	0.223378	0.221572
EREGL	0.111052	0.128013	0.128259	0.145658
FROTO	0.157124	0.188712	0.198138	0.2772
KRDMD	0.247793	0.220612	0.193919	0.103733
PGSUS	0.467993	0.520051	0.590925	0.631687
PETKM	0.364699	0.300044	0.324801	0.33041
TOASO	0.245931	0.183742	0.211869	0.16922
TCELL	0.350089	0.327606	0.371821	0.438991
TUPRS	0.035319	0.256789	0.345855	0.20194
THYAO	0.463402	0.481096	0.536344	0.488016
TTKOM	0.421248	0.420273	0.412698	0.447236
SISE	0.183054	0.294865	0.305198	0.226857
VESTL	0.060441	0.052437	0.09338	0.050378

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4. Firmaların 2018-2021 Yıllarına Ait Toplam Kısa Vadeli Borç (KV)/Toplam Aktif Oranları

KV/TA	2018	2019	2020	2021
ARCLK	0.534781	0.449592	0.511867	0.476049
ASELS	0.240555	0.302105	0.390675	0.360886
BİMAS	0.573455	0.482379	0.470365	0.521653
EREGL	0.188777	0.202484	0.162674	0.185676
FROTO	0.547586	0.526952	0.512575	0.485645
KRDMD	0.255762	0.349425	0.445335	0.439628
PGSUS	0.26011	0.226276	0.223788	0.239696
PETKM	0.306814	0.30706	0.296955	0.251588
TOASO	0.468989	0.478284	0.558685	0.586103
TCELL	0.274523	0.276835	0.224575	0.241804
TUPRS	0.039838	0.506566	0.463319	0.624192
THYAO	0.249789	0.241144	0.25282	0.2557
TTKOM	0.372843	0.343119	0.318146	0.308498
SISE	0.215946	0.21138	0.186273	0.216446
VESTL	0.754809	0.753247	0.632396	0.710332

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Covid-19 pandemisi Türkiye'de 2019 yılının ilk çeyreğinde görülmesine rağmen etkileri 2020 yılına yansıdığı göz önünde bulundurulmuş olup 2020 yılını baz yılı olarak değerlendirerek firmaların kaldıraç oranlarındaki gözlemlenen değişimler aşağıdaki tablolarda sunulmuştur.

Tablo 5. Firmaların 2018 Yılına Göre 2020 Yılındaki Borçlanma Oranlarındaki Değişimi

(2020-2018)	TB/TA	UV/TA	KV/TA
ARCLK	-0.16▼	-0.14▼	-0.02▼
ASELS	0.02▲	-0.13▼	0.15▲
BİMAS	0.09▲	0.19▲	-0.10▼
EREGL	-0.01▼	0.02▲	-0.03▼
FROTO	0.01▲	0.04▲	-0.04▼
KRDMD	0.14▲	-0.05▼	0.19▲
PGSUS	0.09▲	0.12▲	-0.04▼
PETKM	-0.05▼	-0.04▼	-0.01▼
TOASO	0.06▲	-0.03▼	0.09▲
TCELL	-0.03▼	0.02▲	-0.05▼
TUPRS	0.73▲	0.31▲	0.42▲
THYAO	0.08▲	0.07▲	0.00▲
TTKOM	-0.06▼	-0.01▼	-0.05▼
SISE	0.09▲	0.12▲	-0.03▼
VESTL	-0.09▼	0.03▲	-0.12▼

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Firmaların toplam aktifler içindeki toplam borç, uzun vadeli borç ve kısa vadeli oranları incelendiğinde 2018 yılına göre 2020 yılında toplam borç oranı ARCLK'de %16, toplam uzun vadeli borç oranı %14 ve kısa vadeli borç oranı %2 azalmıştır. ASELS'de 2020 yılında toplam borç oranında %2 ve kısa

vadeli borç oranında %15 artış, uzun vadeli borçlarında ise %13 oranında azalış meydana gelmiştir. Pandemi döneminde BİMAS'ta toplam borç oranında 2018 yılına göre %9, uzun vadeli borçlarında %19 artış, kısa vadeli borçlarında %10 azalış gözlemlenmiştir.

PETKM, ARCLK ve TTKOM şirketlerinde pandemi döneminde 2018 yılına göre tüm borçlanma oranlarında azalış meydana gelmiştir. Diğer taraftan TUPRS ve THYAO şirketlerinde tüm borçlanma oranlarında artış meydana gelmiştir. Tabloya genel olarak bakıldığında 2018 yılına göre toplam borç ve uzun vadeli borç oranlarında artış gözlemlenmektedir. Pandemi sürecinde 2018 yılına göre borçlanma oranlarında en büyük artışı TUPRS şirketi yaşamıştır.

Tablo 6. Firmaların 2019 Yılına Göre 2020 Yılındaki Borçlanma Oranlarındaki Değişimi

(2020-2019)	TB/TA	UV/TA	KV/TA
ARCLK	-0.06▼	-0.12▼	0.06▲
ASELS	0.03▲	-0.06▼	0.09▲
BİMAS	-0.03▼	-0.01▼	-0.01▼
EREGL	-0.04▼	0.00▲	-0.04▼
FROTO	-0.00▼	0.01▲	-0.01▼
KRDMD	0.07▲	-0.03▼	0.10▲
PGSUS	0.07▲	0.07▲	-0.00▼
PETKM	0.01▲	0.02▲	-0.01▼
TOASO	0.11▲	0.03▲	0.08▲
TCELL	-0.01▼	0.04▲	-0.05▼
TUPRS	0.05▲	0.09▲	-0.04▼
THYAO	0.07▲	0.06▲	0.01▲
TTKOM	-0.03▼	-0.01▼	-0.02▼
SISE	-0.01▼	0.01▲	-0.03▼
VESTL	-0.08▼	0.04▲	-0.12▼

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Firmaların 2019 yılındaki borçlanma oranlarına göre pandemi sürecindeki toplam borç, uzun vadeli borç ve kısa vadeli borçlanma oranları incelendiğinde TOASO ve THYAO şirketleri tüm borçlanma oranlarında artış yaşamıştır. Diğer taraftan TTKOM ve BİMAS tüm borçlanma oranlarında düşüş yaşamıştır. Firmalar genel olarak incelendiğinde pandemi döneminde uzun vadeli borçlanma oranlarında artış, kısa vadeli borçlanma oranlarında ise azalış meydana gelmiştir. Pandemi döneminde 2019 yılına göre TUPRS şirketi borçlanma oranlarındaki yüksek artışa devam etmemiştir.

Tablo 7. Firmaların 2021 Yılına Göre 2020 Yılındaki Borçlanma Oranlarındaki Değişimi

(2020-2021)	TB/TA	UV/TA	KV/TA
ARCLK	-0.05▼	-0.09▼	0.04▲
ASELS	0.06▲	0.03▲	0.03▲
BİMAS	-0.05▼	0.00▲	-0.05▼
EREGL	-0.04▼	-0.02▼	-0.02▼
FROTO	-0.05▼	-0.08▼	0.03▲
KRDMD	0.10▲	0.09▲	0.01▲
PGSUS	-0.06▼	-0.04▼	-0.02▼
PETKM	0.04▲	-0.01▼	0.05▲
TOASO	0.02▲	0.04▲	-0.03▼
TCELL	-0.08▼	-0.07▼	-0.02▼
TUPRS	-0.02▼	0.14▲	-0.16▼
THYAO	0.05▲	0.05▲	-0.00▼
TTKOM	-0.02▼	-0.03▼	0.01▲
SISE	0.05▲	0.08▲	-0.03▼
VESTL	-0.03▼	0.04▲	-0.08▼

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Firmaların 2021 yılındaki borçlanma oranlarına göre pandemi sürecindeki toplam borç, uzun vadeli borç ve kısa vadeli borçlanma oranları incelendiğinde toplam borçlanma ve kısa vadeli borçlanma oranlarında genel olarak bir azalış meydana gelmiştir. Tüm borçlanma oranlarında ASELS ve KRDMD şirketlerinde artış, EREGL, PGSUS ve TCELL şirketlerinde ise azalış gözlemlenmiştir. Tablodaki hiçbir firma yüksek artışlı borçlanma oranlarına sahip değildir.

Tüm bu karşılaştırmalar neticesinde BİST30 Endeksi'ndeki incelenen bu firmaların pandemi sürecinde yaşanılan finansal sıkıntılar ile birlikte pandemi öncesi ve pandemi sonrası dönemlere göre toplam borç ve uzun vadeli borçlanma oranlarında genel olarak bir artış gözlemlenmiştir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Finans literatüründe makroekonomik koşulların kurumsal finansal kararları etkilediği yönünde yapılan birçok çalışma bulunmaktadır (Cook & Tang, 2008; Jermias & Yigit, 2019; Kısakürek & Aydın, 2013; Korajczyk & Levy, 2003). Covid-19 salgını dönemi de küresel anlamda hem ülkelerin hem de firmaların finansal sıkıntıya girmesine neden olmuştur. Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomiler bu süreçte hem doğrudan hem de dolaylı olarak olumsuz olarak etkilenmiştir. Ekonomilerin, finansal piyasaların ve kurumların farklılıklarından kaynaklı makroekonomik koşulların firmaların stratejileri ve sermaye yapıları üzerinde nasıl bir etki yarattığını ortaya koymak önemli hale gelmektedir. Covid-19 gibi belirsizliğin ve dolayısıyla

risklerin artığı dönemlerde hem borç verenlerin hem de borç alanların önceki dönemlere kıyasla daha temkinli olmaları, borçlanma maliyetlerinin artması ve buna bağlı olarak da borç kullanımlarının azalması beklenmektedir. Genellikle finansal kriz dönemlerinde risk ve belirsizlik artığı için borç verenler daha çok risk primi talep edeceklerinden borçlanma maliyetleri de artacaktır. Bu durum firmalar açısından borçlanmayı daha az cazip hale getirecektir. Ayrıca geleceğe dair duyulan endişeler, borçlanma vadelerinin kısalmasına ve yapılan sözleşmelerin vadesinin uzun olması isteğinin azalmasına neden olmaktadır. Ancak BİST30 Endeksi'nde değerlendirmeye alınan firmalar pandemi döneminde toplam borç oranını ve uzun vadeli borç oranını artırmıştır. Covid-19 dönemi sadece borçlanma düzeyini değil aynı zamanda firmaların nakit tutma isteğini ve nakit tutma oranını da etkilemektedir (Song & Lee, 2012; Yildiz, 2018). Dolayısıyla firmalar ihtiyatlılık amacıyla nakit bulundurabilmektedir. Diğer taraftan alınan borçları uzun vadeli yatırımlarını finanse etmek amaçlı kullanan şirketlerin yanı sıra dövize ve vadeli mevduat hesabına yatıran şirketler de bulunmaktadır.

Kaynakça

Aljamaan, B. E. (2018). Capital Structure: Definitions, Determinants, Theories and Link with Performance Literature Review. *European Journal of Accounting Auditing and Finance Research*, *6*(2), 49–72.

Balkar, O. E. & Çildir, Ç. (2021). Exploring the Empirical Linkages between Innovation, Economic Growth and Consumer Prices: Evidence from CPEC Countries. *Journal of Academic Social Resources*, *6*(32), 1901-1910.

Cansız, S., & Sayılgan, G. (2017). Sermaye Yapısı Teorilerinin Reel Sektör Firmaları Özelinde Test Edilmesi. *Verimlilik Dergisi*, *2*, 135–161.

Cook, D. O., & Tang, T. (2008). Macroeconomic Conditions and Capital Structure Adjustment Speed. *Journal of Corporate Finance*, *16*(1), 73–87.

Demirgüç-Kunt, A., Martinez Peria, M. S., & Tressel, T. (2020). The global financial crisis and the capital structure of firms: Was the impact more severe among SMEs and non-listed firms? *Journal of Corporate Finance*, *60*(September 2019), 101514. https://doi.org/10.1016/j.jcorpfin.2019.101514

Durand, D. (1952). Costs of Debt and Equity Funds for Business: Trends and Problems of Measurement. In *National Bureau of Economic Research*.

Graham, J. R., Leary, M. T., Roberts, M. R., Abel, A., Benmelech, E., Calomiris, C., Frank, M., Gomes, J., Jovanovich, B., Myers, S., Singleton, K., & Strebulaev, I. (2014). *A Century of Capital Structure: The Leveraging of Corporate America.*. http://www.nber.org/papers/w19910

Iqbal, A., & Kume, O. (2014). Impact of Financial Crisis on Firms' Capital Structure in UK, France, and Germany. *Multinational Finance Journal*, *18*(3/4), 249–280. https://doi.org/10.17578/18-3/4-3

Jermias, J., & Yigit, F. (2019). Factors affecting leverage during a financial crisis: Evidence from Turkey. *Borsa Istanbul Review*, *19*(2), 171–185. https://doi.org/10.1016/j.bir.2018.07.002

Khodavandloo, M., Zakaria, Z., & Nassir, A. M. (2017). International Journal of Economics and Financial Issues Capital Structure and Firm Performance During Global Financial Crisis. *International Journal of Economics and Financial Issues*, *7*(4), 498–506. http:www.econjournals.com

Kısakürek, M., & Aydın, Y. (2013). İşletmelerde Sermaye Yapısı ile Karlılık Arasındaki İlişkinin Analizi: 1992-2011 Yılları Arası Finansal Krizler Odaklı BİST'te Bir Uygulama *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *14*(2), 97–121.

Köksal, B., & Orman, C. (2015). Determinants of capital structure: evidence from a major developing economy. *Small Business Economics*, *44*(2), 255–282. https://doi.org/10.1007/s11187-014-9597-x

Korajczyk, R. A., & Levy, A. (2003). Capital structure choice : macroeconomic

conditions and financial constraints $. *Journal of Financial Economics*, *68*, 75–109.

Kraus, A., & Litzenberger, R. (1973). A State-Preference Model of Optimal Financial Leverage. *The Journal of Finance*, *28*(4), 911–922.

Modigliani, F., & Miller, M. H. (1958). The Cost of Capital, Corporation Finance and the Theory of Investment. *American Economic Review*, *48*(3), 261–297. https://doi.org/10.1257/aer.103.7.i

Modigliani, F., & Miller, M. H. (1963). *Corporate Income Taxes and the Cost of Capital: A Correction*. *53*(3), 433–443.

Myers, S. (1984). The Capital Structure Puzzle. *The Journal of Finance*, *3*.

Newell, G., & Peng, H. W. (2009). The impact of the global financial crisis on A-REITs. In *Pacific Rim Property Research Journal* (Vol. 15, Issue 4). https://doi.org/10.1080/14445921.2009.11104291

Sayilgan, G., Karabacak, H., & Küçükkocaoğlu, G. (2006). The firm-specific determinants of corporate capital structure: Evidence from Turkish panel data. *Investment Management and Financial Innovations*, *3*(3), 125–139.

Sebnem Kalemli-Ozcan, by, Olivier Gourinchas, P., Penciakova, V., Sander, N., Olivier GOURINCHAS, P., & Kalemli-özcan, S. (2020). *Covid-19 and SME Failures*. www.sba.gov.

Sharma, P., Leung, T. Y., Kingshott, R. P. J., Davcik, N. S., & Cardinali, S. (2020). Managing uncertainty during a global pandemic: An international business perspective. *Journal of Business Research*, *116*(May), 188–192. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.05.026

Song, K., & Lee, Y. (2012). Long-Term Effects of a Financial Crisis : Evidence from Cash Holdings of East Asian Firms. *The Journal of Financial and Quantitative Analysis*, *47*(3), 617–641.

Tunçel, M. B., & Yılmaz, T. (2020). Sermaye Yapısı Teorilerinin Geçerliliğinin Analiz Edilmesi: BİST Sürdürülebilirlik Endeksi Üzerine Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, *June*. https://doi.org/10.32951/mufider.723474

Yildiz, Y. (2018). Adjustment to Target Capital Structure and Global Financial Crisis: Evidence from Turkey. *Business and Economics Research Journal*, *9*(3), 543–557. https://doi.org/10.20409/berj.2018.122

VI. BÖLÜM

Türkiye'de Covid-19 Pandemisi Döneminde Uzaktan Eğitim ile İlgili Yapılan Çalışmaların Görsel Haritalama Tekniğiyle Bibliyometrik Analizi

Yunus Emre ÖZENOĞLU [1]
Şehnaz BALTACI [2]

Atıf / Citation: Özenoğlu, Y. E. & Baltacı, Ş. (2022). Türkiye'de Covid-19 Pandemisi Döneminde Uzaktan Eğitim ile İlgili Yapılan Çalışmaların Görsel Haritalama Tekniğiyle Bibliyometrik Analizi. Oğuz Emre Balkar (Ed.), *Covid-19 Pandemisi Sürecinde Türkiye: Eğitim ve Finans Alanlarında İncelemeler* (ss. 83 - 98). Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Özet

Bu çalışma, 2020-2022 pandemi döneminde Scopus veri tabanında ESCI ve/veya SSCI indekslerinde taranan alanın önde gelen araştırma dergilerinde yayınlanan Covid-19 ve uzaktan eğitim ile ilgili yapılan çalışmalara ilişkin bibliyometrik analizleri görsel olarak sunmayı amaçlamaktadır. Belirtilen amaç için seçilen 35 araştırma makalesi VOSviewer masaüstü yazılımı kullanılarak bibliyometrik analizleri yapılmıştır. Araştırma kapsamında incelenen makalelerden elde edilen bulgulara göre ülkemizde Covid-19 pandemisi ve uzaktan eğitim arasındaki ilişkiyi inceleyen bilimsel çalışmaların az sayıda olduğu fakat gün geçtikçe giderek artmaya devam edeceği söylenebilir. Türkiye'deki bilim insanlarının 9 farklı ülkeden araştırmacılar ile birlikte çalıştığı görülmektedir. Ayrıca, ülkemizde Covid-19 pandemisi ve uzaktan eğitim arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda en sık kullanılan veri toplama aracının ölçek (f = 13) olduğu; verilerin analizinde literatür taraması niteliğindeki çalışmalar hariç en çok nitel analiz (f = 14) tekniklerinin, daha sonra ise nicel analiz (f = 13) tekniklerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte incelenen çalışmaların ağırlıklı olarak bir yükseköğretim kurumunda yürütüldüğü belirlenmiştir. Bu bağlamda ileriki çalışmalarda farklı eğitim düzeylerindeki öğrencilere yönelik yeni araştırmaların yapılması önerilmektedir. Ülkemizde mevcut araştırma kapsamındaki çalışmaların ağırlıklı olarak İç Anadolu, Marmara ve Ege bölgesindeki üniversitelerde görev yapan bilim insanlarımız tarafından yayınlandığı tespit edilmiştir. Bu durumun sebebi olarak Türkiye'deki köklü üniversitelerin birçoğunun bu bölgelerde kurulmuş olması ve uzaktan eğitim altyapılarının pandemi sırasında kullanılmaya hazır olduğu gösterilebilir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Pandemi, Koronavirüs, Bibliyometrik Analiz, Görselleştirme, Uzaktan Eğitim.

JEL Sınıflandırması: I21, I25, I26.

[1] Öğretim Görevlisi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Tercan Meslek Yüksekokulu, Bilgisayar Teknolojileri Bölümü.
E-Posta: emre.ozenoglu@erzincan.edu.tr, **ORCID ID:** https://orcid.org/0000-0001-5051-4622.

[2] Profesör Doktor, Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri ABD.
E-Posta: sehnazbg@uludag.edu.tr, **ORCID ID:** https://orcid.org/0000-0003-1961-1840.

Abstract

This study aims to visually present bibliometric analyses of studies on Covid-19 and distance education published in the field's leading research journals and indexed in the Scopus database's ESCI and/or SSCI indexes during the 2020-2022 pandemic period. VOSviewer desktop software was used to perform bibliometric analyses on 35 research articles chosen for the stated purpose. According to the findings obtained from the articles examined within the scope of the research, it can be stated that there are few scientific studies in our country examining the relationship between the Covid-19 pandemic and distance education, but this will continue to increase day by day. It has been observed that scientists in Turkey collaborate with researchers from nine different countries. Furthermore, scale (f = 13) is the most used data collection tool in studies examining the relationship between the Covid-19 pandemic and distance education in our country. Except for the studies in a literature review, it was determined that qualitative analysis (f = 14) techniques were used the most in the data analysis, followed by quantitative analysis (f = 13) techniques. Results also show that many of the studies examined were conducted in a higher education institution. In this context, it is suggested that future studies include new research on students of various educational levels. It has been determined that studies within the scope of our country's current research are primarily published by our scientists working at universities in Central Anatolia, Marmara, and the Aegean regions. The reason for this situation can be shown that many of the well-established universities in Turkey were founded in these regions and that their distance education infrastructures are ready to be used during the pandemic.

Keywords: Covid-19, Pandemic, Coronavirus, Bibliometric Analysis, Visualization, Distance Learning.

JEL Classification: I21, I25, I26.

1. Giriş

Koronavirüs hastalığı (Covid–19), 2019 yılının Aralık ayında Çin'in Hubei eyaletindeki Wuhan'da tespit edildi (Aydemir Çildir & Çildir, 2021). 2020 yılının Mart ayında ise Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından küresel bir pandemi olarak ilan edilmiştir. Covid-19 pandemisi, küresel sağlık sistemini tehdit eden eşi benzeri görülmemiş bir krize yol açmıştır. Bu kriz insan ırkını yepyeni bir yaşam biçimiyle tanıştırmıştır. Salgının neden olduğu kaosa hazırlıksız olan birçok insanın yaşamı hem sağlık hem sosyokültürel hem de ekonomik olarak doğrudan bir şekilde etkilenmiştir (Huang vd., 2020; Karakose, 2021).

Covid-19 pandemisi, insanların yaşamlarını yitirmelerine ve ciddi sağlık sorunları yaşamalarına neden olmasına rağmen, teknolojide modern gelişmeler yaşanmasına da önemli avantajlar sağlamıştır (Moreno vd., 2020). Covid-19 ile mücadelede büyük avantajlar sağlayan kitle iletişim araçlarının ve sosyal medya araçlarının gücü sayesinde yaşanan gelişmelerin sonuçlarına ilişkin farkındalığın tüm kesimlere hızlı ve etkili bir şekilde

iletilmesi gerçekleştirilmiştir. Bireylerin telefon ve internet aracılığıyla iletişim kurabilmesi, işlerini ve eğitimlerini uzaktan ve evlerinde halledebilmeleri, pandemi ile ilişkili risklerin en aza indirgenmesinde çok etkili olmuştur (He & Harris, 2020). Bununla birlikte, teknolojideki modern ve gelişmiş olanaklar geçmişteki benzer kriz durumlarına nazaran Covid-19 pandemisindeki mücadeleyi kolaylaştırmış olsa da salgın halen dünya çapında birçok insanın yaşamını yitirmesine ve beklenmedik birçok ciddi zorluğa neden olmaktadır (Qiu vd., 2020).

Covid-19 pandemisi dünya çapında eğitimde, ekonomide ve ulusal sağlık sistemlerinde ciddi sorunların yaşanmasına sebep olmuştur. Bu durum karşısında yerel ve ulusal yönetimler ve politikacılar, yalnızca sağlık ve ekonomide değil aynı zamanda eğitimde de karşılaşılan çeşitli sorunlara ilişkin olağanüstü bir çalışma sarf etmek durumunda kalmıştır. Covid-19 pandemisi, dünya genelinde tüm eğitim kurumlarının müfredatlarında ve eğitim politikalarında köklü değişikliklerin yapılmasına neden olmuştur.

Salgının ortaya çıktığı ilk haftalardan itibaren ülke genelinde tüm yüz yüze eğitim faaliyetleri askıya alınarak çevrimiçi öğrenme veya karma eğitim yöntemleri faaliyete geçirilmiştir (Viner vd., 2020). Eğitim ve öğretimin yüz yüze yürütülmesi yerine, hızla çevrimiçi ortamlara taşınması, eğitimcilerin ve öğrencilerin yeni düzene adapte olmalarını zorlaştırmıştır (Sucu ve Çakıroğlu, 2022). Bu bağlamda, Covid-19 pandemisi döneminde birçok ülke, eğitim faaliyetlerinde bir aksaklık yaşanmaması için uzaktan eğitim programlarını geliştirerek, yürürlüğe koymuştur (Tesar, 2020).

Covid-19 pandemisinde yaşanan birçok olumsuzluğa rağmen sunulan birtakım önemli fırsatlar da olmuştur. Örnek vermek gerekirse eğitimciler, öğrencilerinin yaşadığı sorunları minimuma indirgemek için dijital cihazları kullanma becerilerinin arttığını ve böylelikle süreç içerisinde öğrencilerine daha iyi destek ve yardım sağladıklarını belirtmişlerdir (Lee vd., 2021).

Dünya çapındaki birçok ülke, eğitim gibi önemli hizmet alanlarında kesinti yaşanmadan faaliyet sürdürülmesini sağlamaya çalışırken aynı zamanda Covid-19'un etkileriyle mücadele etmiştir. İnsan yaşamını neredeyse her alanda etkisi altına alan mevcut pandemi karşısında bilim insanları da yaşanan krizle ilgili çeşitli alanlarda bilimsel çalışmalar yaparak bu duruma yanıt vermeye çalışmıştır. Bu durum karşısında uluslararası alandaki bilimsel dergiler Covid-19 ile ilgili yapılan çalışmalara daha fazla yer vererek, çok kısa bir zaman diliminde dünya genelinde Covid-19 odaklı birçok bilimsel yayın üretilmesine katkı sağlamıştır. 2019 yılının aralık

ayından bugüne kadar yapılan çalışmalar incelendiğinde, birçok uluslararası dergide çok sayıda Covid-19 pandemisi ile ilgili makale yayınlandığı görülmektedir. Bu durumla beraber yayınlanan makalelerin çok kısa bir zaman dilimi içerisinde geçmişten günümüze kadar birçok atıf aldığı da dikkat çekmektedir. Pericas vd., (2020), 2020 yılının mart ayından itibaren ulusal ve uluslararası alandaki bilimsel dergilerde Covid-19 pandemisi odaklı çalışmaların git gide artmaya devam ettiğini belirtmektedir. Bu durum Covid-19'un küresel çapta yürütülen bilimsel araştırmalar üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğuna ilişkin önemli kanıtlar sağlamaktadır.

Covid-19 ile ilgili dünya çapında yapılan bilimsel çalışmaların sayısı giderek artmaktadır. Alan yazın incelendiğinde Covid-19 pandemisinin eğitime olan etkisi hususunda uluslararası düzeyde farklı alanlarda çalışmaların yapıldığına rastlanılmaktadır. Yapılan çalışmalar incelendiğinde, Covid-19 pandemisi ile yapılan çalışmaların ağırlıklı olarak sağlık alanında yapıldığı görülmektedir. Ayrıca Covid-19 pandemisinin eğitim üzerindeki etkisini araştıran bazı bilimsel çalışmalar olsa da uzaktan eğitim ve Covid-19 ilişkisini farklı bakış açılarıyla inceleyen çalışmaların öne çıktığı dikkat çekmektedir. Bu çalışmalarda yeni teknolojilerin kullanımı, yeni çevrimiçi kaynakların geliştirilmesi, alternatif ölçme ve değerlendirme yöntemlerinin geliştirilmesi ve çevrimiçi kaynaklara ücretsiz erişim sağlamak gibi konular üzerinde durulmuştur (Longhurst vd., 2020).

Dolayısıyla bu çalışma, bahsi geçen birçok çalışmanın mevcut etkilerinin belirlenmesi ve ilgili durumun tespiti göz önüne alınarak Covid-19 ve uzaktan eğitim arasındaki ilişkiyi incelemek ve gelecekte yapılacak birçok araştırmaya yol haritası sağlaması açından önemli görülmektedir. Ayrıca Covid-19'un etkilerine ilişkin olarak yapılan araştırmaları desteklemek için çok sayıda bibliyometrik çalışma yapılmıştır (Furstenau vd., 2021). Ancak 2019 yılından günümüze kadar yayınlanan hiçbir çalışmanın sadece Covid-19 pandemisi ile uzaktan eğitim arasındaki ilişkiyi incelemediği görülmüştür.

Bu çalışma kapsamında 1 Ocak 2020 ile 31 Mart 2022 tarihleri arasında yayınlanan Scopus veri tabanında indekslenen dergilerdeki çalışmalar "distance learning" ve "Covid-19" anahtar kelimeleri ile incelenmiş ve Türkiye'de yapılan 35 çalışmaya ulaşılmıştır. Sonuç olarak mevcut çalışma, 2020-2022 yıllarında Scopus veri tabanında ESCI ve/veya SSCI indekslerinde taranan alanın önde gelen araştırma dergilerinde yayınlanan Covid–19 ve uzaktan eğitim ile ilgili yapılan çalışmalara ilişkin

bibliyometrik analizleri görsel olarak sunmayı amaçlamaktadır. Belirtilen amaç için seçilen 35 araştırma makalesi VOSviewer masaüstü yazılımı kullanılarak bibliyometrik analizleri gerçekleştirilmiştir. Bu bibliyometrik çalışmanın alt amaçları:

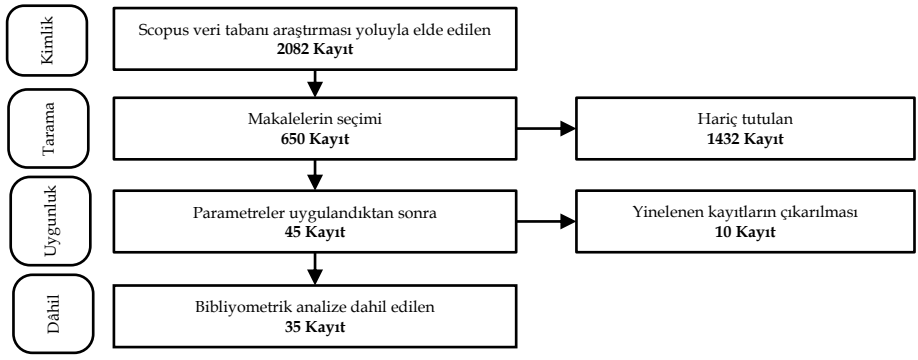
- İncelenen makaleler ne zaman ve kimler tarafından yayınlanmıştır?
- Ülkemizde Covid-19 pandemisi ve uzaktan eğitim arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmacılar ile diğer ülkelerdeki araştırmacılar arasındaki iş birliğinin ülkelere göre dağılımı nasıldır?
- Ülkemizde Covid-19 pandemisi ve uzaktan eğitim arasındaki ilişkiyi en çok inceleyen kurumlara ait dağılım nasıldır?
- Kullanılan veri toplama araçları ve istatistiksel teknikler açısından dağılım nasıldır?
- İncelenen makalelerin coğrafi dağılımı nasıldır?
- İncelenen makalelerdeki çalışma grubu/örneklem nasıldır?

2. Yöntem

2.1. Araştırma Modeli

Bu çalışma, Covid-19 ve uzaktan eğitim ile ilgili yapılan çalışmalar arasındaki ilişkiyi sistematik olarak inceleyerek bibliyometrik analizlerini ortaya koymaktadır. Diem ve Wolter'a (2013) göre bibliyometrik analiz, yayınların araştırma modellerini oluşturarak derinlemesine içerik analizlerinin yapılmasına olanak tanır. Analizde yer alacak kaynakların belirlenmesi ve taranmasındaki arama kriterlerine ait akış şeması Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. Kaynakların Seçimine İlişkin Akış Şeması

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.2. Verilerin Toplanması ve Tanımlanması

Scopus veri tabanı üzerinden "distance learning" ve "Covid-19" anahtar kelimeleri ile yapılan sorgulamalar sonucunda ülkemizde 1 Ocak 2020 ile 31 Mart 2022 tarihleri arasında Covid-19 ve uzaktan eğitim arasındaki ilişki kapsamında yayınlanan çalışmalar gözden geçirilmiştir. Scopus, akademik çalışmaların kapsamlı bir şekilde yayınlandığı bir veri tabanı olduğundan, çalışma kapsamına yalnızca ilgili veri tabanında indekslenen dergilerin yayınları dahil edilmiştir. Çalışmanın amaçlarına ilişkin en yakın eşleşmeyi belirlemek için Scopus'ta kullanılan denklem şu şekildedir: (Anahtar ("distance learning") VE Anahtar ("Covid-19")) VE (Afılcountry , "Türkiye") VE (Sınırlı (Pubyear , 2022) VEYA Sınırlı (Pubyear , 2021) VEYA Sınırlı (Pubyear , 2020) VEYA Sınırlı (Pubyear , 2019)) VE (Sınırlı (Doctype , "Makale")). Yapılan arama kriterleri ele alınan mevcut çalışmanın sınırlarını da belirlemektedir.

2.3. Verilerin Analizi

Ele alınan çalışma kapsamında yalnızca ülkemizde Covid-19 pandemisi ve uzaktan eğitim arasındaki ilişkiyi inceleyen 35 çalışmanın dergi, yöntem, ülke, katkı sağlayan kurum ve yazar bilgileri incelenmiştir. Bu çalışmalardan elde edilen veriler, bibliyometrik ve içerik analizi kullanılarak analiz edilmiştir.

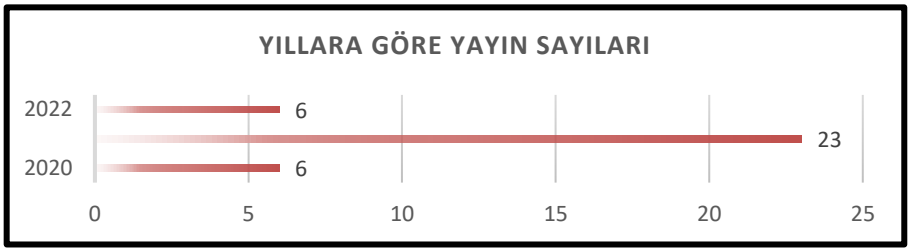
Bibliyometrik analiz, literatürde çeşitli alanlarda yapılan bilimsel çalışmaların sonuçlarını matematiksel ve istatiksel olarak analiz etmek amacıyla kullanılan istatistiksel bir yöntemdir (Zou, Yue ve Vu, 2018). Bu bağlamda, ele alınan çalışmanın çeşitli temalarına ilişkin analizi için VOSviewer masaüstü yazılımının 1.6.18 sürümü kullanılmıştır. VOSviewer, akademik çalışmalardaki ortak yazarlık, ortak ülke, ortak alıntı vb. gibi veriler arasındaki ilişkilerin ve bağlantıların görselleştirilerek bibliyometrik olarak analiz edilmesi için kullanılan bir haritalama yazılımıdır (Balkar, 2022). Mevcut çalışmaların diğer temaları için elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle kategorize edilerek frekans değerleri hesaplanmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu değerlere ilişkin bulgular grafik ve tablo halinde sunulmuştur. Ayrıca, elde edilen verilerin sıralanması ve birtakım hesaplamaların yapılması için Microsoft Excel'e aktarılmıştır. Son olarak, görselleştirme haritaları VOSviewer masaüstü yazılımı ile grafik ve tablolar ise Microsoft Excel kullanılarak oluşturulmuştur.

3. Bulgular

Bu bölümde ilgili çalışma kapsamındaki araştırma sorularına ait bulgular yer almaktadır. Çalışma kapsamındaki birinci araştırma sorusu "İncelenen makaleler ne zaman ve kimler tarafından yayınlanmıştır?" şeklindedir. İncelenen makalelerin hangi yıllarda yayınlandığına ait bilgiler

Şekil 2'de; kimler tarafından yayınlandığına ilişkin bilgiler ise Şekil 3'te gösterilmektedir.

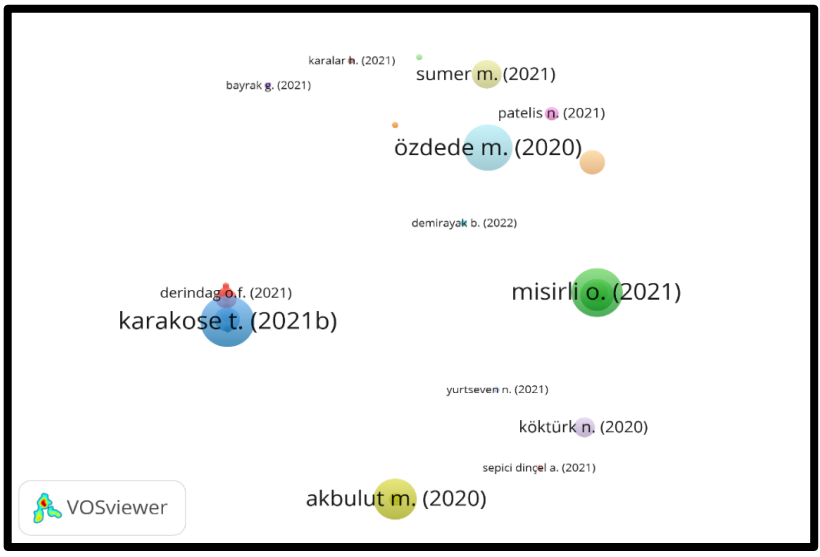
Şekil 2. Araştırmaya Dahil Edilen Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 2 incelendiğinde Covid-19 pandemisi ve uzaktan eğitim arasındaki ilişkiyi inceleyen 35 araştırma makalesinin en fazla 2021 yılında yayınlandığı görülmektedir. Yıllara göre yapılan araştırmalar incelendiğinde Covid-19 pandemisi ve uzaktan eğitim arasındaki ilişkiyi inceleyen yayın sayılarının 2020 yılında 6 adet, 2021 yılında 23 ve 2022'nin başlangıcı sayabileceğimiz Mart ayına kadar 6 adet çalışmanın yayınlandığı görülmektedir. Yayınlanan çalışmalara bakıldığında Covid-19 pandemisi ve uzaktan eğitim arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmaların giderek artmaya devam ettiği söylenebilir.

Şekil 3. Araştırma Kapsamında İncelenen Makalelerin Kimler Tarafından Yayınlandığına İlişkin Dağılım

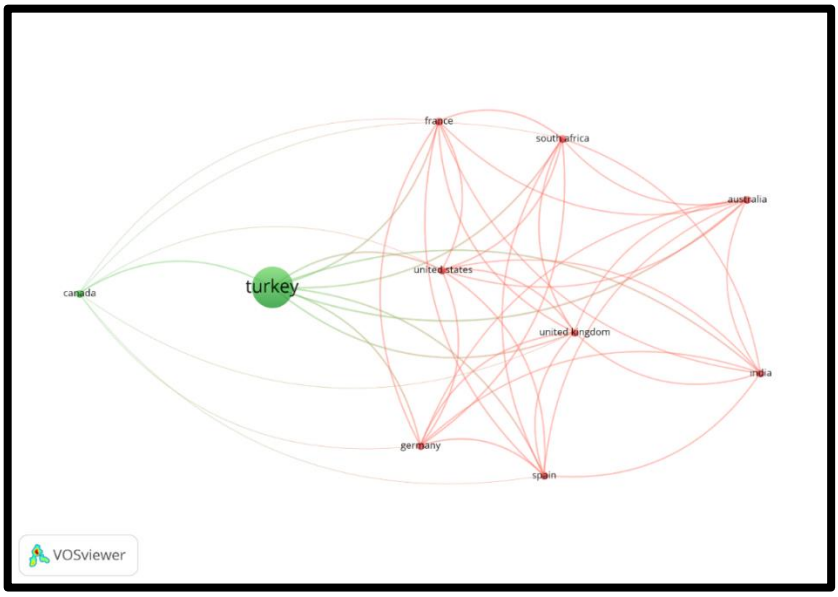

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 3'te incelenen makalelerin yazarlarına ait dağılım gösterilmektedir. Bu kapsamda Türkiye'deki bilim insanlarımızdan Covid-19 pandemisi ve uzaktan eğitim arasındaki ilişkiyi en çok inceleyen bilim insanlarımız sırasıyla Karaköse (2021), Mısırlı (2021), Özdede (2020), Akbulut. (2020), Sümer (2021) ve Köktürk (2020) olarak görülmektedir. Ayrıca Patelis (2021), Yurtseven (2021), Sepici Dinçel (2021), Demirayak (2022), Bayrak (2021) ve Karalar (2021) bu alanda çalışmalar yayınlamışlardır.

Bu çalışma kapsamındaki ikinci araştırma sorusuna "Ülkemizde Covid-19 pandemisi ve uzaktan eğitim arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmacılar ile diğer ülkelerdeki araştırmacılar arasındaki iş birliğinin ülkelere göre dağılımı nasıldır?" ait bulgular Şekil 4'te sunulmuştur.

Şekil 4. Ülkemizdeki Araştırmacılar ile Diğer Ülkelerdeki Araştırmacılar Arasındaki Ortak Çalışma Ağı

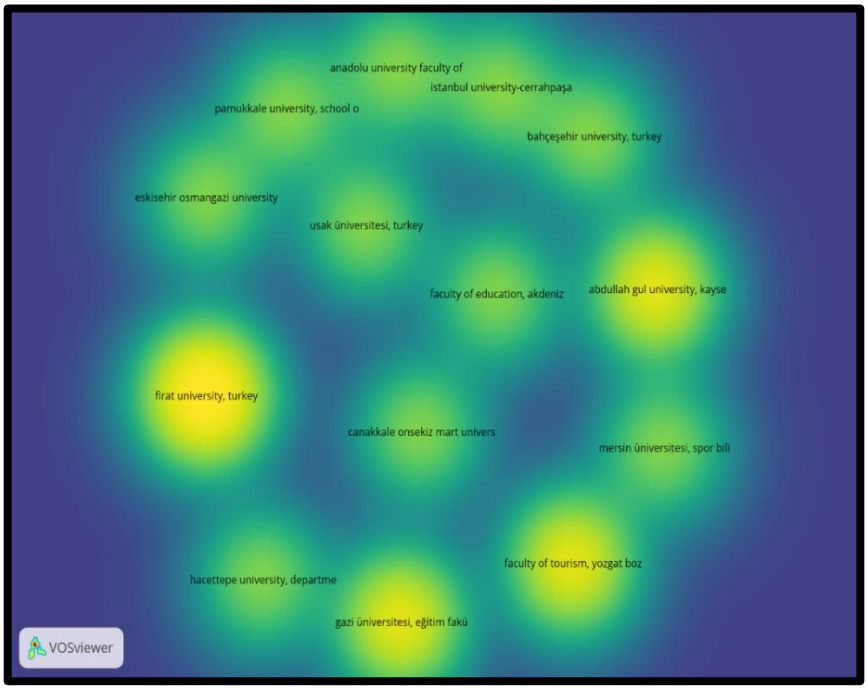

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 4, ilgili araştırma sorusuna ilişkin araştırmacılar arasındaki ortak çalışma ağını göstermektedir. Bu kapsamda Türkiye'deki bilim insanlarının 9 farklı ülkeden araştırmacılar ile birlikte çalıştığı görülmektedir. Yayınlara katkı sağlayan en fazla araştırmacıya ait yedi ülke ABD (f = 9), Fransa (f = 9), Almanya (f = 9), İspanya (f = 9), Hindistan (f = 9), Birleşik Krallık (f = 9) ve Güney Afrika (f = 9)'dır. Ayrıca çalışmaların bazılarına birden fazla ülkeden araştırmacılar katılım göstermiştir.

Ele alınan araştırmanın bulguları ABD'deki bilim insanlarının diğer ülkelerdeki araştırmacılara oranla daha fazla makale yayınladıklarını ortaya koymaktadır. Dünya çapında 2020 yılında en fazla makale üreten ülkeler sırasıyla Çin, ABD, İtalya, Birleşik Krallık ve Hindistan'dır (Lee ve Haupt, 2020). Elde edilen bulgu, ABD'de ikamet eden ve aynı zamanda misafir araştırmacı olarak görev yapan bilim insanlarımızın, ülkemizden ve diğer ülkelerdeki meslektaşları ile birlikte çalışabilirliğinin bir sonucu olabilir.

Bu çalışma kapsamındaki araştırma sorularının üçüncüsü ise "Ülkemizde Covid-19 pandemisi ve uzaktan eğitim arasındaki ilişkiyi en çok inceleyen kurumlara ait dağılım nasıldır?" şeklindedir. Şekil 5'te Türkiye'de Covid-19 pandemisi ve uzaktan eğitim arasındaki ilişkiyi inceleyen yükseköğretim kurumuna bağlı 14 farklı üniversiteden araştırmacının yer aldığı görülmektedir. Ayrıca en fazla yayın yapan araştırmacıya sahip kurumların sırasıyla; Fırat Üniversitesi (f = 6), Abdullah Gül Üniversitesi (f = 5), Gazi Üniversitesi (f = 4) ve Yozgat Bozok Üniversitesi (f = 3) olduğu görülmektedir. Bu araştırmaya dahil edilen toplam yayın adedi 35 olduğundan; ülkemizde ilgili araştırmaya katkı sağlayan kurumlar arasındaki iş birliğinin çok düşük olduğu söylenebilir.

Şekil 5. Ülkemizde Covid-19 Pandemisi ve Uzaktan Eğitim Arasındaki İlişkiyi En Çok İnceleyen Kurumlara Ait Dağılım

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu çalışma kapsamındaki araştırma sorularının dördüncüsü "Kullanılan veri toplama araçları ve istatistiksel teknikler açısından dağılım nasıldır?" şeklindedir. İlgili araştırma sorusundaki veri toplama araçlarına ilişkin bulgular Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Veri Toplama Araçları

Veri Toplama Araçları	f (35)
Ölçek	13
Görüşme Formları	8
Dokümanlar	4
Gözlem	2

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1 incelendiğinde ülkemizde Covid-19 pandemisi ve uzaktan eğitim arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda kullanılan veri toplama araçlarının sırasıyla ölçek (f = 13), görüşme formları (f = 8), dokümanlar (f = 4) ve gözlem (f = 2) olduğu belirlenmiştir. Çalışmaya dahil edilen 35 çalışmanın bazıları anlatı niteliğinde olduğu için bu çalışmalarda herhangi bir veri toplama aracının kullanılmadığı görülmüştür.

Ele alınan araştırma kapsamında incelenen çalışmalarda kullanılan istatistiksel yöntemlerin dağılımına ilişkin bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Araştırma Yöntemi ve Veri Analizi

Araştırma Yöntemi	Veri analizi	f (35)
Nitel Analiz (f = 14)	Betimsel Analiz	10
	Doküman Analizi	4
Nicel Analiz (f = 13)	Korelasyon Analizi	8
	ANOVA	5

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2 incelendiğinde ülkemizde Covid-19 pandemisi ve uzaktan eğitim arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalardan elde edilen verilerin analizinde anlatı niteliğindeki çalışmalar hariç en çok nitel analiz (f = 14) tekniklerinin, daha sonra ise nicel analiz (f =13) tekniklerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Nitel analiz tekniklerinden ise en çok sırasıyla betimsel analizi (f = 10) ve doküman analizinin (f = 4) kullanıldığı görülmüştür. Nicel analiz tekniklerinden ise korelasyon analizi (f = 8) ve ardından ANOVA (f = 5) kullanıldığı tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamında incelenen 35 çalışmada kullanılan veri toplama araçları ve araştırma yöntemlerinin analizi sonucunda, 35 çalışmanın sadece 27'sinde araştırma verisi toplandığı ve 8 makalenin

yalnızca bilimsel çalışmalar üzerinde teorik bir temel oluşturmak amacıyla literatür taraması şeklinde hazırlandığı görülmüştür. Çalışmalar kapsamında toplanan verilerin birçoğunun ölçek/anket, görüşme formları, dokümanlar ve gözlem vasıtasıyla elde edildiği belirlenmiştir. Ayrıca ele alınan mevcut araştırma kapsamındaki nitel verilerin çoğunlukla içerik ve betimsel analiz yoluyla analiz edildiği; nicel verilerin ise büyük bölümünün korelasyon analizi ile analiz edildiği görülmüştür.

Mevcut çalışmanın beşinci araştırma sorusu ise "İncelenen makalelerin coğrafi dağılımı nasıldır?" şeklindedir. İlgili araştırma sorusuna ilişkin bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. İncelenen Çalışmaların Coğrafi Bölgelere Göre Dağılımı

	Türkiye'deki Coğrafi Bölgeler					
İç Anadolu Bölgesi	Ankara (6)	Eskişehir (4)	Sivas (2)	Kayseri (1)	Konya (1)	Yozgat (1)
Doğu Anadolu Bölgesi	Muş (2)	Malatya (1)	Elâzığ (1)	Erzincan (1)	Kars (1)	
Ege Bölgesi	Denizli (3)	Kütahya (2)	Uşak (1)	İzmir (1)		
Akdeniz Bölgesi	Antalya (2)	Kahramanmaraş (1)	Mersin (1)			
Marmara Bölgesi	İstanbul (7)	Kocaeli (2)	Çanakkale (1)			
Karadeniz Bölgesi	Ordu (1)	Karabük (1)				
Güney Doğu Anadolu Bölgesi	Mardin (2)					

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3 incelendiğinde coğrafi olarak Türkiye'nin 7 bölgesinde de Covid-19 pandemisi ve uzaktan eğitim arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların yayınlandığı görülmektedir. İlgili tablo birden fazla araştırmacı tarafından yürütülen meta-analiz ve literatür taraması çalışmalarında ilgili yazarların tamamının görev yaptığı şehir dikkate alarak sınıflandırılmıştır. Covid-19 pandemisi ve uzaktan eğitim arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar sırasıyla İç Anadolu Bölgesi (f = 15), Marmara Bölgesi (f = 10), Ege Bölgesi (f = 7), Doğu Anadolu Bölgesi (f = 6), Akdeniz Bölgesi (f = 4), Karadeniz ve Güney Doğu Bölgesi (f = 2) olarak görülmektedir.

Çalışma kapsamındaki son araştırma sorusu "İncelenen makalelerde çalışma grubu/örneklem nasıldır?" şeklindedir. İlgili araştırma sorusuna ilişkin bulgular Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. İncelenen Makalelerdeki Katılımcı Türünün Dağılımı

Katılımcı Tipi	Makale Sayısı
K-12	2
Yüksek öğretim	13
Karma	5
Öğretmen	3
Ebeveyn	4
Belirtilmemiş	8

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4'e bakıldığında Covid-19 pandemisi ve uzaktan eğitim arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda farklı eğitim düzeylerinde katılımcıların yanı sıra çeşitli meslek grupları ve ebeveynler üzerinde araştırma yapıldığı görülmektedir. Tablo 4'te mevcut araştırma kapsamında incelenen 35 çalışmaya ilişkin çalışma grupları sınıflandırılmış ve çalışma sayıları verilmiştir. İncelenen makalelerden bazılarında K-12 öğrencileri ve ebeveynler, yükseköğretim kurumlarının farklı bölüm veya programlarında öğrenim gören öğrenciler vb. gibi çalışma grupları karma katılımcı tipi altında verilmiştir. Bunun yanı sıra literatür taraması, derleme, meta-analiz vb. gibi çalışmalar ise belirtilmemiş katılımcı tipi olarak sınıflandırılmıştır. Tablo 4'te görüldüğü üzere incelenen çalışmalardaki çalışma grubu en çok yüksek öğretim kurumuna bağlı üniversiteler (f = 13) olurken, en az çalışmanın yapıldığı katılımcı türü ise Millî Eğitim Bakanlığına bağlı K-12 seviyesindeki (f =2) kuruluşlar olmuştur.

4. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışma, Scopus veri tabanında indekslenen dergilerdeki çalışmalar arasında "distance learning", "Covid-19" anahtar kelimeleri ile elde edilen sonuçlar içerisinde Türkiye'de yapılan 35 çalışmaya ilişkin bibliyometrik analizlerini görsel olarak sunmaktadır. Covid-19 pandemisi üzerine birçok bibliyometrik çalışma yapılmıştır ancak bu çalışmalardan yalnızca bir tanesi uluslararası literatürde Covid-19 pandemisi ile eğitim arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu bağlamda mevcut çalışma, ulusal literatürde Covid-19 pandemisi ile uzaktan eğitim arasındaki ilişkiyi bibliyometrik ve içerik analizi yoluyla inceleyen ilk araştırmadır.

Bilindiği üzere Covid-19 pandemisinin sebep olduğu eğitim krizi, dünya genelinde milyonlarda eğitimciyi ve öğrenciyi derinden etkilemiştir. Bahsi geçen duruma bakıldığında, Covid-19 pandemisinin eğitim üzerindeki etkilerinin yanı sıra yeni mevcut durumların belirlenmesi dünya genelindeki eğitim kurumları için önem teşkil etmektedir. Bu sebeple eğitim kurumlarının Covid-19 pandemisi ile birlikte gelen kriz durumuna ilişkin yeni refleksler almaları ön görülmüştür. Böylece Covid-19 pandemisinin eğitim üzerindeki etkileri minimum seviyeye düşecektir.

Uluslararası literatüre bakıldığında Covid-19 ile ilgili yapılan akademik çalışmaların çoğunluğunun sağlık alanına odaklandığı ve uzaktan eğitim ile ilgili yapılan çalışmaların ise sınırlı olduğu mevcut araştırma kapsamında görülmüştür. Ele alınan çalışmanın sınırları içerisinde ise ülkemizde Covid-19 ve uzaktan eğitim arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların oldukça azınlıkta olduğu araştırma kapsamında ortaya çıkmıştır. Bu durum karşısında ilgili hükümet kuruluşlarının, eğitim ve araştırma kuruluşlarını, Covid-19 pandemisinin uzaktan eğitim üzerindeki etkisine ilişkin olası sorunları gözler önüne sermek için yeni araştırmalara teşvik etmesi ve mevcut pandeminin küresel ölçekte eğitim üzerindeki olumsuz etkilerini minimum seviyeye indirgeyecek hızlı önlemler alması gerekmektedir.

Mevcut araştırma kapsamında incelenen çalışmaların ağırlıklı olarak bir yükseköğretim kurumunda yürütüldüğü belirlenmiştir. Bu bağlamda ileriki çalışmalarda farklı eğitim düzeylerindeki öğrencilere yönelik yeni araştırmaların yapılması önerilmektedir. Ülkemizde mevcut araştırma kapsamındaki çalışmalar ağırlıklı olarak İç Anadolu, Marmara ve Ege bölgesindeki üniversitelerde görev yapan bilim insanlarımız tarafından yayınlanmıştır. Bu durumun sebebi olarak Türkiye'deki köklü üniversitelerin birçoğunun bu bölgelerde kurulmuş olması ve uzaktan eğitim altyapılarının pandemi döneminde kullanıma daha hazır olduğu gösterilebilir.

5. Sınırlama ve Öneriler

Ele alınan araştırma, Scopus bibliyometrik veri tabanındaki yalnızca Covid-19 ve uzaktan eğitim arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırma makalelerinin analizinden elde edilen verilere ait bulguları ortaya çıkarsa da birtakım sınırlamaları içermektedir. Mevcut araştırma kapsamındaki makaleler, 1 Ocak 2020 ile 31 Mart 2022 tarihleri arasında Scopus veri tabanında yayınlanan indeksli dergilerdeki çalışmalardan Türkiye'de yapılan 35 çalışma dikkate alınarak analiz edilmiştir. Ancak ülkemizde Covid-19 pandemisi ile uzaktan eğitim arasındaki ilişkinin etkisini daha kapsamlı bir şekilde incelemek için Scopus bibliyometrik veritanının yanı sıra Web of Science (WOS) veri tabanı gibi geniş kapsamlı veri tabanlarında

yayınlanan indeksli dergilerdeki makalelerin de incelenmesi gereklidir. Son olarak mevcut araştırma kapsamında incelenen makalelerin çoğunluğu nitel veya nicel araştırma yaklaşıma uygun olarak incelenerek analiz edildiği görülmüştür. Covid-19 pandemisi ve uzaktan eğitim arasındaki ilişkinin derinlemesine incelenebilmesi için nitel ve nicel araştırma yaklaşımlarının yanı sıra karma ya da çoklu metot yöntemleriyle de çalışmaların yapılması derinlemesine araştırmalar yapılmasına olanak sağlayacaktır.

Kaynakça

Aydemir Çildir, D., & Çildir, Ç. (2021). Covid-19 Pandemisinde Gelişen Anksiyeteye Yönelik Kavramsal Bir Bakış. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal,* 7(46), 1301-1307.

Balkar, O. E. (2022). Otonom Lojistik. Mehmet Etlioğlu (Ed.), *Pazarlamada Dijital Dönüşüm* (ss. 217-236). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Diem, A., & Wolter, S. C. (2013). The use of bibliometrics to measure research performance in education sciences. *Research in Higher Education*, *54* (1), 86-114.

Furstenau, L. B., Rabaioli, B., Sott, M. K., Cossul, D., Bender, M. S., Farina, E. M. J. D. M.,…Bragazzi, N. L. (2021). A bibliometric network analysis of coronavirus during the first eight months of Covid-19 in 2020. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 18*(3), 952. https://doi.org/10.3390/ijerph18030952

He, H., & Harris, L. (2020). The impact of Covid-19 pandemic on corporate social responsibility and marketing philosophy. *Journal of Business Research*, *116*, 176-182. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.05.030

Huang, C., Wang, Y., Li, X., Ren, L., Xhao, J., Hu, Y,…Cao, B. (2020). Clinical features of patients infected with 2019 novel coronavirus in Wuhan, China. *Lancet, 395*(10223), 497-506. https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30183-5

Karakose, T. (2021). The impact of the Covid-19 epidemic on higher education: Opportunities and implications for policy and practice. *Educational Process: International Journal, 10*(1), 7-12. https://doi.org/10.22521/edupij.2021.101.1

Lee, S. J., Ward, K. P., Chang, O. D., & Downing, K. M. (2021). Parenting activities and the transition to home-based education during the Covid-19 pandemic. *Children and Youth Services Review*, *122*, Article 105585. https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.105585

Longhurst, G. J., Stone, D. M., Dulohery, K., Scully, D., Campbell, T., & Smith, C. F. (2020). Strength, weakness, opportunity, threat (SWOT) analysis of the adaptations to anatomical education in the United Kingdom and Republic of Ireland in response to the Covid-19 pandemic. *Anatomical Sciences Education, 13*(3), 301-311. https://doi.org/10.1002/ase.1967

Moreno, C., Wykes, T., Galderisi, S., Nordentoft, M., Crossley, N., Jones, N., ... & Arango, C. (2020). How mental health care should change as a consequence of the Covid-19 pandemic. *The Lancet Psychiatry, 7*(9), 813-824. https://doi.org/10.1016/S2215-0366(20)30307-2

Pericàs, J. M., Arenas, A., Torrallardona-Murphy, O., Valero, H., & Nicolás, D. (2020). Published evidence on Covid-19 in top ranked journals: A descriptive study. *European Journal of Internal Medicine, 79*, 120-122. https://doi.org/10.1016/j.ejim.2020.07.005

Qiu, J., Shen, B., Zhao, M., Wang, Z., Xie, B., & Xu, Y. (2020). A nationwide survey of psychological distress among Chinese people in the Covid-19 epidemic: implications and policy recommendations. *General Psychiatry*, *33*(2), Article e100213. https://dx.doi.org/10.1136%2Fgpsych-2020-100213

Sucu, F., & Çakıroğlu, Ü. (2022). ICT teachers' adaptations to online instruction during Covid-19 pandemic. *International Journal of Information and Learning Technology*, *39*(3), 209-226.

Tesar, M. (2020). Towards a post-Covid-19 "New Normality?": physical and social distancing, the move to online and higher education. *Policy Future in Education, 18*(5), 556-559. https://doi.org/10.1177%2F1478210320935671

Viner, R. M., Russell, S. J., Croker, H., Packer, J., Ward, J., Stansfield, C.,...Booy, R. (2020). School closure and management practices during coronavirus outbreaks including Covid-19: a rapid systematic review. *The Lancet Child & Adolescent Health*, *4*(5), 397-404. https://doi.org/10.1016/S2352-4642(20)30095-X

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Qualitative research methods in the social sciences*. Ankara: Seckin.

Zou, X., Yue, W. L., & Vu, H. L. (2018). Visualization and analysis of mapping knowledge domain of road safety studies. *Accident Analysis & Prevention, 118*, 131-145. https://doi.org/10.1016/j.aap.2018.06.010

VII. BÖLÜM

Covid-19 Pandemisinin Ekonomik Yansımaları: Kur Korumalı Mevduat Hesabına Yönelik BIST 100 Endeksinde Bir İnceleme

Ahmet AKGEMCİ [1]
Mehmet Akif AKGEMCİ [2]

Atıf / Citation: Akgemci, A. & Akgemci, M. A. (2022). Covid-19 Pandemisinin Ekonomik Yansımaları: Kur Korumalı Mevduat Hesabına Yönelik BIST 100 Endeksinde Bir İnceleme. Oğuz Emre Balkar (Ed.), *Covid-19 Pandemisi Sürecinde Türkiye: Eğitim ve Finans Alanlarında İncelemeler* (ss. 99 - 111). Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Özet

2019 yılının son çeyreğinde Çin'de ortaya çıkıp tüm dünya ülkelerini etkisi altına alan Covid-19 salgını Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Covid-19 pandemisi döneminde enflasyon ve döviz kuru gibi makro ekonomik değişkenlerde yükselme; dış ticaret ve ekonomik büyüme gibi parametrelerde daralma yaşanmıştır. Bu nedenle idari otoriteler tarafından mali ve parasal önlemler alınmış, Covid-19 pandemisinin ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri giderilemeye çalışılmıştır. Özellikle vatandaşların satın alma gücünü artırmak amacıyla ihtiyaç sahiplerine nakdi yardım yapılmış, pandemi sürecinde üretimin devam edebilmesi için üretim sektöründe faaliyet gösteren firmalara düşük faiz oranlı krediler verilmiştir. Covid-19 pandemisinin ekonomik etkilerinin yaygınlaşması ve dünya genelinde tedarik zincirindeki aksamaların giderilememesi nedeniyle Türkiye'de 2021 yılının son çeyreğine kadar döviz kurlarında yükseliş devam etmiştir. Bu kapsamda Hazine ve Maliye Bakanlığı ve Merkez Bankası tarafından Kur Korumalı Mevduat Hesabı uygulamasına geçilmiştir. Bu noktada söz konusu bu çalışmada Bankalar, Spor Kulüpleri ve Sigorta Şirketleri dışında BIST 100 endeksinde yer alan firmaların Kur Korumalı Mevduat Hesabı (KKMH) yatırımları incelenmiştir. BIST 100 endeksinde yer alan 37 şirketin KKMH'ına ilişkin yatırımlarının olduğu tespit edilmiş ; ancak söz konusu bu şirketlerin birçoğunun denetim raporlarında KKMH'ına yönelik detaylı bilgi vermediği bulgularına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 Pandemisi, Kur Korumalı Mevduat Hesabı.

JEL Sınıflandırması: I15, H83, M41.

[1] Araştırma Görevlisi Doktor, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD
E-Posta: ahmetakgemci@ksu.edu.tr, **ORCID ID:** https://orcid.org/0000-0003-0019-5664.

[2] Öğretim Görevlisi, Harran Üniversitesi, Hilvan Meslek Yüksekokulu, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü
E-Posta: akifakgemci@harran.edu.tr, **ORCID ID:** https://orcid.org/0000-0001-6453-820.

Abstract

Covid-19 epidemic, which emerged in China in the last quarter of 2019 and affected all countries of the world, adversely affected the Turkish economy. Increase in inflation and exchange rate macroeconomic variables during the Covid-19 pandemic period; There was a contraction in parameters such as foreign trade and economic growth. For this reason, financial and monetary measures were taken by the administrative authorities, and the negative effects of the Covid-19 pandemic on the economy were tried to be eliminated. In particular, in order to increase the purchasing power of citizens, cash aid was provided to those in need, and low-interest loans were given to companies operating in the production sector so that production could continue during the pandemic process. The rise in exchange rates continued in Turkey until the last quarter of 2021, due to the spread of the economic effects of the Covid-19 pandemic and the failure to rectify the disruptions in the supply chain around the world. In this context, the Ministry of Treasury and Finance and the Central Bank started to implement the Currency Protected Deposit Account. At this point, in this study, FX Protected Deposit Account (KKMH) investments of companies included in the BIST 100 index, apart from Banks, Sports Clubs and Insurance Companies, were examined. It has been determined that 37 companies in the BIST 100 index have investments in KKMH; however, it has been found that many of these companies do not provide detailed information on KKMH in their audit reports.

Keywords: Covid-19 Pandemic, Currency Protected Deposit Account.

JEL Classification: I15, H83, M41.

1. Giriş

Salgınlar, toplum üzerinde çeşitli etkileri olan sağlık problemleridir. Salgın hastalıklar, genel itibariyle ekonomik ve toplumsal riskler meydana getirmektedir. Özellikle temel sağlık hizmetleri ve sağlık alt yapısı yetersiz olan ülkelerde birçok ölüm olayı gerçekleşmektedir. Dolayısıyla salgın hastalıklar, küresel boyutta etkilerini göstermekte, sağlık hizmetlerinin yanında ekonomik, finansal, mali ve toplumsal anlamda da birçok olumsuzluk vuku bulmaktadır (Ak Bingül vd., 2020: 191-192).

Tarih boyunca insanlar birçok salgınla karşı karşıya kalmıştır. Örneğin 1918 Küresel gribinde dünya nüfusunun üçte biri gribe yakalanmış ve 40 milyondan fazla insan hayatını kaybetmiştir. Grip salgını 1933 yılına kadar etkisini göstermiş, ülke ekonomileri üzerinde yıkıcı etkiler bırakmıştır. Yine 2013-2016 yıllarında Afrika'da ortaya çıkan Ebola salgınında 11.000'den fazla kişi hayatını kaybetmiştir Söz konusu bu salgın ülke ekonomisine yaklaşık 53 milyar dolar zarar vermiş, GSYH yüzde yirmi oranında değer kaybetmiştir (Cinel, 2020: 127-128).

Son olarak ülke ekonomilerini derinden etkileyen ,sağlık hizmetlerinde aksamalara neden olan bir diğer küresel salgın Covid-19 pandemisidir. 2019 yılının sonlarına doğru ortaya çıkan ve 2020 yılında hızla

yayılan Covid-19 salgınında milyonlarca insan enfekte olmuş, üretim ve tedarik zinciri bozulmuş ve küresel ekonomik şartlar nedeniyle ülke ekonomileri çok ciddi zararlar görmüştür (Eroğlu, 2020: 213-218; Aydemir Çildir & Çildir, 2021).

Covid-19 salgını öncesi yıllarda (2017-2018-2019) Türkiye ekonomisinde herhangi bir olağandışı durum gözlemlenmemiş, enflasyon, işsizlik, GSYİH ve diğer ekonomik göstergeler tahmin edildiği gibi gerçekleşmiştir. Ancak 2020 yılı mart ayı itibariyle Covid-19 salgınının Türkiye'de de görülmesiyle birlikte , idari otoriterler tarafından salgının yayılma hızının yavaşlatılması amacıyla çeşitli önleyici tedbirler alınmış, sınır kapıları kapatılmış ve ülke genelinde sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir. Dolayısıyla ülke genelinde arz talep dengesi bozulmuş, enerji fiyatlarında düşüş meydana gelmiş, makro ekonomik göstergeler durağanlaşmıştır. Özellikle kişi başı milli hasılada düşüşler, enflasyonda artış gözlemlenmiştir (Sertkaya ve Baş, 2021: 149-150).

Diğer taraftan gelişmiş ekonomilerde (ABD, AB, Çin, Japonya, İngiltere) de benzer durumlar meydana gelmiştir. Salgının yayılma hızının artmasıyla birlikte OECD ülke ekonomilerinde küçülmeler olmuş, piyasaların kapalı kaldığı gün sayısındaki artış makro ekonomik göstergeler üzerinde olumsuz etkiler doğurmuştur (Eğri ve Doğaner, 2020: 129-131).

Covid-19 salgının dış ticaret, büyüme, cari açık, enflasyon, faiz ve döviz kuru gibi birçok ekonomik gösterge üzerinde olumsuz etkileri olmuştur. Büyüme oranlarında düşüş, enflasyon ve faiz oranı gibi ekonomik parametrelerde artış yaşanmıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde (Brezilya, Hindistan, Türkiye, Arjantin gibi) döviz kurunda kırılmalar meydana gelmiş,(Eryüzlü, 2020: 11-17; Şanlı, 2020: 598-600), artan risk ortamı sermaye çıkışlarına neden olmuştur. Ani sermaye çıkışları döviz kurunu yükselterek hisse senedi değerlerini ve dış yükümlülükleri olumsuz etkilemiştir (Bakırtaş ve Ozan, 2021: 67).

Nitekim ilgili literatür incelendiğinde Türkiye örneklemi kapsamında Covid-19 pandemisi (vaka ve vefat sayıları) ile döviz kuru arasında bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. Örneğin Ergin Ünal vd. (2020) çalışmasında Covid-19 salgını ile döviz kuru arasındaki ilişki incelenmiş, parametreler arasında uzun dönemli istatistiki olarak anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Yine Merdivanlı (2021) çalışmasında döviz kuru ile Covid-19 pandemisi arasında anlamlı ilişkiler olduğuna yönelik bulgulara ulaşılmıştır. Bu kapsamda Türkiye'de Merkez Bankası artan döviz kurunu baskılamak ve

Türk lirasına değer kazandırmak amacıyla reeskont kredi düzenlemesi ve reel sektöre kredi akışı gibi çeşitli önlemler almıştır (Arabacı ve Yücel, 2020: 96 ;https://www.tcmb.gov.tr).

Ancak salgının küresel bir boyut kazanması ve etkilerinin tüm sektörlerde hissedilmesi nedeniyle 2021 yılının üçüncü çeyreğine kadar döviz kurunda artışlar meydana gelmiştir. Bu noktada idari otoriteler tarafından Kur Korumalı Mevduat Hesabı (KKMH) uygulamasına geçilmiştir. Türk lirasının döviz karşısındaki değerini korumak amacıyla getirilen söz konusu bu uygulama, yatırımcılara kur farkının merkez bankası tarafından ödenmesine ilişkin garanti vermektedir (Yayman, 2022: 526-527).

Bu kapsamda söz konusu bu çalışmanın amacı, döviz kuru artışlarına ilişkin alınan önlemlerden biri olan KKMH'ına ve söz konusu bu finansal aracın raporlanmasına yönelik tespitlerde bulunmaktır. Çalışmada giriş bölümünden sonra Covid-19 pandemisinin ekonomik etkilerine değinilmiş, daha sonra pandemi döneminde alınan önlemlere ve BIST 100 endeksinde yer alan firmaların bağımsız denetim raporlarında yer alan KKMH'ı bilgilerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

2. Covid-19 Pandemisinin Ekonomik Etkileri

Covid-19 salgını ,tüm dünya ülkelerinde etkisini göstermiş ve hemen hemen bütün sektörler (Finans, Tarım, Enerji, Havacılık vs…) üzerinde olumsuz yansımaları olmuştur. Özellikle ülke ekonomilerinin temel ekonomik göstergeleri olan büyüme, faiz, enflasyon, döviz kuru, dış ticaret (ithalat-ihracat) ve iş gücü gibi parametrelerde pandeminin etkileri derin bir şekilde hissedilmiştir.

2.1. Döviz Kuru ve Büyüme Üzerindeki Etkisi

Covid-19 salgınına ilişkin vakaların Türkiye'de görülmeye başladığı 2020 yılının başlarında ,Türkiye ekonomisinde % 4.5 oranında büyüme gerçekleşmiş, GSYH 4.3 trilyon TL'den, 4.4 Triyon TL'ye yükselmiştir. 2020 yılının ilk çeyreğindeki büyüme tüketim ve stok kalemlerinde olmuş ve ekonomik büyümeye en önemli katkıyı sanayi sektörü sağlamıştır (Adıgüzel,2020,s:195). Pandemi sürecinin ağırlaştığı 2020 yılının ikinci çeyreğinde ise Türkiye ekonomisi yaklaşık % 10 oranında küçülme yaşamış, sanayi sektörü %16.5 , hizmet sektörü ise %10.6 oranında daralmıştır (Eroğlu, 2020: 220-221). 2020 yılının ilk çeyreğinde pandemi şartlarının

ağırlaşmasıyla birlikte Türkiye ekonomisinden yabancı sermaye çıkışı gerçekleşmiş, yabancı yatırımcılar 2020 yılının ilk aylarında yaklaşık 3 milyar dolar civarında hisse senedi satmıştır. Dolayısıyla döviz kurlarında artış, Türk lirasında değer kaybı gerçekleşmiştir. Döviz kurlarındaki söz konusu bu artış enflasyonist bir ortam meydana getirmiş olsa da enerji fiyatlarında bir düşüş olmuştur (Adıgüzel, 2020: 196-204).

2.2. İş Gücü Üzerindeki Etkisi

Covid-19 pandemisinde vaka sayılarındaki ciddi artış , ülkeleri sert tedbirler almaya zorlamıştır. Salgının yayılım hızının yavaşlatılması amacıyla sokağa çıkma yasağı , eğitim ve öğretime ara verilmesi ve seyahat yasağı gibi tedbirler alınmıştır. Ancak söz konusu bu durum bazı işyerlerinin küçülmesine hatta kapanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla emek arz ve talebi oldukça olumsuz etkilenmiş, pandemi dönemimde birçok çalışan gelir kaybına uğramıştır.

Özellikle imalat, ticaret , konaklama ve yiyecek sektörü çalışanları iş kaybına uğramışlardır. Diğer taraftan güvenlik, sağlık ve kamu hizmeti çalışanları pandemiden en az etkilenen grup olmuştur. Covid–19 pandemi döneminde mağaza ve iş yerlerinin kapatılması , evde çalışan işçi sayısını artırmıştır. Yapılan araştırmalarda (Örneğin: Brenan, 2020) salgının arttığı dönemlerde çalışanların evde çalışma imkanlarının arttığına yönelik bulgulara ulaşılmıştır (Kara, 2020: 269-282).

2.3. Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi

Covid-19 pandemisinin dünya ekonomisinde önemli bir yeri olan Çin'de ortaya çıkması ve diğer ülkelere hızla yayılması resesyona neden olmuş, ithalat ve ihracat rakamlarında ciddi düşüşler meydana gelmiştir. Emek yoğun üretim gerçekleştiren tarım ve gıda alanlarında faaliyette bulunan şirketler pandemi sürecinden en fazla etkilenen sektör grubu olmuşlardır (Yıldırım, 2021: 283).

Pandemi döneminde yani 2020 yılının ilk çeyreğinde ihracat rakamlarında % 4,50 civarında bir gerileme meydana gelmiş, ikinci çeyreğinde (Mart-Nisan-Mayıs) ise daralmalar % 18.3 - %41.5 - %41 olarak gerçekleşmiştir. Sektörel anlamda ihracat rakamlarındaki en fazla küçülme madencilik ve imalat sektörlerinde olmuştur (Eroğlu, 2020: 221). Benzer şekilde dünya ekonomilerinde ,2020 yılının ilk ve ikinci çeyreğinde daralmalar yaşanmıştır. Örneğin ilk çeyrekte Rusya'nın ihracat

rakamlarındaki küçülme %14 , Çin'in ihracat verilerindeki daralma % 13 olarak gerçekleşmiştir. İkinci çeyrekte ise Rusya'nın ihracatındaki küçülme %31,9 'a yükselerek , pandemi sürecinden en fazla etkilenen ülke Rusya olmuştur. Ülkelerin ihracat verilerindeki küçülmeler ithalatın da daralmasına sebep olmuştur. Dünya ekonomisinde, 2020 yılının ilk üç çeyreğindeki ithalattaki küçülme yaklaşık %5 olarak gerçekleşmiştir (Yıldırım, 2021: 285-290).

3. Pandemi Döneminde Alınan Önlemler ve Kur Korumalı Mevduat Hesabı

Covid-19 salgınına ilişkin vakaların Türkiye'de görülmeye başladığı ilk dönemde , idari otoriteler genel itibariyle salgının yayılma hızının yavaşlatılmasına yönelik tedbirler almışlar; okullar ve işyerleri kapatılmış, spor müsabakaları iptal edilmiştir (Arabacı ve Yücel, 2020: 92). Ancak 2020 yılının ikinci çeyreğinde salgının ekonomi üzerinde olumsuz etkiler oluşturması ve etkilerinin derinden hissedilmesi nedeniyle parasal ve mali önlemler de alınmaya başlanmıştır. Söz konusu bu tedbirlerin bir kısmı aşağıda yer almaktadır (Ereoğlu, 2020: 231; Sertkaya ve Baş, 2021: 152; TCMB, 2020; Hazine ve Maliye Bakanlığı: Covid-19 Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi).

- Mali tedbirler kapsamında prim ve KDV ödemelerinin altı ay ertelenmesi
- Pandemiden etkilenen tüm şirketlere "İşe Devam Kredisinin" verilmesi
- Havacılık sektörüne ilişkin (Yurt içi yolcu taşımacılığı) KDV oranlarının üç ay süreyle %18'den %1'e indirilmesi
- İşletmelere asgari ücret desteğinin verilmesi
- İhtiyaç sahibi vatandaşlara nakdi yardım yapılması
- Yerel yönetimlere (Belediyelere) üç milyon kaynak aktarılması
- Bankaların anapara, taksit ve faiz alacaklarının ertelenmesi
- Parasal önemler kapsamında politika faiz oranının (100 baz puan) indirilmesi
- Yabancı para zorunlu karşılık oranının (500 baz puan) indirilmesi
- İhracatçı şirketlere stok finansman desteğinin sağlanması
- Kredi garanti fonunun 25 Milyar TL'den 50 Milyar TL'ye yükseltilmesi vb…

Covid-19 pandemisinin ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerinin giderilmesi ve en az hasarla atlatılması için idari otoriteler tarafından birçok önlem alınmıştır. Özellikle ulusal paranın yabancı paralar karşısında değerinin korunması amacıyla Türkiye'de Merkez Bankası tarafından çeşitli kararlar alınmıştır. Ancak salgının tüm dünya ülkelerine yayılması ,üretim ve tedarik zincirinde aksamalara neden olması, pandeminin etkilerini süreğen hale getirmiş ve döviz kurundaki yükseliş devam etmiştir. Bu noktada 21.12.2021 tarihinde Merkez tarafından "Türk Lirası Mevduat ve Katılma Hesaplarına Dönüşümün Desteklenmesi Hakkında Tebliğ" ve Hazine ve Maliye tarafından bir basın bildirisi yayınlanmış, Covid-19 pandemisine ilişkin alınan önlemlerden biri olarak nitelendirilebilecek "Kur Korumalı Mevduat Hesabı" uygulamasına geçilmiştir. Kur korumalı mevduat hesabı (KKMH) , döviz mevduat hesaplarının TL mevduat hesabına dönüştürülerek yatırımcıları döviz kurundaki artışlara karşı korumayı amaçlamaktadır (Kaya, 2022: 118).

4. Bulgular

Söz konusu bu çalışmanın amacı, Covid-19 pandemisine yönelik alınan ekonomik tedbirlerden biri olarak nitelendirilebilecek Kur Korumalı Mevduat Hesabı'na ilişkin çeşitli tespitlerde bulunmaktadır. Bu doğrultuda BIST 100 endeksinde yer alan şirketlerin (Bankalar, Spor Kulüpleri ve Sigorta şirketleri kapsam dışı bırakılmıştır) 2022 yılı üçüncü çeyrek denetim raporları incelenmiş, KKMH'ına yatırım yapan şirketler belirlenmiştir. Ayrıca KKMH'ının dönem sonlarında değerlemesi ve değer artış yada azalışlarının raporlanmasına ilişkin çeşitli tespitlerde bulunulmuştur. İlgili bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. KKMH'ına İlişkin Tespitler

Şirketler	Yatırım Tutarı	Faiz + Kur Farkı	Finansal Yatırım (GUD)	Oranı*
AKSA	100,445	12,361	112,806	0.010006526
AKSEN	*	*	398,502,000	0.013801792
ALORKO	*	*	518,077,480	0.029776702
ALKİM	*	11,660,900	*	#DEĞER!
AEFES	*	*	467,711	0.003276091
BIMAS	*	262,646	712,544	0.014761679
COCA COLA	*	*	466,591	0.008170079
CİMSA	*	*	274,762,428	0.026939096
DEVA	*	*	365,823,766	0.048494696
DOHOL	*	-48,087	565,495	0.014603316
DOAS	*	*	1,137,451	0.06930971
ECILC	Hesab Var	Ama; Dipnotta	Tutar Belirtmemiş	#Değer!
ERBOSAN	5,610,000 Dolar	5,272,020	103,889,907	0.067286245

Şirketler	Yatırım Tutarı	Faiz + Kur Farkı	Finansal Yatırım (GUD)	Oranı*
GENIL	*	*	8,330,170	0.003250018
GESAN	*	*	2,690,685	0.000683078
GSDHO	120,614	*	132,147	0.022529545
GUBRF	*	*	94,445,370	0.005385311
SAHOL	*	428,257	1,294,174	0.001122911
HEKTS	*	*	9,457,130	0.000964689
IPEKE	61,742,516	338,735	1,139,998	0.082047926
ISGYO	110,000,000	*	124,698,784	0.015962395
JANTS	*	*	1,182,862	0.000468806
KRDMR	*	*	96,702,960	0.003602145
KARTN	Hesap Var	Ama; Dipnotta	Tutar Belirtmemiş	#Değer!
KONTR	*	15,330,515	66,948,006	0.030502631
KOZAL	61,742,516	338,735	1,139,998	0.089749665
MAVİ	2,000 Dolar	8,841	27,024	0.00458368
MİGROS	*	20,028	*	#DEĞER!
NUGYO	51,942,600	2,056,358	55,586,100	0.037790118
PGSUS	*	92,973,072	534,897,072	0.00643486
PETKM	1,767,907	*	1,905,788	0.040417428
TKFEN	*	*	2,921,743	0.091159101
TCELL	*	*	4,199,549	0.046324315
THYAO	*	*	1,185	0.002100256
TTKOM	262,200 Dolar	*	5,287,997	0.069268109
SISE	*	*	1,700,929	0.012577111
YYLGD	873,322,202	35,635,634 + 40,262,940	949,220,776	0.177807126

* Kur korumalı mevduat yatırımının (Finansal Yatırım GUD) toplam varlık büyüklüğü içerisindeki oranını ifade etmektedir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

BIST 100 endeksinde yer alan şirketlerin (Bankalar, sigorta şirketleri ve spor kulüpleri dışındaki) KKMH'ına ilişkin yatırımları incelendiğinde 37 şirketin yeni bir finansal araç olan KKMH'ına yatırım yaptığı, endekste yer alan diğer firmaların (51 adet) ise ilgili finansal araca yönelik herhangi bir yatırımının olmadığı görülmektedir. 2022 yılı üçüncü çeyrek itibariyle BIST 100 endeksinde KKMH'ına en yüksek oranda yatırım yapan yani KKMH'nın finansal yatırımlar içerisindeki gerçeğe uygun değerinin toplam varlık büyüklüğü içerisindeki oranı en yüksek olan firma "YYLGD" şirketi olmuştur. En düşük oranda yatırım yapan firma ise , "JANTS" şirketi olmuştur. BIST 100 endeksinde yer alan 37 şirketin KKMH'ına yatırımlarına ilişkin tespitler şu şekildedir:

- KKMH'ına yatırım yapan şirketlerin denetim raporları incelendiğinde birçok şirketin denetim raporlarında KKMH'ına ilişkin yeterince açıklama yapılmadığı , yeterli bilgi verilmediği görülmektedir. Örneğin COCA COLA, DEVA,CİMSA,KRDMR, GERSAN,TKFEN ,ALORKO vs… gibi firmaların denetim

raporlarında ilk yatırılan tutar ve GUD değişimi hakkında yeterli bilgi yer almamaktadır.

- Bazı firmaların (ECILC, KARTN) denetim raporlarında KKMH'ı yatırımları olduğu belirtilmiş ancak yatırılan tutar , değerleme farkları ve finansal durum tablosundaki finansal yatırımlar kısmında herhangi bir tutara yer verilmemiştir.
- ALKİM ve MİGROS şirketlerinin denetim raporlarında , yatırım faaliyetlerinden gelirler kısmında KKMH'ı getirisine (Faiz yada kur farkı) ilişkin bilgiler mevcut; ancak dipnotlarda finansal yatırımların GUD'i kısmında ilgili yatırıma ilişkin herhangi bir bilgi yer almamaktadır.
- KKMH'ına yatırım yapan 37 şirketin denetim raporları incelendiğinde sadece 14 şirketin faiz yada kur farkına ilişkin raporlama yaptığı görülmekte, 13 şirket dipnotlarda yatırım gelirleri kısmında pozitif yönde kur farkı yada faiz raporlarken yalnızca DOHOL firması -48,087 TL gider raporlamıştır.
- YYLGD, NUGYO, KOZAL, IPEKE, ERBOSAN, AKSA ve MAVİ şirketleri KKMH'ı yatırımlarına ilişkin ayrıntılı bilgiler vermiştir. Özellikle KKMH'ına yönelik ilk yatırım tutarları , değerleme farkları (faiz+kur) , finansal yatırımlardaki GUD'i hakkında dipnotlarda çeşitli bilgiler yer almaktadır.
- BIST 100 endeksinde yer alan şirketlerin bağımsız denetim raporları incelendiğinde 37 tanesinin KKMH'ına yatırım yaptığı görülmektedir. Ancak firmaların büyük çoğunluğunun dipnotlarında KKHM'ı yatırımlarına ilişkin yeterli bilgi ve açıklama mevcut değildir. Bu durumun temel sebebinin bağımsız denetimi gerçekleştiren bağımsız denetçilerin ve firmaların KKMH'ı yatırımlarını toplam varlıklar içerisinde önemsiz olarak değerlendirmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Yani KKMH'ı yatırım tutarlarının toplam varlıklar içerisinde çok küçük kısmı oluşturması ve yatırımcıların kararlarını etkileyebilecek düzeyde olmaması ilgili yatırıma ilişkin detaylı bilgi vermeyi gerektirmemiş olabilir. Nitekim KKMH'ı yatırımına yönelik dipnotlarda yeterli ve detaylı bilgi veren YYLGD , KOZAL, IPEKE ve ERBOSAN şirketlerinin KKMH'ı yatırımlarının toplam varlık büyüklükleri içerisindeki oranlarının (%17,%8,%8,%6) yüksek olduğu görülmektedir. Yatırım tutarlarının yüksek olması nedeniyle söz

konusu bu şirketlerin KKMH'ı yatırımlarına yönelik detaylı bilgi verdiği söylenebilir.

5. Sonuç

2019 yılının son çeyreğinde Çin'de ortaya çıkıp tüm dünyaya yayılan Covid-19 pandemisinin birçok sosyal ve ekonomik etkileri olmuştur. Büyüme ,enflasyon , dış ticaret , kamu harcamaları ve emtia fiyatları pandemiden en fazla etkilenen parametreler olmuştur. Türkiye ekonomisi Covid-19 pandemisinin ilk ortaya çıktığı 2020 yılının ilk çeyreğinde % 4.5 oranında büyümüştür. Ancak salgının olumsuz etkilerinin arttığı ikinci çeyrekte yaklaşık %10 oranında küçülme yaşamış, en çok daralan sektörler sanayi ve hizmet sektörü olmuştur. Yine benzer şekilde pandemi döneminde Türkiye'de ve diğer ülkelerde tedarik zinciri bozulmuş gıda ve emtia fiyatlarında artış yaşanmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin temel problemi olan dış ticaret açığı ve döviz kurlarında pandemi döneminde ciddi kırılmalar meydana gelmiştir. Salgın sürecinde değişen arz talep dengesi ve yabancı sermaye çıkışları döviz kurlarını yükseltmiş, ulusal paranın değerinin azalmasına sebep olmuştur. Bu noktada idari otoriteler tarafından öncelikle sağlık sektörüne yönelik tedbirler alınmış , sonraki süreçte ise ekonomik önlemlere ağırlık verilmiştir. Covid-19 pandemisinin ekonomik etkilerini gidermek için Türkiye'de parasal ve mali önlemler alınmıştır. Örneğin prim ve KDV ödemelerinin altı ay ertelenmesi , pandemiden etkilenen tüm şirketlere "İşe Devam Kredisinin" verilmesi ve ihtiyaç sahiplerine nakdi yardım yapılması gibi kararlar alınmıştır.

Salgının uzun sürmesi ve etkilerinin yaygınlaşması nedeniyle Türkiye'de 2021 yılının son çeyreğine kadar döviz kurlarında yükseliş meydana gelmiştir. Bu kapsamda Hazine ve Maliye Bakanlı ve Merkez Bankası tarafından Kur Korumalı Mevduat Hesabı uygulamasına geçilmiştir. Kur korumalı mevduat hesaplarının temel amacı , döviz mevduat hesabı sahibi olan yatırımcıları kur değişimlerine karşı korumak ve ülke içerisindeki döviz sıkıntısını gidermektir. Bu doğrultuda söz konusu bu çalışmada BIST 100 endeksinde yer alan şirketlerin KKMH'ı yatırımları incelenmiş ve çeşitli tespitlerde bulunulmuştur. Bankalar, Sigorta şirketleri ve Spor kulüpleri dışındaki BIST 100 endeksinde yer alan firmaların bağımsız denetim raporları incelendiğinde 37 şirketin KKMH'ına ilişkin yatırımlarının olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu şirketlerin bir çoğunun KKMH'ının raporlanmasına yönelik yeterince detaylı bilgi vermediği

görülmüştür. Bu durumun temel sebebinin ise KKMH'ı yatırımlarının toplam varlık büyüklüğü içerisinde önemli bir yere sahip olmaması olduğu düşünülmektedir. Nitekim KKMH'ı yatırımlarının artmasıyla birlikte şirketlerin denetim raporlarında ayrıntılı bilgi verdiği tespit edilmiştir.

Kaynakça

Adıgüzel M. (2020). Covid-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Makroekonomik Analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı* 19(37) Bahar (Özel Ek) s.191-221.

Arabacı, H. & Yücel, D. (2020). Pandeminin Türkiye Ekonomisine Etkileri ve Türkiye Merkez Bankası Tarafından Finansal İstikrarı Sağlamak Amacıyla Alınan Önlemler. *Social Sciences Research Journal*, 9(2), 91-98.

Aydemir Çildir, D., & Çildir, Ç. (2021). Covid-19 Pandemisinde Gelişen Anksiyeteye Yönelik Kavramsal Bir Bakış. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal,* 7(46), 1301-1307.

Bakırtaş İ. & Ozan E.C. (2021). COVID-19'un Ekonomik Etkileri Üzerine Genel Bir İnceleme. *Aksaray Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 13(4) ,59-74.

Bingül Ak, B., Türk, A., Ak, R. (2020). Covid-19 Bağlamında Tarihteki Büyük Salgınlar ve Ekonomik Sonuçları. *Turkish Studies*, 15(4), 189-200.

Cinel E.A. (2020). Covid-19'un Küresel Makroekonomik Etkileri ve Beklentiler. *Politik Ekonomik Kuram* , 4(1), 124-140.

Eğri T. & Doğaner A. (2020). Covıd-19 Ve Ekonomik Kriz: Kobiler Özelinde Bir Değerlendirme Ve Politika Önerileri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Sosyal Bilimler* Özel Sayısı 19(37) Bahar (Özel Ek) s.128-145.

Eroğlu, E. (2020). Covid-19'un Ekonomik Etkilerinin ve Pandemiyle Mücadele Sürecinde Alınan Ekonomik Tedbirlerin Değerlendirilmesi. *International Journal of Public Finance*,5(2), 211-236.

Eryüzlü H. (2020). Covid-19 Ekonomik Etkileri ve Tedbirler: Türkiye'de Helikopter Para Uygulaması. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi* ,3(1),10-19.

Kara E. (2020). Covıd-19 Pandemisi: İşgücü Üzerindeki Etkileri ve İstihdam Tedbirleri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi,* 7(5),269-282.

Kaya, H.P. (2022). Döviz Dönüşümlü Kur Korumalı Türk Lirası Mevduat Hesaplarının Vergi Usul Kanunu Kapsamında Muhasebeleştirilmesi. *Mali Çözüm Dergisi, 32(172), 117-132*

Özmerdivanlı A. (2021). Covid-19 Pandemisi İle Çeşitli Finansal Göstergeler Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi,* 6(Özel Sayı): 172-191.

Sertkaya, B. & Baş, S. (2021). COVID-19 Salgınının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Riskler ve Olası Senaryolar. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21), s.147-167.

Şanlı O. (2020). Keynesyen Model Bağlamında Covıd-19 Pandemisinin Küresel Ekonomiye Muhtemel Etkileri: ABD ve Çin Ekonomileri Üzerine Bir Araştırma. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD),* 7(5), 597-634

TCMB, 2020-II Enflasyon Raporu Bilgilendirme Toplantısı. https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/c939b824-ad26-41b4-b0e1

Ünal Ergün A., Aydın H.A, ve Eren M.V.(2020) Korona Virüs Salgını İle Döviz Kuru Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi: Türkiye Örneği. *Gaziantep Unıversıty Journal Of Socıal Scıences,* Özel Sayı, 244-260.

Yayman, D. (2022). Kur Korumalı Mevduat Hesabına Tanınan Vergi Ayrıcalıklarının Bütçeye Etkileri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31(2), 528-538.

Yıldırım, U. (2021). COVID-19 Pandemisinin Dış Ticaret Üzerine Etkisi: İstatistiksel Bir Yaklaşım. *Fiscaoeconomia*, 5(1), 280-295.

VIII. BÖLÜM

Covid-19 Hastalığı Kaygısı ile İnovatif Davranış İlişkisi: Psikolojik İyi Oluşun Aracılık Etkisi

Oğuz Emre BALKAR [1]
Çetin ÇİLDİR [2]

Atıf / Citation: Balkar, O. E. & Çildir, Ç. (2022). Covid-19 Hastalığı Kaygısı ile İnovatif Davranış İlişkisi: Psikolojik İyi Oluşun Aracılık Etkisi. Oğuz Emre Balkar (Ed.), *Covid-19 Pandemisi Sürecinde Türkiye: Eğitim ve Finans Alanlarında İncelemeler* (ss. 112 - 137). Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Özet

Bu araştırma, Türkiye'deki üniversite öğrencilerinin Covid-19 hastalığına yönelik kaygıları, inovatif davranış düzeyleri ve psikolojik iyi oluş derecelerini belirlemek, ilgili olguların arasındaki ilişkileri araştırmak amacıyla yapılmıştır. Bu bağlamda öncelikle kuramsal bilgilerin doğrultusunda bir anket formu oluşturulmuştur. Gerçekleştirilen bir alan araştırmasıyla Türkiye'de ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde eğitim gören toplam 620 adet öğrenciden çevrimiçi anket aracılığıyla veriler toplanmıştır. Elde edilen verilerin analiz sonuçlarına göre 33 yaş ve üzerindeki yanıtlayıcıların inovatif davranış düzeylerinin ve Covid-19 hastalığı kaygılarının daha fazla olduğu tespit edilmiştir. 28 ile 32 yaş aralığındaki kişilerin Covid-19 hastalığı kaygılarının, 22 yaşının altındaki kişilere göre daha yüksek olduğu, 23 ile 27 yaş aralığındaki kişilerin psikolojik iyi oluş düzeylerinin ise 28 ile 32 yaş arasındakilere ve 22 yaşın altındakilere göre daha yüksek olduğu keşfedilmiştir.

Öte yandan, doktora eğitimi alan katılımcıların, lisans ve yüksek lisans düzeyinde öğrenim gören yanıtlayıcılara göre Covid-19 hastalığı kaygılarının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Ön lisans düzeyinde öğrenim gören katılımcıların, diğer tüm katılımcılara göre daha yüksek psikolojik iyi oluş algılarının olduğu gözlemlenmiştir. İlişkisel analizlere bakıldığında, psikolojik iyi oluş düzeyinin, inovatif davranış derecesini olumlu yönde etkilediği bulgusu öne çıkmıştır. Covid-19 hastalığı kaygısı alt boyutlarından nesnel ve nörotik kaygıların, inovatif davranış ve psikolojik iyi oluş değişkenleri üzerinde anlamlı ve olumsuz yönde etkilerinin olduğu anlaşılmıştır. Benzer şekilde kompulsif davranış düzeyinin, psikolojik iyi oluş derecesi üzerinde anlamlı ve negatif yönde etkisinin olduğu keşfedilmiştir. Ayrıca Covid-19 hastalığı kaygısı ile inovatif davranış arasında psikolojik iyi oluşun aracılık rolü tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 Hastalığı Kaygısı, İnovatif Davranış, Psikolojik İyi Oluş.

[1] Öğretim Görevlisi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü
E-Posta: oguzemrebalkar@gmail.com, **ORCID ID:** https://orcid.org/0000-0001-5853-0926.

[2] Araştırma Görevlisi Doktor, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD.
E-Posta: cetincildir@gmail.com, **ORCID ID:** https://orcid.org/0000-0001-6358-7919.

JEL Sınıflandırması: I12, O30, I31.

Abstract

This research was carried out to determine innovative behavior levels and psychological well-being degrees of university students and their concerns about the Covid-19 disease in Turkey, and to investigate the relationships between the related concepts. In this context, firstly, a questionnaire form was created in line with the theoretical information. Data were collected through an online questionnaire from a total of 620 students studying at associate, undergraduate, graduate, and doctoral levels in Turkey through a field study. According to the results of the analysis of the data obtained, it was determined that the respondents aged 33 and over have a higher level of innovative behavior and Covid-19 disease anxiety. It was discovered that people between the ages of 28 and 32 have higher anxiety about Covid-19 disease than those under the age of 22, and the psychological well-being of people between the ages of 23 and 27 is higher than those between the ages of 28 and 32 and those under the age of 22.

On the other hand, it was found that the participants with doctoral education had higher anxiety about Covid-19 disease than respondents who studied at the undergraduate and graduate level. It was observed that the participants studying at the associate degree level had higher perceptions of psychological well-being than all the other participants. Considering the relational analyzes, the finding that the level of psychological well-being positively affects the degree of innovative behavior came to the fore. It has been understood that objective and neurotic anxieties, which are sub-dimensions of Covid-19 disease anxiety, have significant and negative effects on innovative behavior and psychological well-being variables. Similarly, it was discovered that the level of compulsive behavior had a significant and negative effect on the degree of psychological well-being. In addition, the mediating role of psychological well-being was determined between the anxiety of Covid 19 disease and innovative behavior.

Keywords: Covid-19 Disease Anxiety, Innovative Behavior, Psychological Well-Being.

JEL Classification: I12, O30, I31.

1. Giriş

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 31 Aralık 2019'da, Çin'in Hubei eyaletindeki Wuhan şehrinde artan sayıda atipik pnömoni vakası konusunda uyarılmıştır (Cascella vd., 2022). SARS-CoV-2 (veya yeni Koronavirüs) olarak adlandırılan yeni virüs, şiddetli akut solunum sendromuna ve Covid-19 olarak adlandırılan hastalığa neden olmuştur (Gorbalenya vd., 2020). Vaka sayısındaki artış ve yeni virüsün kısa sürede küresel çapta yayılması, WHO'nun, 11 Mart 2020 tarihinde "pandemi" olarak ilân etmesine yol açmıştır (WHO, 2020).

Gerçekleşen bu olayların akabinde ülkeler, salgının yayılmasını önlemek amacıyla, eğitim alanı gibi birçok alanda çeşitli önlemler almışlardır. Bunlardan biri olarak ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde öğrenim gören öğrenciler için birçok üniversite, hâli hazırdaki

veya ilk defa oluşturulan/kullanılan uzaktan eğitim platformlarını aktif hâle getirmişlerdir. Ancak yüz yüze yapılan eğitimden, sanal ortama taşınarak çevrimiçi eğitime dönülmesi, çeşitli sorunları da beraberinde getirmiştir.

İnsanların sosyal ortamlarından uzaklaşmak zorunda olmaları, Covid-19 hastalığına yönelik kamuoyunda panik ve endişe ortamının hâkim olması, hastalığa yakalanan ve/veya ölen kişi sayısının her geçen gün artması gibi sorunlar, öğrencilerin psikolojik iyi oluş durumlarını da etkilemiştir. Covid-19 hastalığına yönelik kaygıların da artmasıyla birlikte bu durum, birçok araştırmacının ve uygulayıcının dikkatini çekmiştir.

Bu bağlamda, literatürdeki araştırmalarda Covid-19 hastalığı kaygısı, psikolojik iyi oluş, sosyal izolasyon, kişisel problemler gibi birçok konunun ele alındığı görülmüştür. Ancak inovatif davranış değişkenini de içerisine alan çalışmaların sınırlı sayıda yer aldığı görülmüştür. Özellikle uzaktan eğitim sürecinde, öğrencilerin ilgili platformlara hızlı bir şekilde adapte olabilme durumları, karşılaştıkları sorunlar karşısında çözüm üretebilmeleri gibi yaratıcı/yenilikçi olmalarını gerektiren becerilerini ve/veya algılarını ölçümlemenin önemli olduğu düşünülmüştür.

Belirtilen yönüyle yazında bir eksiklik olduğu düşünülen bu hususa yönelik ilgili araştırmamızda; Covid-19 hastalığı kaygısı ile inovatif davranış arasında bir ilişkinin olup olmadığı, psikolojik iyi oluşun bu ilişkide bir aracılık rolü oynayıp oynamadığı araştırılmıştır. Türkiye'deki üniversitelerde kayıtlı olan öğrencilere yönelik bir alan araştırmasıyla veriler toplanmış ve çeşitli istatistiksel yöntemlerle analiz edilerek değerlendirilmiştir.

2. Kuramsal Çerçeve

Alan yazını incelendiğinde, pandemiyle birlikte Covid-19'u ve onun bireyler ile kurumlar üzerindeki etkisini sosyal bilimler çerçevesinden inceleyen pek çok çalışmaya rastlanmaktadır. Ancak bunlardan pek azının, bu çalışmanın temelini oluşturan kaygı, inovatif davranış ve psikolojik iyi oluş kavramlarıyla birlikte ele aldığı görülmektedir. Bu bölüm içerisinde Covid-19 merkezli söz konusu kavramlar ele alınarak literatürdeki çalışmalara dair bilgi verilmektedir.

2.1. İnovatif Davranış

İnovasyon kavramına yönelik literatürdeki çalışmalar incelendiğinde, farklı yaklaşımların bulunduğu görülmektedir. İlgili yaklaşımlarda; "yenilik", "yaratıcılık", "bilim", "teknoloji" ve " araştırma" gibi olgular ön plana çıkmaktadır. Örneğin Balkar ve Pınar (2022) inovasyonu, "kişiye ya da organizasyona belirli bir fayda yaratacak yenilikler"; Soete ve diğerleri (2009), "yeteneklere bağlı olarak çıkan yenilik süreci" ve Trott (2005) ise "değer yaratan faydalı yenilikler" olarak betimlemektedirler.

Benzer şekilde inovatif davranış kavramının da farklı şekillerde tanımlandığı görülmektedir. Thurlings ve arkadaşlarına (2015) göre inovatif davranış; "farklı fikirlerin yaratılması, gelişimi, uygulanması, tanımlanması" gibi süreçleri ele almaktadır. West ve Farr (1990) ise inovatif davranışı; "rol performansına, gruba veya kuruluşa fayda sağlamak için bir iş rolü, grup veya kuruluş içinde yeni fikirlerin kasıtlı olarak oluşturulması, tanıtılması ve uygulanması" olarak tanımlanmaktadır.

Bu bağlamda inovatif davranışın farklı aşamalardan geçtiği anlaşılmaktadır (Karani vd., 2022). İlk aşama, keşfetme ve kullanma yoluyla yeni fikirler ürettiği fikir üretimi (Miron-spektor vd., 2011); ardından fikirlerin test edildiği ve kişinin etrafından gelen eleştiri ile geri bildirimlere açık olduğu fikir geliştirme (A. Cohen ve Erlich, 2015) ve son olarak da yeni fikirlerin uygulamaya koyulduğu fikir uygulama aşamasıdır (De Spiegelaere vd., 2014; Detert ve Burris, 2007). Başka bir deyişle, inovatif davranışın üç boyutu; fikir üretme (sorun tanıma), fikir geliştirme (tanıtma ve yayma) ve fikir gerçekleştirme (uygulama) şeklinde sıralanabilmektedir (Ismail ve Mydin, 2019; Janssen, 2000). İlgili çerçevede inovatif davranış, daha net faydalı bileşenler içeren geniş bir fayda yelpazesi üretmede daha fazla yaratıcılık anlamına gelmektedir (de Jong ve Den Hartog, 2007).

İnovatif davranış konusuna ilişkin yazında birçok çalışma yer almaktadır. Bunlardan bir tanesi olarak Karani ve diğerlerinin (2022) yapmış oldukları çalışmada; psikolojik sözleşme ihlalinin, Covid-19 salgını sırasında evden çalışanların, yenilikçi davranışları ve zihinsel refahları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Veriler 258 katılımcıdan yapılandırılmış bir anket yoluyla toplanmış, hipotezler ise yapısal eşitlik modellemesi (YEM) kullanılarak test edilmiştir. Covid-19 salgını sırasında, özellikle evden çalışanlar için psikolojik sözleşme ihlali ile yenilikçi davranış ve psikolojik iyi olma hâli arasında bir ilişki olduğu bulunmuştur. Çalışma, karşılanmayan beklentilerin örgütün etkinliğine zarar veren yenilikçi davranışların azalmasına yol açtığını ve aynı zamanda sosyal ve finansal belirsizlik çağında bireye zarar veren refahı azalttığı sonucuna ulaşmıştır.

Bu araştırmaya ek olarak yine Karani ve arkadaşları (2022), bir önceki çalışmanın devamı niteliğinde olan bir diğer araştırmayı gerçekleştirmişlerdir. Bu çalışmada, psikolojik sözleşme ihlali, iyi olma hâli göstergeleri ile yenilikçi davranış arasındaki ilişkiyi anlamayı amaçlanmıştır. Veriler, 238 akademisyenden yapılandırılmış bir anket yoluyla toplanmıştır. Hipotezler yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak test edilmiştir. Psikolojik sözleşme ihlali ile refah ve yenilikçi davranış arasındaki ilişkiye aracılık ettiği bulunmuş, Covid-19 pandemi koşullarında, karşılanmayan beklentilerin akademisyenler üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2.2. Psikolojik İyi Oluş

İyi olma hâli, insanların yaşamlarına ilişkin yaptıkları çok çeşitli değerlendirmeleri kapsayan geniş bir terimdir. Her ne kadar iyi olma hâli son derece öznel bir yapıya sahip olsa da - sonuçta hayatlarımız hakkında nasıl hissettiğimiz ve düşündüğümüzdür - temel sonuçlar ve alanlarla ilişkilendirilen çok nesnel yollarla ölçülebilmektedir (Kansky ve Diener, 2020).

İyi olma hâli, üzerine yapılan araştırmalar iki teorik perspektiften yürütüldüğü görülmektedir. Bunlardan bir tanesi öznel refaha odaklanan hedonik gelenek ve psikolojik refaha odaklanan eudemonik gelenek şeklindedir (Otálora ve Barros, 2014). İkincisi ise Ryff (1989) tarafından sunulan ve ana önermeleri sentezleyen çok boyutlu modelin etkisi nedeniyle bilim camiasında en çok ilgi gören yaklaşımdır. Burada, "kendini kabul etme, olumlu ilişkiler, özerklik, çevreyi ve kendi yaşamını etkin bir şekilde yönetme becerisi ve yaşamda amaç ve anlam inançları ile ilgili olumlu işleyiş göstergelerini vurgulayan yeteneklerin ve kişisel gelişimin geliştirilmesi" olarak tanımlanmaktadır (Kansky ve Diener, 2020).

Öte yandan Sonnentag (2015)'a göre, iyi olma hâlinin temel kavramı "kişinin kendini iyi hissetmesi ve/veya yaşamında özgün ve anlamlı hissetmesinin öznel deneyimi" şeklindedir. Burada birey, olumlu ya da olumsuz duyguları deneyimleyebilmektedir. Mutluluk, neşe, heyecan, coşku gibi duyguların yanı sıra sakinlik veya memnuniyet gibi düşük değerli olumlu duygular ile öfke, korku ve kızgınlık gibi yüksek değerlikli olumsuz duyguların yanı sıra üzüntü, endişe veya kaygı gibi daha düşük değerlikli duyguları da içermektedir (Kansky ve Diener, 2020). Birlikte ele alındığında, yüksek öznel iyi oluşa sahip bir kişi yüksek yaşam memnuniyeti ve olumlu duygulanım ile düşük olumsuz duygulanımı tecrübe edinmektedir (Diener vd., 1999). Başka bir yaklaşıma göre ise iyi olma hâli göstergeleri, zihinsel iyi olma hâli ve öznel iyi olma hâli (mutluluk) şeklinde ikiye ayrılmaktadır (Karani vd., 2022).

Zihinsel iyi olma hâli, etkili insan işleyişinin özü olarak belirtilmektedir (Ryff, 2017). Linton ve diğerlerine (2016) göre zihinsel iyi olma "bir kişinin yaşamının psikolojik, bilişsel ve duygusal kalitesini" göstermektedir. Bu, bireylerin yaşamlarının durumu hakkında sahip oldukları düşünce ve duyguları ve bir kişinin mutluluk deneyimini içermektedir. Ruhsal açıdan iyi olma hâli, ruh sağlığı sorunlarından farklıdır ve sadece ruhsal hastalıkların yokluğu değil, bireyin sosyal ortamda işlev gösterebildiği olumlu ruh hâlini ifade etmektedir (Williamson, 2011). Bu noktada, sürekli değişen çağın sonucu olarak ruh sağlığı kaygı ve depresyondan muzdarip olduğu öne sürülmektedir (Karani vd., 2022).

Bununla beraber öznel iyi olma hâli; mutluluk, esenlik ve memnuniyet gibi birçok farklı tanımla ilişkilendirilmiştir. Öznel iyi olma

hâli esasen insanları neyin mutlu ettiğini ve hayattan memnun kıldığını anlamaya çalışmaktadır (Diener, 1984). Dış koşullar (örneğin zenginlik) ile mutluluk düzeyleri arasındaki zayıf korelasyonun bilinmesi, öznel iyi olma hâline olan ilgiyi artırmıştır (Layard, 2011). Mutluluk, hoşnutluk, memnuniyet, zevk ya da neşe gibi bir zihin durumu ya da duygu şeklinde tanımlanmaktadır (Karani vd., 2022). Burada mutluluk, bireyin iyi olma hâlinin önemli bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Hills ve Argyle, 2002). Ancak mevcut literatürde mutluluk, çoğunlukla iş ve yaşam memnuniyeti ile ilişkilendirilmektedir (Saari ve Judge, 2004).

Belirtilen çerçevede öznel iyi olma hâliyle (esenlik, refah) ilişkili bir dizi alan bulunduğu literatürde dile getirilmiştir (Kansky ve Diener, 2020). Bunlar, "sosyal ilişkiler", "iş ve gelir", "fiziksel sağlık" ve "ruh sağlığı" olarak sıralanmaktadır.

- Sosyal İlişkiler: Sosyal ilişkiler ile öznel refah arasında çok güçlü bağlar olduğu bilinmektedir (Frisch, 2005; Oishi vd., 2007). Örneğin, yapılan bir çalışmada mutlu insanların güçlü sosyal ilişkilere sahip olduğu görülmüştür (Diener ve Seligman, 2002). Aynı şekilde başka bir araştırmada, sosyal ilişkilerle ilgili olarak, mutlu insanların daha popüler ve sempatik olma eğilimine sahip oldukları belirtilmiştir (Boehm ve Lyubomirsky, 2008). Dahası, deneysel çalışmalardan elde edilen kanıtlar da benzer şekilde olumlu ruh hâli ile sosyal faydalar arasındaki bağlantıyı desteklemektedir. Olumlu ruh hâlindeki bireylerin; daha sosyal, konuşkan ve işbirlikçi olma olasılığının daha yüksek olduğu ifade edilmektedir (Carnevale, 2008; Cunningham, 1988).
- İş ve Gelir: Öznel refahın bir diğer faydasının da iş ve gelir alanında olduğu belirtilmektedir. Daha yüksek gelir elde edenlerin, geçim sıkıntısı çekenlere kıyasla daha mutlu oldukları yaygın bir varsayımdır. Bununla birlikte araştırmalar, meslek ve aile geliri gibi olası karışıklıkları kontrol ettikten sonra bile mutlu insanların nihayetinde daha iyi bir iş ve gelire sahip olma olasılıklarının yüksek olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde iyi bir işe ve gelire sahip insanların, daha fazla mutlu olabildiklerini de belirtmektedir (De Neve ve Oswald, 2012; Diener vd., 2002; Peterson vd., 2011).
- Fiziksel Sağlık: Uzun ömürlülük de dâhil olmak üzere, esenlik ve sağlık arasındaki ilişkiyi destekleyen çok sayıda araştırma bulunmaktadır (Cohen ve Rodriguez, 1995; Pressman vd., 2013; Weiser, 2012). Örneğin, daha yüksek pozitif duygulanım, daha düşük kardiyovasküler, enflamatuar ve nöroendokrin sorunlar, daha düşük kan yağı ve kan basıncı ve daha sağlıklı vücut kitle indeksi dahil olmak üzere birçok olumlu sağlık sonucuyla bağlantılıdır (Blanchflower vd., 2012; Steptoe vd., 2005).

- Ruh Sağlığı: Fiziksel sağlıkla olan ilişkisine ek olarak öznel iyi oluş, psikolojik sağlıkla da ilişkilidir. Önceki araştırmalarda genel olarak yüksek öznel iyi oluş, spektrumun bir ucunda; depresyon, anksiyete ve diğer ruhsal sıkıntıları ise diğer ucunda olarak değerlendirilmiştir. Örneğin, mutlu insanların çok düşük düzeyde ruh sağlığı semptomlarına sahip oldukları görülmüştür (Diener ve Seligman, 2002). Aynı şekilde yüksek öznel iyi oluş; anksiyete, depresyon ve yalnızlık gibi ruh sağlığı semptomları geliştirme olasılığının daha düşük olmasıyla ilişkilendirilmiştir (Kansky vd., 2016).

Bahsedildiği üzere popüler bir alan olarak psikolojik iyi oluş ile ilgili yapılan çalışmaların sayısı giderek artmaktadır. Bunlardan biri olarak Mamani-Benito ve diğerlerinin (2022) çalışmalarında meslek öncesi stajyerler arasında anksiyete, depresyon, psikolojik iyi oluş ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. İlgili çalışmada veriler, 1011 meslek öncesi stajyerlerden anket yoluyla toplanmıştır. Yapılan analizlerin sonucunda; depresyon ile yaşam memnuniyeti arasında negatif bir ilişkiye, anksiyete ile yaşam memnuniyeti arasında pozitif bir ilişkiye ulaşılmış, ayrıca depresyon ve yaşam memnuniyeti ile ilişkili olarak psikolojik iyi oluşun aracılık etkisi olduğu gösterilmiştir. Covid-19 salgını sırasında da destek sağlayan meslek öncesi sağlık stajyerlerinin yaşam memnuniyetlerini artırmaya yönelik müdahalelerin gerektiğine yönelik sonuca ulaşılmıştır.

Başka bir çalışma, Sun ve arkadaşları (2020) tarafından gerçekleştirilmiştir. İlgili araştırmada; üniversite öğrencilerinin algılanan mevcut akran desteği, duygusal refah ve depresif belirtiler arasındaki ilişkileri incelenmiştir. 255 üniversite öğrencisinden anket yoluyla toplanan verilerin analiziyle, ortaya koydukları hipotezleri test etmişlerdir. Algılanan mevcut akran desteğinin depresif belirtilere olumsuz katkıda bulunduğunu; duygusal refahın hem olumsuz hem de olumlu göstergeleri, algılanan mevcut akran desteği ile depresif belirtiler arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini bulmuşlardır. Covid-19 salgını sırasında gençlerin yüksek depresif belirtiler gösterdiği bu yüzden de gençlerin psikolojik ve duygusal ihtiyaçlarını desteklemek gerektiği sonucuna ulaşmışlardır.

2.3. Covid-19 Hastalığı Kaygısı

WHO'nun bu sağlık sorununu pandemi olarak ilan etmesinin etkisiyle beraber insanların virüse karşı ne şekilde önlem almaları gerektiği konusunda, panik ve belirsizliklerin olduğu bir ortam ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda bireylerin SARS-CoV-2 enfeksiyonuna karşı kendilerini koruyabilmeleri için kişisel hijyenin (örn. ellerin sık sık yıkanması, el dezenfektanı kullanılması vb.) önemi vurgulanmakla birlikte belli başlı

önlemler alınmaya çalışılmıştır (Aydemir Çildir ve Çildir, 2021). İlgili önlemler virüsün yayılmasını engellemekte yetersiz kaldığında (virüsün geniş ölçekli yayılma kapasitesinin etkinliği göz önüne alındığında) bazı devletler, WHO ile mutabık kalarak sosyal mesafeyi bir kamu politikası olarak benimsemişlerdir. Başka bir deyişle, Covid-19 vakalarının sayısını azaltmak için insanların evde kalması, halk sağlığı sistemlerini çökmekten korumak için mümkün olduğunca başkalarıyla temastan kaçınması ve böylece kitlesel bir ölüm olayının önlenmesi hedeflenmiştir (Silva vd., 2021).

Bu sosyal mesafe önlemlerinin bir sonucu olarak, insanların ruh sağlığı endişeleri ciddi şekilde etkilenmiştir (Zhu vd., 2021). İstemsiz izolasyon insanın sosyal doğasını bozduğundan dolayı, sosyal temasın aniden azalması, olumsuz psikolojik sonuçlar doğurmuş, artan anksiyete, depresyon ve diğer psikotik duygusal spektrum bozuklukları gibi ciddi psikolojik sendromların semptomlarının geliştiğine dair raporlar yayınlanmıştır (Pietrabissa ve Simpson, 2020). Söz konusu raporlar, sosyal ilişkilerin aniden kısıtlanmasının genel psikolojik refah üzerindeki etkisini anlamak için yeterli görülmektedir. Hem sosyal izolasyona hem de bunun psikolojik refah üzerindeki sonuçları, virüsle enfekte olma ve/veya ölme korkusu nedeniyle ortaya çıkmakta olduğu anlaşılmakla birlikte bu korkunun, medya tarafından yayınlanan bol miktarda bilgi seli tarafından güçlendirildiği de öne sürülmektedir (Silva vd., 2021).

Araştırmacıların ve uygulayıcıların dikkatini çeken bu konuya yönelik Silva ve arkadaşları (2021), bir çalışma gerçekleştirilmiştir. İlgili araştırmada; ölümle ilgili endişelerin ve kaygının, psikolojik iyi olma hâliyle ilişkisini araştırmışlardır. Covid-19 haberlerine maruz kalan 352 kişiden anket yoluyla verileri toplamışlar ve Jamovi istatistik yazılımı üzerinden oluşturdukları modelleri test etmişlerdir. Ölüm korkusundaki bireysel farklılıkların iyi olma hâliyle ilişkili olduğunu ve bu ilişkiye Covid-19 karşısında duyulan kaygının aracılık ettiğini bulmuşlardır. Sonuç olarak sosyal ortamında Covid-19 salgınına yönelik endişe duyan bireylerin, psikolojik iyi olma hâlini daha düşük algıladıkları anlaşılmıştır.

Başka bir çalışma ise Zhu ve diğerleri (2021) tarafından yapılmıştır. Covid-19 sırasında sosyal mesafenin, halkın zihinsel sağlığı için bir tehdit oluşturabilecek bir yabancılaşma hissine neden olduğunu belirten araştırmacılar, yabancılaşmanın arabuluculuk etkisini ve anksiyete ve depresyonun nasıl yönetildiğini göz önünde bulundurarak olumsuz duygular ile Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamışlardır. Bunun için ise Covid-19 salgını sırasında 7145 katılımcı üzerinde, kendi tasarladıkları bir çevrimiçi anketler aracılığıyla araştırmayı yürütmüşlerdir. Yapmış oldukları analiz sonrası hipotezlerinin desteklendiği ve değişkenlerin doğrudan ve dolaylı etkilerinin hepsinin, kaygı düzeyi tarafından hafifletildiği bulunmuştur. Sonuç olarak sosyal

mesafe, duygusal bozuklukların ılımlaştırdığı yabancılaşma hissi ile bireylerin zihinsel sağlığı üzerinde bir etkiye sahip olabileceği belirtilmiştir.

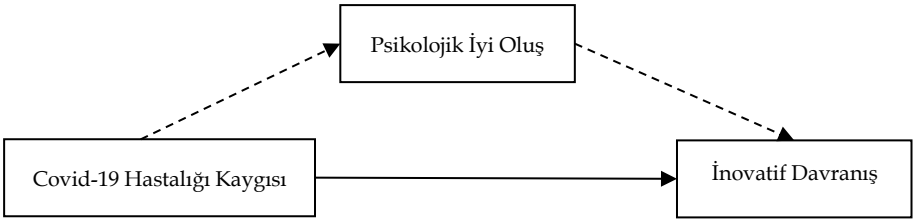
3. Alan Araştırması

Araştırmanın bu bölümünde, oluşturulan çalışma modeli ile yapılandırılan hipotezler belirtilmiştir. Ayrıca kullanılan veri toplama yöntemi, araştırma evreni ve örneklemine yönelik açıklayıcı bilgilere yer verilmiştir. Genel olarak yazındaki kuramsal bilgilerin ışığında, alan araştırması prosesi planlanmış ve literatürdeki örneklerinden esinlenilerek, uygun istatistiksel yöntemlerle veriler değerlendirilmiştir.

3.1. Çalışmanın Modeli, Hipotezleri ve Ölçüm Araçları

Literatür incelendiğinde, Covid-19 Hastalığı Kaygısı ile İnovatif Davranış arasında anlamlı bir ilişkinin olduğuna dair bazı kanıtların olduğu görülmektedir. Ancak yazından elde edilen bilgiler doğrultusunda, Psikolojik İyi Oluş değişkeninin aracılık rolüne yönelik herhangi bir bulguya rastlanılmamıştır. Bu bağlamda değerlendirilen araştırma problemine yönelik çalışmanın modeli, Şekil 1'deki gibi oluşturulmuştur.

Şekil 1. Çalışmanın Modeli

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 1'de görüldüğü üzere bu araştırmada Psikolojik İyi Oluş değişkeninin; Covid-19 Hastalığı Kaygısı ile İnovatif Davranış değişkenleri arasındaki ilişkide aracılık rolü oynayıp oynamadığı araştırılmak istenmiştir. Bu bağlamda, tarama araştırması yaklaşımı benimsenmiştir. Sonrasında yazındaki kullanılan veri toplama yöntemleri değerlendirilmiştir. Sıklıkla anket ile veri toplama yönteminin tercih edildiği görülmüştür.

Benzer şekilde anket ile veri toplama yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, seçili örneklemde yer alan katılımcılardan elde edilen birincil verilerden faydalanılmıştır. Çalışma değişkenleri arasındaki ilişkilerin değerlendirilebilmesi için bazı ölçekleri içerecek şekilde bir anket formu hazırlanmıştır. Bu anket formu, dört bölümden oluşmaktadır. İlk üç bölüm altındaki ölçekler için 7'li Likert derecelemesi (1: Kesinlikle Katılmıyorum - 7: Kesinlikle Katılıyorum) kullanılmıştır. Son bölümde ise demografik sorulara yer verilmiştir.

Birinci bölümde, katılımcıların "Covid-19 Hastalığı Kaygısı (CHK)" algılarını değerlendiren bir ölçek bulunmaktadır. Şahin ve Tetik Küçükelci (2021) tarafından geliştirilen bu ölçekte; "Nesnel ve Nörotik Kaygı (NNK)" boyutu altında 12 adet önerme, "İnsanlarla Temas Kaygısı (İTK)" faktörü altında beş adet ifade, "Kompulsif Davranış Düzeyi (KDD)" boyutu altında üç adet önerme ve "Uyku Hijyeni (UH)" faktörü altında iki adet ifade bulunmaktadır. Ayrıca tüm faktörler altındaki maddeler, olumsuz önermeler olarak yer almaktadır.

Burada nesnel kaygılar, "bireyin mevcut yaşamında dışarıdan gelen bir tehlikeye karşı, tehlikenin düzeyi ile orantılı olan ve başkaları tarafından normal olarak algılanan tepkileri"; nörotik kaygılar ise "kişinin geçmiş tecrübelerinden kaynaklanan güdüsüz, subjektif bir duruma veya gerçekleşip gerçekleşmeyeceği belirsiz bir duruma verdiği tepkiler" şeklinde ifade edilmektedir. Şahin ve Tetik Küçükelci (2021), ilgili boyutların tek faktör (NNK) altında yer aldığını tespit etmişlerdir. Öte yandan İTK, "Bireyin başkalarıyla ve kamusal alanlarda ortak faaliyetlerde bulunmaktan kaçınması"; KDD, "rahatsız edici düşüncelerden kaçınmak için bireylerin belirli eylemleri tekrarlamaları" ve UH ise "18 yaşından büyük bireylerin yedi ile dokuz saat arası bir sürede kâbus görmeden kesintisiz uyuyabilmesini" belirtmektedir (Şahin ve Tetik Küçükelci, 2021).

Bununla beraber ikinci bölümde, katılımcıların "İnovatif Davranış (İD)" ölçümleyen bir ölçek bulunmaktadır. Scott ve Bruce (1994) tarafından geliştirilen bu ölçeğin, Türkçe'ye uyarlaması Çalışkan ve diğerleri (2019) tarafından gerçekleştirilmiştir. İlgili ölçekte, tek boyut altında altı adet önerme yer almaktadır. Burada "yenilikçi davranış" olarak da ifade edilebilen İD; bireysel açıdan bakıldığında, "kişinin yeni ve yararlı fikirler üretebilme, geliştirebilme ve gerçekleştirebilme" durumunu göstermektedir (Scott ve Bruce, 1994).

Son olarak üçüncü bölümde ise katılımcıların "Psikolojik İyi Oluş (PİO)" algılarını çözümleyen, sekiz adet ifadenin yer aldığı bir ölçek bulunmaktadır. Belirtilen ölçeğin Diener ve diğerleri (2009) tarafından geliştirildiği bilinmektedir. Ölçeğin geçerlilik ve güvenirlik çalışmalarını yaparak Türkçe'ye uyarlayan Telef (2013)'in çalışmasındaki hâli, bu araştırmada kullanılmıştır. Ardından, alan araştırması Türkiye'deki üniversite öğrencileri üzerinden yürütülmesi planlanmıştır. Bu bilgiler doğrultusunda, sunulan çalışma modeline ve yazındaki kuramsal çerçeveye uygun bir şekilde oluşturulan hipotezler, aşağıda belirtilmiştir.

H1 : Üniversite öğrencilerinin Covid-19 hastalığı kaygıları, inovatif davranış düzeylerini olumsuz yönde etkilemektedir.

H1a : Üniversite öğrencilerinin nesnel ve nörotik kaygıları, inovatif davranış düzeylerini olumsuz yönde etkilemektedir.

H1b : Üniversite öğrencilerinin insanlarla temas kaygıları, inovatif davranış düzeylerini olumsuz yönde etkilemektedir.

H1c : Üniversite öğrencilerinin kompulsif davranış düzeyleri, inovatif davranış düzeylerini

olumsuz yönde etkilemektedir.

H1d : Üniversite öğrencilerinin uyku hijyeni sıkıntı düzeyleri, inovatif davranış düzeylerini olumsuz yönde etkilemektedir.

H2 : Üniversite öğrencilerinin Covid-19 hastalığı kaygıları, psikolojik iyi oluş düzeylerini olumsuz yönde etkilemektedir.

H2a : Üniversite öğrencilerinin nesnel ve nörotik kaygıları, psikolojik iyi oluş düzeylerini olumsuz yönde etkilemektedir.

H2b : Üniversite öğrencilerinin insanlarla temas kaygıları, psikolojik iyi oluş düzeylerini olumsuz yönde etkilemektedir.

H2c : Üniversite öğrencilerinin kompulsif davranış düzeyleri, psikolojik iyi oluş düzeylerini olumsuz yönde etkilemektedir.

H2d : Üniversite öğrencilerinin uyku hijyeni sıkıntı düzeyleri, psikolojik iyi oluş düzeylerini olumsuz yönde etkilemektedir.

H3 : Üniversite öğrencilerinin psikolojik iyi oluş düzeyleri, inovatif davranış düzeylerini olumlu yönde etkilemektedir.

H4 : Üniversite öğrencilerinin Covid-19 hastalığı kaygıları ile inovatif davranış düzeyleri arasındaki ilişkide, psikolojik iyi oluş düzeylerinin anlamlı bir aracılık etkisi bulunmaktadır.

3.2. Araştırma Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, Türkiye'deki üniversitelerde kayıtlı olan öğrenciler oluşturmaktadır. Bu doğrultuda evren büyüklüğünü belirlemek için ilk olarak Yükseköğretim Kurulu (YÖK)'nun paylaştığı istatistiklere erişilmiştir. Ulaşılan bilgiler doğrultusunda, 2021-2022 eğitim ve öğretim döneminde Türkiye'deki üniversitelerde kayıtlı toplam 8,240,997 adet öğrencinin olduğu tespit edilmiştir (YÖK, 2022)

Ancak burada çalışma evrenindeki birey sayısının oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Böyle bir durumda, tüm kişilere ulaşmak mümkün olmadığından ve evren içerisinde farklı gruplar bulunmasından dolayı, İnce ve diğerlerinin (2019) önerdiği üzere örneklem seçim yoluna gidilebilmektedir. Öte yandan seçim yapılsa bile, örneklem miktarı da oldukça fazla olmaktadır. Benzer durumlar için Şimşek (2018); yüksek örneklem miktarlarının, beraberinde dağılımının normale yaklaşma durumunu getirdiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla Baştürk ve Taştepe (2013)'nin de ifade ettiği gibi %95 güven düzeyinde, 100,000 kişi ve üzeri bir evren için yeterli örneklem miktarının yaklaşık 384 ve üzeri olduğu düşünülmektedir.

Önceki başlık altında belirtilen anketin anlaşılma durumunun tespit edilmesi için 30 kişi üzerinden bir pilot çalışma yapılmıştır. Ayrıca ilgili alandan üç uzman araştırmacıya anket gönderilerek, incelemeleri istenmiştir. Bu iki süreçten gelen değerlendirmeler doğrultusunda; sorunlu veya anlaşılamayan kısımlar düzeltilerek, ankete son hâli verilmiştir. İlgili çerçevede araştırmanın örneklemindeki kişilere, çevrimiçi ortamda düzenlenen anket formu, sosyal medya kanalları aracılığıyla ulaştırılmıştır. Bireylerin gönüllü olarak katılım gerçekleştirmeleri esas alınmıştır. Ayrıca

Eren (2016)'in belirttiği gibi katılım, sosyal medya kanalları aracılığıyla da teşvik edilmiştir.

Bununla beraber, katılımcıların eğitim durumlarına (Ön Lisans, Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora) göre sayılarını eşitlemek adına, anket paylaşma ve veri toplama süreci eş zamanlı kontrol edilmiştir. Erişilen 654 adet katılımcıya ait gözlemlerden, eksik ya da yanlış bilgilerin bulunduğu ve Mahalanobis sınır değer ölçütlerine göre uymayan aykırı gözlemler çıkarılmıştır (Esen ve Timor, 2019). Sonrasında kullanılabilir olan, eşit oranda eğitim durumuna göre dağılan ve örneklem yeterliliğine uyan 620 gözlem üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir.

4. Bulgular

Alan araştırmasından elde edilen veriler, SPSS paket programıyla ve yazılıma eklenen "Process" adlı bir makro ile analiz edilerek değerlendirilmiştir. İlk olarak ölçeklerin geçerlilik ve güvenirlikleri ele alınmıştır. Ardından tanımlayıcı istatistikler, korelasyon ve regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Son olarak da aracılık analizi uygulanmış ve erişilen bulgular yorumlanmıştır.

4.1. Ölçeklerin Geçerlilik ve Güvenirlikleri

Çalışmada kullanılan ölçeklerin geçerlilik ve güvenirlik durumları burada değerlendirilmiştir. Ölçeklerdeki değişkenlerin ve alt boyutlarının orijinal çalışmalarında olduğu gibi "Cronbach's Alpha (α)" değerlerinin 0.70 ve üzerinde çıkması güvenilir olduklarını göstermiştir (George ve Mallery, 2003). Ancak "Keşfedici Faktör Analizi (EFA)" sonuçlarında bazı önermelerin yakın değerlere sahip oldukları ve/veya farklı faktör altında yer aldıkları gözlemlenmiştir. Böyle bir durumda genellikle Chan ve Idris (2017)'in de belirttikleri gibi sıkıntılı olduğu düşünülen bazı maddelerin çıkarılması önerilmektedir. Bu bağlamda ölçeklerin boyutları üzerinde yapılan değişikliklere ilişkin bilgiler, Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Ölçeklerin Boyutları Üzerinde Yapılan Değişiklikler

Ölçek	Boyut	Önerme Sayısı	Çıkartılan Önermeler
CHK	NNK	12	NNK_3 ve NNK_7
	İTK	5	-
	KDD	3	-
	UH	2	UH_1 ve UH_2
PİO	PİO	8	PİO_8
İD	İD	6	İD_6

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1'de de görüldüğü üzere bazı faktörlerin altındaki maddelerde değişiklikler yapılmıştır. CHK ölçeği içerisinde, NNK boyutu altındaki

NNK_3 ile NNK_7 önermeleri ve UH faktörü altındaki UH_1 ve UH_2 faktörleri çıkarılmıştır. Böylece UH faktörüne ait maddelerin tamamı, analizlere dâhil edilmemiştir. Ancak İTK ve KDD boyutlarındaki ifadeler üzerinde herhangi bir işlem yapılmamıştır. Ayrıca diğer değişkenlerden PİO'nun ifadelerinden PİO_8 ile İD'nin maddelerinden İD_6 da analiz kapsamı dışına alınmıştır.

4.2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Önceki bölümde belirtilen değişimlerden sonra örneklemin değerlendirilmesi yoluna gidilmiştir. Değerlendirilen örneklemin evreni temsil etme derecesi ve katılımcıların demografik profillerini inceleyebilmek için "Tanımlayıcı İstatistikler Analizi" yapılmıştır. Yanıtlayıcıların yaşlarına ilişkin açık uçlu soruya verdikleri cevaplar, analiz sonuçlarına göre gruplandırılmıştır. Bu doğrultuda düzenlenen sonuçlar, Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Örneklemdeki Yanıtlayıcıların Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler		Sayı (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	241	38.87
	Erkek	379	61.13
Yaş	22 Yaş ve Altı	155	25.00
	23 - 27 Yaş Aralığı	155	25.00
	28 - 32 Yaş Aralığı	155	25.00
	33 Yaş ve Üstü	155	25.00
Eğitim Durumu	Ön Lisans	155	25.00
	Lisans	155	25.00
	Yüksek Lisans	155	25.00
	Doktora	155	25.00
Toplam		**620**	**100.00**

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2'deki sonuçlar incelendiğinde, yanıtlayıcıların çoğunluğunun erkek olduğu durumu ön plana çıkmaktadır. Katılımcıların eğitim durumlarının ise önceki bölümde belirtildiği gibi tüm çeşitlerde (Ön Lisans, Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora) eşit oranda (n= 155 | % 25) dağıldığı görülmektedir. Ayrıca tüm yanıtlayıcıların sadece yüzde 25'i oranındaki kadarının 33 yaş ve üstünde olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, genel olarak genç katılımcıların olduğuna işaret etmektedir.

4.3. Farklılık Analizlerine İlişkin Sonuçlar

Katılımcıların ölçeklere verdikleri yanıtların, demografik özelliklerine göre değişip değişmediğini tespit etmek için farklılık analizleri yapılmıştır. İlk olarak katılımcıların cinsiyetlerine göre Covid-19 Hastalığı Kaygı (CHK), Psikolojik İyi Oluş (PİO) ve İnovatif Davranış (İD) düzeylerinin değişip

değişmediğini belirlemek için "Bağımsız Gruplar T Testi" yapılmıştır. Elde edilen bulgular, Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Cinsiyete Göre Farklılık Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Grup	N	$\bar{X}$	T	p
CHK	Kadın	241	3.653	3.142	0.001*
	Erkek	379	3.425		
PİO	Kadın	241	2.932	0.684	0.367
	Erkek	379	2.625		
İD	Kadın	241	4.278	1.627	0.438
	Erkek	379	3.814		

***:** p< 0.05 ; **Bağımsız Değişken:** Cinsiyet

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3'teki sonuçlar incelendiğinde, katılımcıların cinsiyetlerine göre PİO ve İD algılarının anlamlı bir şekilde değişmediği (p>0.05) görülmektedir. Ancak CHK algılarında ise anlamlı bir farklılığın bulunduğu anlaşılmaktadır. İlgili sonuç; kadın yanıtlayıcıların, erkek yanıtlayıcılara nazaran daha fazla Covid-19 hastalığı kaygısı yaşadıklarını belirtmektedir. Ardından katılımcıların yaşlarına göre değişkenlere verdikleri yanıtlarda bir değişim olup, olmadığını belirlemek için "Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)" yapılmıştır. Varyanslar homojen olarak dağıldığı için "Scheffe", Post-Hoc karşılaştırma yöntemi olarak seçilmiştir. İlgili sonuçlar, Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Yaşa Göre Farklılık Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Grup	N	$\bar{X}$	sd	F	p	Anlamlı Fark
CHK	A	155	3.416	617	26.692	0.001*	D> A, B, C; C> A
	B	155	3.701				
	C	155	3.604				
	D	155	4.058				
PİO	A	155	3.115	617	22.784	0.001*	D< A, B, C; B> A, C
	B	155	3.432				
	C	155	3.379				
	D	155	2.843				
İD	A	155	3.754	617	19.576	0.001*	D> A, B, C
	B	155	3.883				
	C	155	4.015				
	D	155	4.297				

***:** p< 0.05 ; **Bağımsız Değişken:** Yaş ; **A:** 22 Yaş ve Altı ; **B:** 23 - 27 Yaş Aralığı ; **C:** 28 - 32 Yaş Aralığı ; **D:** 33 Yaş ve Üstü

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4'te yer alan sonuçlar incelendiğinde; yapılan farklılık analizinin, tüm bağımlı değişken ve bağımsız değişken ikilileri için anlamlı olduğu (p<0.05) görülmektedir. Burada 33 yaş ve üzerindeki katılımcıların, diğer yanıtlayıcılara göre Covid-19 hastalığı kaygılarının ve inovatif davranış algılarının daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Ancak psikolojik

iyi oluş düzeylerinin ise diğer katılımcılara göre düşük olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca 28 ile 32 yaş aralığındaki kişilerin Covid-19 hastalığı kaygılarının, 22 yaşının altındaki kişilere göre daha yüksek olduğu; 23 ile 27 yaş aralığındaki kişilerin psikolojik iyi oluş düzeylerinin ise 28 ile 32 yaş arasındakilere ve 22 yaşın altındakilere göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Benzer şekilde yanıtlayıcıların eğitim durumlarına göre değişkenlere verdikleri yanıtlarda bir değişim olup, olmadığını belirlemek için "Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)" yapılmıştır. Varyanslar homojen olarak dağıldığı için "Scheffe", Post-Hoc karşılaştırma yöntemi olarak seçilmiştir. İlgili sonuçlar, Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Eğitim Durumuna Göre Farklılık Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Grup	N	$\bar{X}$	sd	F	p	Anlamlı Fark
CHK	A	155	3.520	617	18.242	0.001*	D> B, C;
	B	155	4.051				
	C	155	3.978				
	D	155	4.244				
PİO	A	155	3.891	617	16.367	0.001*	A> B, C, D
	B	155	3.346				
	C	155	3.472				
	D	155	3.024				
İD	A	155	3.698	617	13.929	0.152	-
	B	155	3.874				
	C	155	4.112				
	D	155	4.358				

***:** p< 0.05 ; **Bağımsız Değişken:** Eğitim Durumu ; **A:** Ön Lisans ; **B:** Lisans ; **C:** Yüksek Lisans ; **D:** Doktora

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5'te yer alan sonuçlar incelendiğinde; yapılan farklılık analizinin, İnovatif Davranış değişkeni haricindeki tüm bağımlı değişken ve bağımsız değişken ikilileri için anlamlı olduğu ($p<0.05$) görülmektedir. Burada doktora eğitimi alan katılımcıların, lisans ve yüksek lisans düzeyinde öğrenim gören yanıtlayıcılara göre Covid-19 hastalığı kaygılarının daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan, psikolojik iyi oluş düzeylerine ilişkin farklılık analizinde ise dikkat çeken sonuçlar karşımıza çıkmaktadır. Ön lisans düzeyinde öğrenim gören katılımcıların, diğer tüm katılımcılara göre daha yüksek psikolojik iyi oluş algılarının olduğu gözlemlenmektedir. Bu bulgu, eğitim düzeyi arttıkça daha yüksek öznel mutluluğa sahip olma savını reddetmektedir.

4.4. İlişkisel Analizlerin Sonuçları

Çalışmanın değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkilerine geçilmeden önce ilişkinin yönü tespit edilmek istenmiştir. Bu bağlamda,

boyutlar arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesi için "Çoklu Korelasyon Analizi" yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Çoklu Korelasyon Analizi Sonuçları

Boyut	CHK	NNK	İTK	KDD	PİO	İD
CHK	1.000					
NNK	0.685	1.000				
İTK	0.871*	0.787**	1.000			
KDD	0.625*	0.566*	0.634*	1.000		
PİO	-0.287**	-0.175*	-0.043	-0.201**	1.000	
İD	-0.345**	-0.237**	-0.191*	-0.373*	0.059	1.000

*: p< 0.05 ; **: p< 0.01

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çoklu Korelasyon Analizi'nin sonuçlarının yer aldığı Tablo 6'dan anlaşılabileceği üzere; bazı boyutlar arasındaki ilişkiler anlamlı, bazılarında ise anlamsız olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak Covid-19 hastalığı kaygısının, psikolojik iyi oluş ($r=-0.287$; $p<0.01$) ve inovatif davranış ($r=-0.345$; $p<0.01$) ile olan negatif ilişkileri göze çarpmaktadır. Benzer şekilde, inovatif davranış ile NNK'nın ($r=-0.237$; $p<0.01$), İTK'nın ($r=-0.191$; $p<0.05$) ve KDD'nin ($r=-0.373$; $p<0.05$) olumsuz korelasyonlarının bulunduğu görülmektedir. Bu alt boyutlardan İTK haricindekilerin, aynı şekilde psikolojik iyi oluş ile yine negatif ve anlamlı ilişkilerinin olduğu anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda, tespit edilen etkileri sadece alt boyutlar açısından ölçümlemek için "Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi" kullanılmıştır. Araştırmanın hipotezlerine göre bu boyutlar seçilerek, birbirleri üzerine olan etkileri araştırılmıştır. İlgili sonuçlar, Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7. Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	t	Sig.	F	p	R^2
İD	KDD	-0.359	2.966	0.264	105.706	0.001*	0.541
	NNK	-0.175	10.237	0.001*			
	İTK	-0.042	1.781	0.379			
PİO	KDD	-0.271	14.892	0.001*	98.459	0.001*	0.498
	NNK	-0.163	9.454	0.027*			
	İTK	-0.243	1.162	0.418			
İD	PİO	0.217	12.753	0.001*	79.257	0.001*	0.674

*: p< 0.05

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 7'deki sonuçlarda; CHK'nın alt boyutlarının (KDD, NNK ve İTK), İD ve PİO değişkenleri üzerindeki etkilerini esas alan modellerin ($F_{(1,618)}$: 105.706; $p<0.05$ | $F_{(1,618)}$: 98.459; $p<0.05$) anlamlı oldukları görülmektedir. KDD, NNK ve İTK bağımsız değişkenlerinin, İD

değişkeninin varyansını %54.1 oranında açıkladığı anlaşılmaktadır. Benzer şekilde diğer anlamlı modeldeki R^2 yüzdesinin 49.8 olduğu görülmektedir. Buradan hareketle, NNK'nın hem İD üzerinde (β: -0.175; Sig.<0.05), hem de PİO üzerinde (β: -0.163; Sig.<0.05) anlamlı ve olumsuz yönde etkilerinin olduğu anlaşılmaktadır. Benzer şekilde KDD'nin, PİO üzerinde anlamlı ve negatif yönde (β: -0.271; Sig.<0.05) bir katkısının olduğu görülmektedir. Ayrıca PİO'nun, İD üzerinde anlamlı ve olumlu yönde (β: 0.217; Sig.<0.05) bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak İTK değişkeninin, İD ve PİO üzerinde istatistiksel açıdan herhangi bir etkisinin olmadığı görülmektedir.

Covid-19 hastalığı kaygısının, inovatif davranış üzerindeki katkısında, psikolojik iyi oluş düzeyinin aracılık etkisi olup olmadığını belirlemek için Hayes (2018)'in geliştirmiş olduğu Process makrosu kullanılmıştır. Hayes (2018)'in 4 numaralı modeli üzerinden %95 güven düzeyinde ve 5000 bootsrap değeri baz alınarak analiz gerçekleştirilmiştir. Erişilen sonuçlar, Tablo 8'de verilmektedir.

Tablo 8. Regresyon Temelli Aracılık Testi Sonuçları

Model	PİO Üzerinde			İD Üzerinde			Dolaylı Etki		
	β	LLCI	ULCI	β	LLCI	ULCI	β	LLCI	ULCI
(1) CHK → PİO	-0.36*	-0.57	-0.14	-	-	-	-	-	-
(2) CHK → İD	-	-	-	-0.44*	-0.69	-0.21	-	-	-
(3) CHK, PİO → İD	-	-	-	-0.27*	-0.48	-0.05	-	-	-
(4) CHK → PİO → İD	-	-	-	-	-	-	-0.17*	-0.38	-0.01

***:** p< 0.05 ; **LLCI:** Alt Limit ; **ULCI:** Üst Limit

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Regresyon temelli aracılık testine ait sonuçları içeren Tablo 8'de, dört adet model yer almaktadır. (1) numaralı modelde; CHK'nın, PİO üzerindeki etkisi esas alınmıştır. Ardından (2) numara modelde; CHK'nın, İD üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. Bununla beraber (3) numaralı modelde; CHK ile PİO'nun, İD üzerindeki birlikte etkisi incelenmiştir. Son olarak (4) numaralı modelde; CHK'nın aracı değişken PİO vasıtasıyla, İD üzerindeki dolaylı etkisi esas alınmıştır.

(1) numaralı modelde; CHK'nın PİO üzerinde, anlamlı ve negatif yönde bir etkisinin ($\beta_{(1)}$: -0.36; p<0.05) olduğu görülmektedir. Öte yandan (2) numaralı modelde; CHK'nın İD üzerinde, anlamlı ve olumsuz yönde bir etkisinin olduğu ($\beta_{(2)}$: -0.44; p<0.05) anlaşılmaktadır. Bununla beraber (3) numaralı modele göre CHK ve PİO'daki bir birim artışın, İD'de 0.27 birimlik azalışı tetikleyeceği görülmektedir. Son olarak (4) numaralı modelde, aracılık etkisinin anlamlı olduğu ($\beta_{(4)}$: -0.17; p<0.05) anlaşılmaktadır. Ulaşılan bulgulara göre araştırmanın hipotezlerinin değerlendirilmesi, Tablo 9'da yer almaktadır.

Tablo 9. Çalışma Hipotezlerinin Değerlendirilmesi

		Hipotezler	Kabul Durumu
H1	:	Üniversite öğrencilerinin Covid-19 hastalığı kaygıları, inovatif davranış düzeylerini olumsuz yönde etkilemektedir.	Kabul Edildi
H1a	:	Üniversite öğrencilerinin nesnel ve nörotik kaygıları, inovatif davranış düzeylerini olumsuz yönde etkilemektedir.	Kabul Edildi
H1b	:	Üniversite öğrencilerinin insanlarla temas kaygıları, inovatif davranış düzeylerini olumsuz yönde etkilemektedir.	Reddedildi
H1c	:	Üniversite öğrencilerinin kompulsif davranış düzeyleri, inovatif davranış düzeylerini olumsuz yönde etkilemektedir.	Reddedildi
H1d	:	Üniversite öğrencilerinin uyku hijyeni sıkıntı düzeyleri, inovatif davranış düzeylerini olumsuz yönde etkilemektedir.	Reddedildi
H2	:	Üniversite öğrencilerinin Covid-19 hastalığı kaygıları, psikolojik iyi oluş düzeylerini olumsuz yönde etkilemektedir.	Kabul Edildi
H2a	:	Üniversite öğrencilerinin nesnel ve nörotik kaygıları, psikolojik iyi oluş düzeylerini olumsuz yönde etkilemektedir.	Kabul Edildi
H2b	:	Üniversite öğrencilerinin insanlarla temas kaygıları, psikolojik iyi oluş düzeylerini olumsuz yönde etkilemektedir.	Reddedildi
H2c	:	Üniversite öğrencilerinin kompulsif davranış düzeyleri, psikolojik iyi oluş düzeylerini olumsuz yönde etkilemektedir.	Kabul Edildi
H2d	:	Üniversite öğrencilerinin uyku hijyeni sıkıntı düzeyleri, psikolojik iyi oluş düzeylerini olumsuz yönde etkilemektedir.	Reddedildi
H3	:	Üniversite öğrencilerinin psikolojik iyi oluş düzeyleri, inovatif davranış düzeylerini olumlu yönde etkilemektedir.	Kabul Edildi
H4	:	Üniversite öğrencilerinin Covid-19 hastalığı kaygıları ile inovatif davranış düzeyleri arasındaki ilişkide, psikolojik iyi oluş düzeylerinin anlamlı bir aracılık etkisi bulunmaktadır.	Kabul Edildi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

5. Sonuç ve Tartışma

Covid-19 virüsünün yaratmış olduğu panik ortamı, her alanda olduğu gibi eğitim alanındaki bireyleri de etkilemiştir. Bu bağlamda araştırmacılar, eğiticiler ve/veya öğrencileri içerisine alacak şekilde, özellikle uzaktan eğitim süreçleri noktasında bireylerin adaptasyon düzeylerini, mental sağlıklarını, davranış biçimlerini ele almışlardır. Ancak inovatif/yenilikçi davranış değişkeninin sınırlı sayıdaki çalışmada yer alması, bir eksiklik şeklinde değerlendirilmiştir.

Bu eksiklikten hareketle, yazında yer alan araştırmalardaki bulgular ve kuramsal çerçeve değerlendirilmiştir. Sıklıkla ele alınan değişkenlerin öncüllük ve ardıllık durumları araştırılmıştır. Bu doğrultuda Türkiye'deki üniversite öğrencilerinin Covid-19 hastalığı kaygıları ile inovatif davranışları arasındaki ilişkiyi incelemek ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin bu ilişkide bir aracı rolünün olup olmadığını belirlemek amacıyla, bir alan araştırması yapılmasına karar verilmiştir.

Alan araştırmasından elde edilen verilerin analizleri sonucunda ilginç bulgular ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri olarak örneklemde yer alan kadın

öğrencilerin, erkek öğrencilere göre daha fazla Covid-19 hastalığı kaygısı yaşadıkları tespit edilmiştir. Başka bir farklılık analizinde ise 33 yaş ve üzerindeki katılımcıların, diğer yanıtlayıcılara göre Covid-19 hastalığı kaygılarının ve inovatif davranış algılarının daha yüksek olduğu görülmüştür. 28 ile 32 yaş aralığındaki kişilerin Covid-19 hastalığı kaygılarının, 22 yaşının altındaki kişilere göre daha yüksek olduğu; 23 ile 27 yaş aralığındaki kişilerin psikolojik iyi oluş düzeylerinin ise 28 ile 32 yaş arasındakilere ve 22 yaşın altındakilere göre daha yüksek olduğu anlaşılmıştır.

Bununla beraber, doktora eğitimi alan katılımcıların, lisans ve yüksek lisans düzeyinde öğrenim gören yanıtlayıcılara göre Covid-19 hastalığı kaygılarının daha yüksek olduğu anlaşılmıştır. Öte yandan, ön lisans düzeyinde öğrenim gören katılımcıların, diğer tüm katılımcılara göre daha yüksek psikolojik iyi oluş algılarının olduğu gözlemlenmiştir. Bu bulgu ile eğitim düzeyi arttıkça daha yüksek öznel mutluluğa sahip olma savının reddedilmesi önerilmiştir.

İlişkisel analizlere bakıldığında, psikolojik iyi oluş düzeyinin, inovatif davranış derecesini olumlu yönde etkilediği bulgusu öne çıkmıştır. Covid-19 hastalığı kaygısı alt boyutlarından nesnel ve nörotik kaygıların, inovatif davranış ve psikolojik iyi oluş değişkenleri üzerinde anlamlı ve olumsuz yönde etkilerinin olduğu anlaşılmıştır. Benzer şekilde kompulsif davranış düzeyinin, psikolojik iyi oluş derecesi üzerinde anlamlı ve negatif yönde etkisinin olduğu keşfedilmiştir. Ayrıca Covid-19 hastalığı kaygısı ile inovatif davranış arasında psikolojik iyi oluşun aracılık rolü tespit edilmiştir

Literatürden değerlendirmeye alınan araştırmalardan farklı olarak, Covid-19 hastalığı kaygısı ile inovatif davranış arasında psikolojik iyi oluşun aracılık rolü tespit edilmiştir. İlgili aracılık testi sonuçlarının, istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Bu bulgu; Covid-19 hastalığı kaygıları yüksek olan öğrencilerin, genel olarak psikolojik iyi oluş düzeylerinin düşük olmasıyla, yeniliklere ve değişimlere karşı daha düşük seviyede esnek ve açık oldukları şeklinde yorumlanmaktadır. Belirtilen çerçevede, bunlara ek olarak katılımcıların inovatif davranış gösterme derecelerinin ise düştüğü şeklinde değerlendirilmektedir. İlgili diğer analizler de bu yorumu desteklemektedir.

Sonuç olarak Covid-19 gibi öznel mutluluğu ve iyi oluş hâlini tehdit eden bir hastalığa yönelik kaygının artması, öğrencilerin yaşam memnuniyet seviyelerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu bağlamda, psikolojik açıdan kendini iyi hissetmeyen bireylerin, inovatif davranış sergileyebilme yetenekleri de zarar görmektedir. Dolayısıyla öğrencilerin Covid-19 hastalığına yönelik daha fazla bilinçlenmelerini ve kaygılarını azaltmalarını sağlayacak yeni uygulamaların edinilmesi önerilmektedir. Bu doğrultuda bireylerin refah düzeyinin olumlu yönde etkileneceği öngörülmektedir.

Böylelikle eğitim süreçlerindeki değişimlere karşı daha düşük direnç gösteren, yeniliklere karşı açık olan ve inovatif davranışlar sergileyebilen yenilikçi bireylerin yer alacağı düşünülmektedir.

Kolayda örnekleme yönteminin kullanılması ve araştırmanın sadece üniversite öğrencilerini kapsayacak şekilde yapılması gibi hususlar, araştırmanın sınırlılıkları arasında yer almaktadır. İlgili alanda çalışan araştırmacılara; belirtilen konuya ilişkin daha büyük bir örneklem üzerinden, farklı nicel, nitel veya multidisipliner yöntemleri baz alan bir çalışma yapmaları önerilmektedir.

Kaynakça

Aydemir Çildir, D. ve Çildir, Ç. (2021). Covid-19 Pandemisinde Gelişen Anksiyeteye Yönelik Kavramsal Bir Bakış. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, *7*(46), 1301–1307.

Balkar, O. E. ve Pınar, A. H. (2022). *Lojistik İnovasyon, Rekabet Gücü ve İhracat Performansı İlişkisi*. *Suparyanto dan Rosad (2015* (C. 5). Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Baştürk, S. ve Taştepe, M. (2013). Evren ve Örneklem. S. Baştürk (Ed.), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* içinde (ss. 129–159). Ankara: Vize Yayıncılık.

Blanchflower, D., Oswald, A. ve Stewart-Brown, S. (2012). *Is Psychological Well-being Linked to the Consumption of Fruit and Vegetables?* Cambridge, MA. doi: 10.3386/w18469

Boehm, J. K. ve Lyubomirsky, S. (2008). Does Happiness Promote Career Success? *Journal of Career Assessment*, *16*(1), 101–116. doi: 10.1177/1069072707308140

Çalışkan, A., Akkoç, İ. ve Turunç, Ö. (2019). Yenilikçi Davranış: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *5*(1), 94–111. doi: 10.29131/uiibd.562196

Carnevale, P. J. (2008). Positive affect and decision frame in negotiation. *Group Decision and Negotiation*, *17*(1), 51–63. doi: 10.1007/s10726-007-9090-x

Cascella, M., Rajnik, M., Aleem, A., Dulebohn, S. C. ve Napoli, R. Di. (2022). *Features, Evaluation, and Treatment of Coronavirus (COVID-19)*. Florida: StatPearls Publishing.

Chan, L. L. ve Idris, N. (2017). Validity and Reliability of The Instrument Using Exploratory Factor Analysis and Cronbach's alpha. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, *7*(10), 400–410.

Cohen, A. ve Erlich, S. (2015). Individual Values, Psychological Contracts, and Innovative Work Behavior: A Comparison Between Employees from Israel and India. *Business Creativity and the Creative Economy*, *1*(1), 61–80. doi: 10.18536/bcce.2015.07.1.1.08

Cohen, S. ve Rodriguez, M. S. (1995). Pathways linking affective disturbances and physical disorders. *Health Psychology*, *14*(5), 374–380. doi: 10.1037/0278-6133.14.5.374

Cunningham, M. R. (1988). What do you do when you're happy or blue? Mood, expectancies, and behavioral interest. *Motivation and Emotion*, *12*(4), 309–331. doi: 10.1007/BF00992357

de Jong, J. P. J. ve Den Hartog, D. N. (2007). How leaders influence employees' innovative behaviour. *European Journal of Innovation Management*, *10*(1), 41–64. doi: 10.1108/14601060710720546

De Neve, J.-E. ve Oswald, A. J. (2012). Estimating the influence of life satisfaction and positive affect on later income using sibling fixed effects. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, *109*(49), 19953–19958. doi: 10.1073/pnas.1211437109

De Spiegelaere, S., Van Gyes, G., De Witte, H., Niesen, W. ve Van Hootegem, G. (2014). On the Relation of Job Insecurity, Job Autonomy, Innovative Work Behaviour and the Mediating Effect of Work Engagement. *Creativity and Innovation Management*, *23*(3), 318–330. doi: 10.1111/caim.12079

Detert, J. R. ve Burris, E. R. (2007). Leadership Behavior and Employee Voice: Is the Door Really Open? *Academy of Management Journal*, *50*(4), 869–884. doi: 10.5465/amj.2007.26279183

Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, *95*(3), 542–575. doi: 10.1037/0033-2909.95.3.542

Diener, E., Nickerson, C., Lucas, R. E. ve Sandvik, E. (2002). Dispositional Affect and Job Outcomes. *Social Indicators Research*, *59*(2002), 229–259.

Diener, E. ve Seligman, M. E. P. (2002). Very Happy People. *Psychological Science*, *13*(1), 81–84. doi: 10.1111/1467-9280.00415

Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E. ve Smith, H. L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin*, *125*(2), 276–302. doi: 10.1037/0033-2909.125.2.276

Diener, E., Wirtz, D., Biswas-Diener, R., Tov, W., Kim-Prieto, C., Choi, D. ve Oishi, S. (2009). New Measures of Well-Being. E. Diener (Ed.), *Assessing Well-Being* içinde (Social Ind., ss. 247–266). Dordrecht: Springer International Publishing. doi: 10.1007/978-90-481-2354-4_12

Eren, A. S. (2016). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Öğrencilerinin Girişimcilik Özelliklerinin Belirlenmesine Yönelik Nicel Bir Araştırma. *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi*, *5*(1), 97–128.

Esen, M. F. ve Timor, M. (2019). Çok Değişkenli Aykırı Değer Tespiti için Klasik ve Dayanıklı Uzaklık Ölçütleri: Finansal Veri ile Bir Uygulama. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, *2019*(25), 267–282.

Frisch, M. B. (2005). *Quality of Life Therapy: Applying a Life Satisfaction Approach to Positive Psychology and Cognitive Therapy*. New Jersey: John Wiley & Sons.

George, D. ve Mallery, P. (2003). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference, 11.0 Update* (4. bs.). Boston: Allyn & Baco.

Gorbalenya, A. E., Baker, S. C., Baric, R. S., de Groot, R. J., Drosten, C., Gulyaeva, A. A., … Ziebuhr, J. (2020). The species Severe acute respiratory syndrome-related coronavirus: classifying 2019-nCoV and naming it SARS-CoV-2. *Nature Microbiology*, *5*(4), 536–544. doi: 10.1038/s41564-020-0695-z

Hayes, A. F. (2018). *Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis, Second Edition : A Regression-Based Approach* (2. Baskı.). New York: Guilford Publications.

Hills, P. ve Argyle, M. (2002). The Oxford Happiness Questionnaire: a compact scale for the measurement of psychological well-being. *Personality and Individual Differences*, *33*(7), 1073–1082. doi: 10.1016/S0191-8869(01)00213-6

İnce, M., Bozyiğit, S. ve Tor kadıoğlu, C. (2019). Reklamlarda Ünlü Kullanımının Y Kuşağı Tüketicilerinin Materyalist Eğilimleri Üzerindeki Etkisi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *12*(4), 496–513.

Ismail, A. ve Mydin, A. A. (2019). The Impact of Transformational Leadership and Commitment on Teachers' Innovative Behaviour. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, *304*(2019), 426–430. doi: 10.2991/acpch-18.2019.100

Janssen, O. (2000). Job demands, perceptions of effort-reward fairness and innovative work behaviour. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, *73*(3), 287–302. doi: 10.1348/096317900167038

Kansky, J., Allen, J. P. ve Diener, E. (2016). Early Adolescent Affect Predicts Later Life Outcomes. *Applied Psychology: Health and Well-Being*, *8*(2), 192–212. doi: 10.1111/aphw.12068

Kansky, J. ve Diener, E. (2020). National Accounts of Well-Being for Public Policy. S. I. Donaldson, M. Csikszentmihalyi ve J. Nakamura (Ed.), *Positive Psychological Science* içinde . Routledge. https://www.taylorfrancis.com/books/9781351400442 adresinden erişildi.

Karani, A., Deshpande, R., Mall, S. ve Jayswal, M. (2022). Testing the link between psychological contract, innovative behavior and multidimensional well-being during the COVID-19 pandemic. *International Journal of Sociology and Social Policy*, *42*(5/6), 509–525. doi: 10.1108/IJSSP-02-2021-0032

Karani, A., Mall, S., Deshpande, R. ve Jayswal, M. (2022). Impact of psychological contract breach on innovative behaviour and well-being amongst academicians during COVID-19. *International Journal of Sociology and Social Policy*. doi: 10.1108/IJSSP-01-2022-0023

Layard, R. (2011). *Happiness: Lessons from a New Science*. Londra: Penguin Books.

Linton, M.-J., Dieppe, P. ve Medina-Lara, A. (2016). Review of 99 self-report measures for assessing well-being in adults: exploring dimensions of well-being and developments over time. *BMJ Open*, *6*(7), e010641. doi: 10.1136/bmjopen-2015-010641

Mamani-Benito, O., Carranza Esteban, R. F., Castillo-Blanco, R., Caycho-Rodriguez, T., Tito-Betancur, M. ve Farfán-Solís, R. (2022). Anxiety and depression as predictors of life satisfaction during pre-professional health internships in

COVID-19 times: the mediating role of psychological well-being. *Heliyon*, *8*(10), e11025. doi: 10.1016/j.heliyon.2022.e11025

Miron-spektor, E., Erez, M. ve Naveh, E. (2011). The Effect of Conformist and Attentive-To-Detail Members on Team Innovation: Reconciling the Innovation Paradox. *Academy of Management Journal*, *54*(4), 740–760. doi: 10.5465/amj.2011.64870100

Oishi, S., Diener, E. ve Lucas, R. E. (2007). The Optimum Level of Well-Being: Can People Be Too Happy? *Perspectives on Psychological Science*, *2*(4), 346–360. doi: 10.1111/j.1745-6916.2007.00048.x

Otálora, A. R. ve Barros, A. S. S. (2014). Psychological Well-being (PWB) and Personal Problems (PP) in University Students: A Descriptive Study in Distance Learning Context, Preliminary Results. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, *132*, 427–433. doi: 10.1016/j.sbspro.2014.04.332

Peterson, S. J., Luthans, F., Avolio, B. J., Walumbwa, F. ve Zhang, Z. (2011). Psychological Capital and Employee Performance: A Latent Growth Modeling Approach. *Personnel Psychology*, *64*(2), 427–450. doi: 10.1111/j.1744-6570.2011.01215.x

Pietrabissa, G. ve Simpson, S. G. (2020). Psychological Consequences of Social Isolation During COVID-19 Outbreak. *Frontiers in Psychology*, *11*. doi: 10.3389/fpsyg.2020.02201

Pressman, S. D., Gallagher, M. W. ve Lopez, S. J. (2013). Is the Emotion-Health Connection a "First-World Problem"? *Psychological Science*, *24*(4), 544–549. doi: 10.1177/0956797612457382

Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, *57*(6), 1069–1081. doi: 10.1037/0022-3514.57.6.1069

Ryff, C. D. (2017). Eudaimonic well-being, inequality, and health: Recent findings and future directions. *International Review of Economics*, *64*(2), 159–178. doi: 10.1007/s12232-017-0277-4

Saari, L. M. ve Judge, T. A. (2004). Employee attitudes and job satisfaction. *Human Resource Management*, *43*(4), 395–407. doi: 10.1002/hrm.20032

Şahin, M. ve Tetik Küçükelci, D. (2021). Development of a Covid-19 Anxiety Scale "Investigation of Validity and Reliability". *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, *18*, 3989–4012. doi: 10.26466/opus.912366

Scott, S. G. ve Bruce, R. A. (1994). Determinants of Innovative Behavior: A Path Model of Individual Innovation in the Workplace. *The Academy of Management Journal*, *37*(3), 580–607.

Silva, W. A. D., Brito, T. R. de S. ve Pereira, C. R. (2021). Anxiety associated with

COVID-19 and concerns about death: Impacts on psychological well-being. *Personality and Individual Differences*, *176*, 110772. doi: 10.1016/j.paid.2021.110772

Şimşek, A. (2018). Evren ve Örneklem. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* içinde (ss. 108–133). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Soete, L., Verspagen, B. ve ter Weel, B. (2009). *Systems of Innovation* (No: 2009–062). Working Paper Series.

Sonnentag, S. (2015). Dynamics of Well-Being. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, *2*(1), 261–293. doi: 10.1146/annurev-orgpsych-032414-111347

Steptoe, A., Wardle, J. ve Marmot, M. (2005). Positive affect and health-related neuroendocrine, cardiovascular, and inflammatory processes. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, *102*(18), 6508–6512. doi: 10.1073/pnas.0409174102

Sun, Y., Lin, S.-Y. ve Chung, K. K. H. (2020). University Students' Perceived Peer Support and Experienced Depressive Symptoms during the COVID-19 Pandemic: The Mediating Role of Emotional Well-Being. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *17*(24), 9308. doi: 10.3390/ijerph17249308

Telef, B. B. (2013). Psikolojik İyi Oluş Ölçeği: Türkçeye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *28*(3), 374–384.

Thurlings, M., Evers, A. T. ve Vermeulen, M. (2015). Toward a Model of Explaining Teachers' Innovative Behavior. *Review of Educational Research*, *85*(3), 430–471. doi: 10.3102/0034654314557949

Trott, P. (2005). *Innovation Management and New Product Development* (3. Baskı.). Essex: Pearson Education.

Weiser, E. B. (2012). Associations Between Positive and Negative Affect and 12-Month Physical Disorders in a National Sample. *Journal of Clinical Psychology in Medical Settings*, *19*(2), 197–210. doi: 10.1007/s10880-011-9277-9

West, M. A. ve Farr, J. L. (1990). *Innovation and Creativity at Work: Psychological and Organizational Strategies*. Londra: John Wiley & Sons.

WHO. (2020). WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19 - 11 March 2020. *WHO Director-General: Speeches*. https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020 adresinden erişildi.

Williamson, T. (2011). Grouchy Old Men? Promoting older men's mental health and

emotional well being. *Working with Older People*, *15*(4), 164–176. doi: 10.1108/13663661111191284

YÖK. (2022). Öğrenci İstatistikleri. *Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi*. https://istatistik.yok.gov.tr/ adresinden erişildi.

Zhu, Y., Zhang, L., Zhou, X., Li, C. ve Yang, D. (2021). The impact of social distancing during COVID-19: A conditional process model of negative emotions, alienation, affective disorders, and post-traumatic stress disorder. *Journal of Affective Disorders*, *281*, 131–137. doi: 10.1016/j.jad.2020.12.004